

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
HUMANITĀRO UN SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTE
VALODU UN LITERATŪRAS KATEDRA

LITERATŪRA UN KULTŪRA: PROCESS, MIJEDARBĪBA, PROBLĒMAS

Zinātnisko rakstu krājums

XXIII

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
AKADĒMISKAIS APGĀDS "SAULE"

2023

Apstiprināts Daugavpils Universitātes Zinātnes padomes sēdē 2023. gada 20. decembrī, protokols Nr. 12.

Maija Burima, Rudīte Rinkeviča, sastādītājas. *Literatūra un kultūra: process, mijiedarbība, problēmas. Zinātnisko rakstu krājums. XXIII*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds Saule, 2023. 132 lpp.

Krājuma zinātniskā kolēģija:

Bente Aamotsbakken, Dr. phil., profesore (Norvēģija)

Maija Burima, Dr. philol., profesore (Latvija)

Vigmantas Butkus, Dr. hum., profesors (Lietuva)

Inguna Daukste-Silasproģe, Dr. philol., vadošā pētniece (Latvija)

Rahilya Geybullayeva, Dr. philol., profesore (Azerbaidžāna)

Jeanne Glesener, Dr. philol., asociētā profesore (Luksemburga)

Victor Grovas Hajj, Dr. philol., profesors (Meksika)

Yordan Lyutskanov, Dr. philol., asociētais profesors (Bulgārija)

Malan Marnesdottir, Dr. philol., profesore (Fēru salas)

Vanesa Matajč, Dr. philol., asociētā profesore (Slovēnija)

Irina Modebadze, Dr. philol., vadošā pētniece (Gruzija)

Rudīte Rinkeviča, Dr. philol., docente (Latvija)

Tigran S. Simyan, Dr. philol., asociētais profesors (Armēnija)

Juri Talvets, Dr. philol., profesors (Igaunija)

Zinātniskās redaktore: Maija Burima, Rudīte Rinkeviča

Angļu teksta redaktore: Sandra Meškova

Latviešu teksta redaktore un korektore: Jana Butāne-Zarjuta

Vāka foto: Maija Burima

Maketētājs: SIA RA Drukātava

Rakstu krājums iekļauts EBSCO datubāzē.

Literary Reference Center Plus collection.

The collection of research articles *Literature & Culture: Process, Interaction, Problems* is included in EBSCO *Literary Reference Center Plus collection.*

Krājums ir anonīmi recenzēts.

The collection is peer-reviewed.

SATURS / CONTENTS

Maija Burima, Rudīte Rinkeviča	
Literatūra procesā un mijiedarbībā	5
Literature in Process and Interaction	6
Janīna Kursīte, Roberts Ķipurs	
Pieminekļu stāsti dzīves rakstības kontekstā	7
Monument Stories in the Context of Life Writing	
Imants Frederiks Ozols	
Brīvības zīmes Augusta Deglava triloģijā <i>Rīga</i>	31
Signs of Freedom in the Trilogy <i>Rīga</i> by Augusts Deglavs	
Inga Stepukoniene	
Lietuviešu modernisma attīstība 20. gadsimta sākumā: Julijona Lindes-Dobila romāns <i>Blūdas</i>	45
Trends of the Lithuanian Modernist Novel: <i>Blūdas</i> by Julijonas Lindē-Dobilas	
Ivars Orehovs	
Henrija Pārlanda autobiogrāfiskie vērojumi vēstulēs 20. gadsimta 20. gadu beigās Baltijā un atmiņu tēlojums nepabeigtajā romānā <i>Sönder</i> : sociāli vēsturiskas īpatnības	56
Autobiographical Observations in Letters from Baltics of the Late 1920s and Description of Memories in the Unfinished Novel <i>Sönder</i> by the Finnish-Swedish Author Henry Parland: Socio-Historical Peculiarities	
Sandra Meškova	
Autobiogrāfiskā stāstījuma pragmatiskie aspekti: intencionalitāte Vizmas Belševas, Anitas Liepas un Māras Zālītes autobiogrāfiskajos tekstos	70
Pragmatic Aspects of Autobiographical Narrative: Intentionality in V. Belševica's, A. Liepa's and M. Zālīte's Autobiographical Writing	
Anda Kuduma	
Jauno literātu apvienības nozīme Liepājas kultūridentitātes ainavā (1950–1980)	81
The Importance of the Association of Young Writers in the Cultural Identity Landscape of Liepāja (1950–1980)	

Maija Burima

- ‘Antropocēna diagnoze’ Artūra Pantes dzejas krājumā
Jērcēnu pagasta nezāļu herbārijs 93
‘Diagnoses of Antropocene’ in Artūrs Punte’s Collection
of Poems *The Weeds Herbarium of Jērcēni Parish*

Diāna Ozola

- Otrais ceļojums jeb “pa slavenību pēdām”: pazīstamo
personību un literāro varoņu dzīvesstāsti trevelogu
kontekstā 108
The Second Journey or “in the Footsteps of Famous
People”: Life Stories of Well-Known Personalities and
Literary Characters in the Context of Travelogues

Sandra Okuņeva

- Kurzemes nemateriālā kultūras mantojuma vērtības Māra
Runguļa poēmā *Kā Vēja māsas brunčus krāsoja* 116
Values of Kurzeme Intangible Cultural Heritage in Māris
Rungulis’ Poem *How the Wind’s Sisters Dyed Their Skirts*

Autori / Contributors

130

Maija Burima,
Rudīte Rinkeviča

LITERATŪRA PROCESĀ UN MIJIEDARBĪBĀ

Jau 23. reizi piedāvājam ielūkoties zinātnisko rakstu krājumā *Literatūra un kultūra: process, mijiedarbība, problēmas*. Apjomā nelielajā izdevumā, izmantojot mūsdienīgas pētnieciskās metodoloģijas, rodami aktuāli pētījumi par *dzīves rakstības* un citiem mūsdienu sabiedrībai nozīmīgiem naratīviem. Mūsdienās tekstu pētniecība tiecas izprast individu, sabiedrību, vidi un reflektēt par to transdisciplināros krustpunktos, sniedzot kultūras un sociālo norišu, tehnoloģisko transformāciju konceptuālus lasījumus par konkrētiem kultūras objektiem, atmiņas un komemorācijas projekcijām un citiem cilvēka darbības nospiedumiem.

Pieminekļu stāsti dzīves rakstības kontekstā atklāti Janīnas Kursītes un Roberta Ķipura publikācijā. 20. gadsimta sākuma literatūras aktualitātes mūsdienu paradigmu ietvarā skatītas Imanta Frederika Ozola, Ingas Stepukonienes, rakstos: I. F. Ozols raksturojis brīvības zīmes A. Deglava triloģijā *Rīga*, savukārt I. Stepukoniene izvērtējusi lietuviešu modernisma attīstību 20. gadsimta sākumā Julijona Lindes-Dobila romānā *Blūdas*.

Sandra Meškova, Sandra Okuņeva, Anda Kuduma, Ivars Orehovs aktualizējuši literārās parādības 20. gadsimta otrajā pusē, pievēršot uzmanību gan Liepājas kultūridentitātes ainavai (A. Kuduma), gan autobiogrāfiskajiem stāstījumiem kā V. Belševicas, A. Liepas un M. Zālītes prozā (S. Meškova), tā Henrija Pārlanda autobiogrāfiskajiem vērojumiem vēstulēs (I. Orehovs). Pētnieku uzmanības lokā ir arī Kurzemes nemateriālā kultūras mantojuma vērtības (S. Okuņeva), pazīstamo personību un literāro varoņu dzīvesstāsti trevelogu kontekstā (D. Ozola). Maijas Burimas raksts aktualizē antropocēna jēdzienu un piemēro to Artūra Pantes dzejoļu krājuma *Jērcēnu pagasta nezāļu herbārijs* teksta ekopoētikas un parateksta ekoestētikas interpretācijai, kas metatekstuāli projicējas kā ‘antropocēna diagnoze’: trauslā saikne ar planētu, industriālā laikmeta cilvēka un dabas attiecību persistējošās un latentās formas.

Priecājamies, ka krājuma tapšanas laikā autoru sarakstā nācās labot akadēmiskos titulus – D. Ozola un I. F. Ozols ir ieguvuši doktora grādu humanitārajās un mākslas zinātnēs.

Maija Burima,
Rudīte Rinkeviča

LITERATURE IN PROCESS AND INTERACTION

The 23rd issue of the research paper collection *Literature and Culture: Process, Interaction, Problems* comprises a selection of papers written by using modern research methodologies on topical issues such as *life writing* and other significant narratives. At the present stage, text studies strive for more complex understanding of the individual, society, environment and reflect on them in transdisciplinary intersections providing conceptual readings of cultural and social proceedings, technological transformations focusing on particular cultural objects, memory and commemoration projections, and other imprints of human actions.

Stories of monuments in the context of life writing are revealed in the paper by Janīna Kursīte and Roberts Ķīpurs. Literary actualities of the early 20th century are regarded in the framework of contemporary paradigms in articles by Imants Frederiks Ozols, Inga Stepukoniene: I. F. Ozols described the signs of freedom in A. Deglavs' trilogy *Rīga*, whereas I. Stepukoniene has studied the development of Lithuanian modernism in the early 20th century in J. Lindēdobil's novel *Blūdas*.

Sandra Meškova, Sandra Okuņeva, Anda Kuduma, Ivars Orehovs highlight the literary phenomena of the 2nd half of the 20th century focusing on the cultural landscape of Liepāja (A. Kuduma), autobiographical narratives in V. Beļševica's, A. Liepa's, and M. Zālīte's prose fiction (S. Meškova), as well as Henry Parland's autobiographical reflections in letters (I. Orehovs). Researchers have investigated the non-material culture legacy of Kurzeme (S. Okuņeva) and life stories of famous personalities and literary heroes in the context of travelogues (D. Ozola). Maija Burima in her article highlights the notion of anthropocene and interprets it in A. Punte's poetry in the light of text ecopoetics and paratext ecoesthetics that manifest metatextually as 'the diagnosis of anthropocene' bringing out the fragile bond with the planet, persistent and latent forms of human and nature relations in the industrial age. We are glad to announce that in the course of compilation of the present collection two authors – D. Ozola and I. F. Ozols were awarded PhD in humanities and art sciences.

Janīna Kursīte,
Roberts Ķipurs

PIEMINEKĻU STĀSTI DZĪVES RAKSTĪBAS KONTEKSTĀ

Summary

Monument Stories in the Context of Life Writing

The word ‘monument’ (*pieminekļis*) in its contemporary meaning entered the Latvian language only at the end of the 19th century. Previously, terms like ‘commemoration sign’ (*pieminēšanas zīme*), ‘commemoration pole’ (*pieminēšanas stabs*), or the foreign *monuments* (singular) were used. Monuments encompass mnemonic, mythically magical, and artistic functions, shaping the visual perception of identity for the nation, people, and society. Ideologically charged monuments have traditionally been and still are assigned to central urban locations. They are unveiled and honoured during planned ceremonies, in which staple traditions are laying down flowers and appropriately worded verbal formulae. These ceremonies are rooted in ancient mythically magical perceptions of the non-homogenic character of open space (sacred – profane part of open space). Although monuments are installed to honour a specific historical event or person, they usually are subject to cyclical replacement in the case of regime change. This article takes a look into the ‘travels’ in time and space of several ideologically saturated monuments (e.g. monuments to Peter the Great and Lenin, the Soviet-occupation-regime-installed *Victory Monument*, the Freedom Monument, etc.). Separately, two monuments linked to people from Latvia in different time periods are analyzed in the context of life writing – 1) the monument to Latvian Red rifleman Jānis Judiņš (also known as the Judas Iscariot Monument), unveiled in 1918 in Sviyazhsk, Tatarstan, Russia; 2) the Soviet monument – cannon, unveiled in 1976 in Jēkabpils and dismantled in 2021 by farmer Gundars Kalve. Both monuments and the events surrounding them include documental and myth-generating episodes, which are explained and analyzed in detail within the article.

Key words: *monument functions, monuments in space, monuments in time, monuments in the context of history and mythology, life writing, Jānis Judiņš, Gundars Kalve*

*

Pieminekļi un to funkcijas

Pieminekļis ir veidojums akmenī, metālā vai citā materiālā, lai plašākai sabiedrībai atgādinātu par svarīgu notikumu, vietu vai ievērojamu cilvēku. Vārds *pieminekļis* mūsdienā nozīmē latviešu valodas aprītē parādījās samērā vēlu. Gustava Brašes grāmatā *Allererste Anleitung zum Gebrauch der lettischen*

Sprache für Deutsche vācu *denkmal* tulkots kā pieminēšanas zīme, pieminēšanas stabs.¹ Aleksandra I uzvaru pār Napoleonu simbolizējošā kolonna tika uzstādīta Sanktpēterburgā 1834. gadā, laikrakstā *Tas Latviešu Ļaužu Draugs* nosaukta par stabu: *Aizpērn Pēterburgā [...] to brīnum lielu Aleksandera stabu stādīja.*² Atcerēšanās, pieminēšanas nozīmē pieminekļa vārds atrodams vācbaltu mācītāja Kārļa Šlava (*Carl Schlau*, 1851–1919) latviešu svētku aprakstā: *Labrenča dienu turēja par vienu uguns dienu un pieminekli ņēma.*³ Krišjāņa Valdemāra sastādītajā krievu-latviešu vārdnīcā krievu vārds *памятник* tulkots kā piemineklis un monuments, piemiņas zīme.⁴ Latviešu valodā visbiežāk lietots ar apzīmējumiem senatnes, aizvēsturisku laiku, vēstures, pagātnes, kapu, kultūras, arheoloģijas, arhitektūras, celtniecības, tēlniecības, mākslas, sabiedriskais (*public monument*) piemineklis. Kā sinonīms uzlūkojams arī monuments⁵, kas no latīņu monumentum – ‘atmiņa, atcerēšanās’; ‘kapa piemineklis’; ‘vēsturisks dokuments, rakstu piemineklis’; atvasinājums no moneō – ‘teikt’, ‘pieminēt’.⁶

Tātad gan pieminekļa, gan monumenta vārda pamatā ir kāda zīmīga notikuma vai personas piemiņā paturēšanas ideja. Lai gan mnemoniskā funkcija uzlūkojama par galveno, pieminekļi to fiziskajā veidolā demonstrē arī uzstādītāju varas spēju un valdošās ideoloģijas vizuāli pausto dominanci. Piemēram, līdz Latvijas valsts nodibināšanai par tiesībām uzstādīt sev tīkamus pieminekļus Rīgā, tāpat arī citās Vidzemes un Kurzemes guberņas pilsētās, cīnījās vācieši un krievi,⁷ bet Vitebskas guberņā – krievi un poļi.⁸ Nodibinoties patstāvīgai Latvijas valstij, tika domāts par brīvības cīņu un varoņu, Latvijas kultūrvēsturei nozīmīgu personu un notikumu piemiņas iemūžināšanu.⁹ Sekojošais padomju okupācijas laiks nāca ar jauniem ideoloģiskajiem uzstādījumiem un atšķirīgiem varas simboliem, iemiesotiem akmenī, betonā, ģipsī vai metālā.¹⁰

Atjaunojot 1991. gadā valstisko neatkarību, bija jādoma par padomju laikos nojaukto pieminekļu atgriešanu agrākajās vietās un padomjlaiku pieminekļu pakāpenisku novākšanu.¹¹ Vienlaikus, lai neatkārtotu padomjlaiku pieeju izdzēst no vēstures atmiņu par iepriekšējo laikposmu, jau vairāku gadu garumā tiek apzināti un fotogrāfijās, aprakstos fiksēti pieminekļi visā Latvijas teritorijā, ievietojot ziņas par tiem izveidotā tīmekļvietnē *latvijaspeminekli.lv*.¹²

Piemineklis var ietvert estētisko, dažkārt arī mītiski maģisko funkciju. Pieminekļu estētiskās vērtības un to nozīmi parasti aplūko mākslas vēsturnieki. Realitātē, vismaz attiecībā uz plašākai sabiedrības daļai orientētiem pieminekļiem, to mākslas vērtības pakāpi ietekmē arī politiski ideoloģiskie uzstādījumi.¹³ Savukārt pieminekļu mītiski maģisko saturu veido sabiedrība vai tās atsevišķas grupas, bet izzina folkloristi un vēsturnieki. Detalizētāk šī pieminekļu daļai piedēvētā saistība ar mītradi aplūkota rakstā.

Izpētes metodiskais uzstādījums

Pieminekļu nozīme sabiedrībā analizējama no vairākiem skatpunktiem, sākot ar kultūrvēsturisko metodi un beidzot ar dzīves rakstību (*life writing*). Dzīves rakstība avotu, gan to izpētē ietver kā vēstures, tā publicistikas, biogrāfiskās literatūras materiālus, saraksti, arī mutvārdu liecības, prototipu izziņu, koncentrējot iespējami plašu informācijas kopu.¹⁴ Šajā rakstā izmantots plašs dzīves rakstības pieeju un materiālu klāsts: aculiecinieku atmiņas publicētā un mutvārdu veidā, biogrāfiski dati, beletrizēts konkrētu notikumu apraksts, publicistika, intervijas, pētījumi. Pieminekļi ietver simbolisku vēstījumu, tāpēc neiztikt arī bez semiotiskās analīzes.¹⁵

Attiecībā pret ideoloģiski veidotiem pieminekļiem parasti darbojas binārajās pretstatos sakņotā uztvere un attieksme (savš – svešs, pieņemams – nepieņemams, patīk – nepatīk). Šī uztvere var tikt veidota arī pēc ternāra modeļa parauga (savējais – svešais – vienaldzīgais). Tāpat ar semiotisku piesātinājumu tiek uztverta vietas un laika izvēle pieminekļiem, tādējādi no uzstādītāju puses veicinot vai piespiežot tos vērtēt sakralizētā laiktelpas tvērumā.

Pieminekļi telpā

Kolektīvajā atmiņā svarīgāko notikumu vai cilvēku iemūžināšanai parasti izvēlēta iespējami centrāla vieta, kas zīmīgos datumos ļāvusi pie monumentiem pulcēties lielākam cilvēku skaitam. Tieši vietas izvēle (=centrs), mainoties varām, ideoloģiski politiskajām vai reliģiskajām nostādnēm, visbiežāk kļūst par iemeslu pieminekļu nomaiņai. Tas ir iedalījums, ko savulaik mītu pētnieks Mirča Eliade nosauca par sakrālo jeb sakralizēto un profāno jeb profanizēto telpu. Šis dalījums jo spilgti parādās jaunas teritorijas iekarošanā vai jaunas ideoloģiskas kārtības radīšanas brīdī: *Iekarota teritorija kļūst reāla tikai pēc (precīzāk: caur) iegūšanas rituāla, kurš ir pirmatnējā Pasaules Radīšanas akta kopija*.¹⁶ Lai cik stipri kāda laicīgā vara mēģinājusi abstrahēties no priekšstata par telpas nehomogenitāti, tā apzināti vai neapzināti rīkojusies pēc sensena uzvedības modeļa, savus svētumus (tostarp pieminekļus) novietojot iekarotās, jauniegūtās vai atjaunotās telpas centrālajā daļā un ar rituālu, ceremoniju palīdzību pasludinot to par sakralizētu. Tāpēc nav nejauši, ka, mainoties politiskajām iekārtām, gandrīz nemainīgas paliek pieminekļu uzstādīšanas vietas. 1910. gadā tika uzstādīts piemineklis Krievijas caram Pēterim I. Pirmā pasaules kara laikā tas tika evakuēts un nogrima Baltijas jūrā, palika tikai postaments. Parādoties iecerei būvēt Brīvības pieminekli, uzvarēja spriedēju viedoklis par vietas izvēli tuvu Pētera I piemineklim. Tādējādi 1931. gadā iepriekšējā pieminekļa postaments tika nojaukts un sākās laukuma iekārtošana jau Latvijas Brīvības piemineklim. Taču arī šajā gadījumā sabiedrībā uzvirvoja vārdu cīņas par tā atrašanās vietu un pašu veidolu: *Ar sašutumu*

nācās vērot, ka daļa pilsoņu aizstāvēja ieskatu celt ne idejisku pieminekli, bet gan kādu praktisku celtni – tiltu, muzeju vai pat – pirts (!) veidā. Daļa zināja spriest, ka izraudzītā vieta Brīvības piemineklim nederot. Tai esot jābūt vai nu Daugavmalā, vai arī kur citur; tika minēta pat Zaķusala.¹⁷

Laukums ap Brīvības pieminekli Rīgā un pats piemineklis ir bijusi kārota aplūkojuma un pulcēšanās vieta gan pirmās brīvvalsts gados, slepus – padomju gados, gan arī mūsdienās. Piemēram, kāds no trimdas latviešiem pēc padomjiski pompozu Dziesmu svētku apmeklējuma dalījās iespaidos, ka *divi oficiāli aizmirstie pieminekļi tautas atmiņā tomēr nebūt nebija aizmirsti: pie Brīvības pieminekļa saradās ziedi, klusi un nemanīti, tāpat arī Rainim tika veļtita pa dziesmai un ziedu pušķītim*¹⁸. 1969. gadā pie Brīvības pieminekļa, protestējot pret PSRS iebrukumu Čehoslovākijā un aizliegumu ebrejiem izceļot no PSRS, mēģināja pašsadedzināties students Ilja Ripss.¹⁹ Pie Brīvības pieminekļa pulcējās nacionālās protesta kustības *Helsinki-86* dalībnieki un līdzjutēji, 1987. gadā pieminot padomju deportāciju upurus, citā reizē – publiski nosodot Molotova-Ribentropa 1939. gadā noslēgto paktu, kura rezultātā PSRS un Vācija aizsāka vardarbīgu Eiropas pārdali.

Dažkārt jaunās varas pārstāvji iemanās izmantot ne tikai iepriekšējās varas labiekārtotu vietu, bet arī jau izveidotu nosaukumu. Piemēram, piemineklis t. s. Padomju Latvijas un Rīgas atbrīvotājiem tika uzstādīts Pārdaugavā Uzvaras parkā, kas savu nosaukumu bija ieguvis jau neatkarīgās Latvijas laikā un kurā 1938. gadā norisinājās Dziesmu svētki. 1936. gadā pieņemtais likums par Uzvaras laukuma izbūvi paredzēja ierīkot vietu plašām sabiedriskām aktivitātēm.²⁰ Tika nolemts turpmāk izveidot Svētku laukumu Dziesmu un citiem svētkiem, karaspēka parādēm, centrālo stadionu ar 25 000 skatītāju vietām, sporta un treniņu laukumus, speciālas celtnes, kas atspoguļotu Uzvaras laukuma pamatideju, sporta un sanāksmju pili, kā arī zaļo zonu.²¹ Tūlīt pēc kara padomju okupanti laukumā sarīkoja motorizēto vienību parādi.²² Šajā pašā laukumā 1946. gadā tika sarīkota linča tiesa vācu armijas pārstāvjiem, publiski tos pakarot sadzīta ļaužu pūļa klātbūtnē:

Pakāršana notika svētdienā, 1946. gada 3. februāri trijos pēcpusdienā Pārdaugavā, Uzvaras laukumā, kur liels ļaužu pūlis sastāvēja vairāk no militāristiem nekā privātpersonām, kas tur bija ieradušies brīvprātīgi vai piespiesti, lai noskatītos vienreizējo “izrādi”. Septiņus augsta amata vācu ģenerāļus pakāra, piebraucot zem karātavām 4 smagām kravas mašīnām, un notiesātiem tika uzmauktas kaklā cilpas.²³

Uzvaras laukumā 1985. gadā padomju vara uzslēja pompozu pieminekli savai uzvarai Otrajā pasaules karā. Piemineklis, ko tautā iedēvēja par okupekli, ik gadu 9. maijā kļuva par pulcēšanās vietu tiem, kas ar nostalgiju atcerējās PSRS laikus un labprāt redzētu tos atgriežamies. Krievijas uzsāktā agresija

pret Ukrainu pielika punktu iecietībai. Piemineklis tika nojaukts 2022. gada 25. augustā.²⁴

Mainoties ideoloģijai, pieminekļus mēdz mainīt, aizliegt vai apgrūtināt tiem piekļuvi. Tā padomju laikā apgrūtināja pieeju Brīvības piemineklim, ierīkojot galapieturu 8., 9., 12. trolejbusam, pirmā Valsts prezidenta Jāņa Čakstes pieminekli aizšķērsoja ar solu rindu un priekšā aizstādītiem kokiem: *Brīvības piemineklis aiz trolejbusu vadiem, kas izskatās kā augstsprieguma stieples filmās par koncentrācijas nometnēm.*²⁵ Rakstiski fiksētie vērojumi par padomju varas vēlmi desakralizēt, aizslēpt Brīvības pieminekli varēja parādīties tikai trimdas izdevumos. Nereti tiek salīdzināti divi pieminekļi – padomju varas par svēto ieceltā Ļeņina monuments, kas bailēs no apskādes jāsargā, un Brīvības piemineklis kā tāds, pie kura kavējas garāmgājēju acis: *Padomju tautas “lielā atrīvotāja” Ļeņina pieminekļa priekšā nemitīgi stāv sargs [...], bet mūsu Brīvības piemineklim blakus novietota trokšņaina trolejbusa pietura.*²⁶

Attieksme pret pieminekļiem visos laikos tikusi vērtēta no “tīra – netīra vieta” skatpunkta.²⁷ Jelgavnieki padomju laikos nevarēja izvairīties no katrai pilsētai obligātā Ļeņina pieminekļa, daļējs gandarijums bija vienīgi par to, ka *Ļeņina pieminekli [...] uzstādīja pilsētas centrālajā laukumā, vietā, kur pirms kara atradās publiskā atējas vieta.*²⁸ 1940. gada augustā padomju okupācijas varas pārstāvji Rēzeknē nogāzto Latgales Māras pieminekli aizgādāja uz lopkautuves teritoriju.²⁹ Šķiet, veiksmīgākais veids, kā deaktivizēt ideoloģiski uzlādētos pieminekļus, ir savākt tos vienkopus, izveidojot ko līdzīgu brīvdabas panoptikumam. Daļēji tāds skatāms Kuldīgas novada Īvandes pagastā, kur Meinards Mētelis brīvā dabā izstādījis virkni ļeņinekļu no Latvijas pilsētām.³⁰

Pieminekļi laikā

Pieminekļu aizsākumi meklējami jau akmens un nākamajos laikmetos, saistoties ar dievību, garu elktēliem, valdnieku (piramīdas senajā Ēģiptē, imperatoru statujas senajā Romā, megalītiskie monumenti Rietumeiropā), kara varoņu, citu ievērojamu cilvēku un notikumu piemiņas iemūžināšanu un/vai pielūgsmi.³¹

Gadsimti daudzas laika liecības izdzēš, kādreizējo notikumu nozīmība pakāpeniski izplēn. Pieminekļi laika gaitā mēdz ieaukt zālē, iegrimt zemē, tiek izpostīti, izzūd sākotnējā ideoloģiskā vai mītiski maģiskā nozīme. Piemēram, Kurzemē vietvietām joprojām redzamas t. s. Velna laivas, kas ir no akmeņiem veidoti akmens krāvumu pieminekļi, kuru uzstādīšana, iespējams, attiecināma uz bronzas laikmetu. Mūsdienās šie pieminekļi var piesaistīt vairs tikai zinātniekus tūristus un vēstures mīklu minētājus.³²

Pieminekļi lineārā laika griezumā sniedz vēsturisku izzīņu, bet cikliskā laikizjūtā parāda sabiedrības vēlmi periodiski nomainīt klāstu, vienus piemiņai

domātos objektus izceļot, citus novācot vai pametot aizmirstībai. Zelmārs Lancmanis (1883–1935) bija viens no pirmajiem, kas, nodibinoties Latvijas valstij, mēģināja hronoloģiski un pēc funkcijām sistematizēt atrodamos dažāda veida monumentus.³³ Praktiskais izziņas darbs jau pēc pāris gadiem Z. Lancmanim ļāva publicēt apcerējumu par piemiņas objektiem Latvijā, aplūkojot ievērojamām personām (Vecajam Stenderam, G. Merķelim, K. Valdemāram) uzliktos kapa pieminekļus, mākslīgi veidotus akmens krāvumus un atsevišķus iezīmīgus akmeņus.

Kā atsevišķu vienību Z. Lancmanis izceļ robežakmeņus, jo īpaši piemiņas akmeņus: *Piemiņas akmeņi liecina par vietām ar izciliem notikumiem – piepešu nāvi vai plašākām parādībām.*³⁴ Kā piemēru plašākām parādībām min Irbes mācītājmuižas kūts pamatos iemūrēto akmeni ar uzrakstu latīņu valodā, kas latviskā tulkojumā skan: *1701. gadā spieda Kurzemi sakši, 1702. gadā zviedri, 1706. gadā maskavieši, 1707. gadā zviedri, 1710. gadā maskavieši ar šo lielo mēri un badu. 1710. gadā mājā atgriezās atpakaļ firsks Fridrihs Viļums.*³⁵ Vēsturniekiem šis piemiņas akmens var būt bijis labs palīgs Kurzemes un Zemgales hercogistes norišu aprakstam. Piemiņas akmeņi necieš garus tekstus, tāpēc Kurzemes un Zemgales hercoga Frīdriha Vilhelma (*Friedrich Wilhelm Kettler*, 1692–1711) atgriešanās no trimdas Prūsijā, kur, būdams vēl mazgadīgs, kopā ar māti glābās no kara un mēra, akmenī tiek ietverta vienā teikumā. Z. Lancmanis izceļ pieminēto nozīmi Latvijas vēstures dažādu laikposmu izziņā:

*Pieminekļi vārda parastākā nozīmē (pat mums naidīgas varas godināšanai celti) var noderēt par vērtīgu ierosinātāju, ja bez simbolisma izcelšanas griežam vērtību arī to aprindu interešu aplūkošanai, kas pieminēti cēlušas, ja cenšamies iztīrīt, kādā ziņā šīs aprindas godināmo personu vai notikumu uzskatījušas par savu interešu veicinātājiem. Piemēram, daudzie Aleksandra vārtu arkas vāpēni, Napoleona karu Uzvaras stabs pils laukumā, ielu pārdēvēšana, viss tas norāda uz vietējo tirgoņu un muižnieku bailēm no tām brīvības vēsmām, ko nesa franči.*³⁶

Tieši pieminēto uzstādīšanas, atjaunošanas, aizvākšanas laiks palīdz izprast varas un tautas attiecības, sabiedrībā valdošo vai tai uzspiesto noskaņojumu. Tā, atņemot kristietisko vai dabas reliģijā sakņoto dievizpratni, okupācijas vara ar pieminēto uzstādīšanu Staļinam un Ļeņinam mēģināja pārcelt to uz jaunām sliekšņiem.³⁷ 1950. gadā Rīgā tika atklāts pieminētais Ļeņinam. Pieminēto iemiesotā tēla dievīšķošanas aprakstos sacentās oficiālie žurnālisti un no rakstnieku, mākslinieku vidus izraudzītās uzticības personas. Tikai daži piemēri, kas parāda padomju varas pārstāvju radīto un sakāpināto ekstatismu:

Padomju Latvijas strādnieku, kolhozieku un inteligences sirdīs un jaunrades darbā vienmēr dzīvs ir mīļotā Ļeņina gaišais vārds. Latvijas

darbaļaudis nekad neaizmirsīs V. I. Ļeņina vēsturisko braucienu uz Rīgu 1900. gada pavasarī [..]. LPSR Ministru padomes nams svētiku tērpā. Kirova iela un apkārtējie bulvāri ļaužu pilni. Šeit uz pieminekļa atklāšanu vislielākajam cilvēces ģēnijam Vladimiram Iljičam Ļeņinam vakar pulcējās padomju Latvijas galvaspilsētas, visu republikas pilsētu un rajonu sabiedrības pārstāvji, PSRS Augstākās padomes deputāti, Latvijas komunistiskās (boļševiku) partijas locekļi, brālīgo padomju republiku pārstāvji, kas ieradusies Rīgā. Svinīgi skanot PSRS valsts himnai un LPSR himnai, no pieminekļa lēni noslīd pārklājs. Klātesošo skatieniem atklājas lielā Ļeņina nemirstīgais tēls.³⁸

Pagājuši vien pieci gadi pēc kara, bijušas plašas iedzīvotāju deportācijas un apcietināšanas. Latviešu tautas noskaņojums 1950. gadā nevarēja būt sajūsmas par jauno varu pilns. Tāds tas, iespējams, bija kompartijas funkcionāriem, no citām republikām atbraukušajām varas uzticamības personām, bet ne masveidā pie pieminekļa sadzītajiem cilvēkiem. Oficiālajā laikraksta *Cīņa* publikācijā kā ar asu cirvi tiek iecirstas laikformulas (*nekad neaizmirsīs, vienmēr dzīvs, nemirstīgais tēls*), mēģinot Ļeņinam piešķirt pārlaicības vaibstus. Spilgtu un vienlaikus traģisku lappusi savā dzīvē, Ļeņina pieminekļa atklāšanu apcerot, ar romānu *Pret kalnu* (1948) ierakstījusi arī Anna Sakse. Viņas apcerē par pieminekļa atklāšanu dievināšanas valoda izkopta līdz verdziskuma pakāpei: *Pie Ļeņina pieminekļa lai solām boļševiku partijai un biedram Staļinam, ka visi mūsu spēki, mūsu griba, mūsu sirds kvēle būs velīti darbam padomju tautas labklājības, Padomju Dzimtenes tagadnes un nākotnes labā. Lai solām nepārstāt augt, nemiņīgi smeļot gudrību no Ļeņina-Staļina mācības.³⁹*

Pašsuģestīvie vārdi A. Sakses rakstā ietver tagadni un nākotni, zīmīgi nepieminot pagātņi. Staļina varas gados jebkurš neuzmanīgs pirmskara vai vēl senākas pagātnes pieminējums pat visdedzīgākajiem okupācijas varas atbalstītājiem varēja dārgi maksāt. Bija jāpaiet vēl divdesmit gadiem, lai padomju varas iedibinātās vārdformulas pārvērstos par tukšu skaņu un cilvēki varas pieminekļiem ietu garām kā tukšai vietai. 1970. gados Ļeņina pieminekļi, krūšutēli PSRS bija saražoti milzu skaitā, dažkārt to ārējais stāvoklis bija nožēlojams. Restaurators Gunārs Grīnfelds šajā sakarā atcerējās epizodi no armijas gaitām Minskas apgabalā:

Tas bija 1977. vai 1978. gadā. Kara daļā uzstādītajam Ļeņina piemineklim bija atdalījušās armatūras un tas šūpojās vējā. Cepures viņam nebija, bet galvaskaussā izveidojies caurums, ūdens lija iekšā. Vajagot restaurēt. Labi, mēs to ķermenisko daļu piepildījām, lai viņš nešūpojas. Galvā sabāzām kaut kādas avīzes. Cepuri uzveidojām no ģipša, piesūcinājām ar pernicu, lai kādu laiku iztur, kamēr esam armijā.⁴⁰

Kā var redzēt no šī un citiem mutvārdu piemēriem, uzspiesto mūžības, ilglaicības, nepārejamības jēdzienu vietā 1970.–1980. gados ienāca īslaicība.

Pieminekļiem un visam pārējam bija vien *kādu laiku jāiztur*, pēc tam – kaut vai ūdensplūdi. Minētajās divās desmitgadēs tautas attieksme pret Ļeņina pieminekļiem robežojās no nevērības (it kā tie nebūtu) līdz ironiskam sarkasmam. Tā, piemēram, Ļeņina četrmetrīgā galva Limbažu centrā tika dēvēta par “mīkstāko vietu”: *Ja kāds iebraucējs prasīja ceļu, tad limbažnieki teica: ejiet gar pašu mīkstāko vietu pilsētā un tad pa labi vai kreisi – nonāksiet tur, kur jums vajag. Un tā mīkstākā vieta tāpēc, ka tur stāvēja Ļeņina galva, bez rumpja, kas, kā smējās, esot iegrimis zemē.*⁴¹

80. gadu nogalē Bauskā bija sākusies sabiedriska iniciatīva par granītā kaltā Ļeņina pieminekļa novākšanu. No vienas puses, skaidrs bijis, ka piemineklim tur vairs nav vietas, no otras puses, žēl augstvērtīgā granīta. Asprāši esot ieteikuši sēdošajam Ļeņinam piemontēt Raiņa galvu. 1990. gadā, kad Latvijā tika novākti daudzi no t. s. ļeņinekļiem, tas ar visu galvu pazuda arī no Bauskas pilsēttelpas.

Gadu vēlāk nekā Ļeņina monumenti Bauskā un Limbažos – 1991. gadā tika demontēti arī Ļeņina pieminekļi Rīgā. 2008. gadā ar ierosinājumu šajā vietā uzstādīt pieminekli talantīgajai, bet padomju varu pārmēru slavinošajai aktrisei Vijai Artmanei nāca klajā viņas dēls Kaspars Dimiters: *Ir radusies tāda ideja – novietot pieminekli tur, kur kādreiz stāvējis Ļeņina pieminekļis – šī vieta jau ilgu gadu stāvo tukša.*⁴² Sabiedrība un pilsētas dome bija kategoriski pret. Mākslas zinātnieks Ojārs Spārītis savu noraidošo attieksmi izteica oksimoroniskā formā: *Ļeņins un Vija Artmane – tās tomēr ir nesavienojamas lietas.*⁴³

Pieminekļi vēstures un mitoloģijas kontekstā

Vēsturē pieminekļi kalpo par vizuālu atgādinājumu kādam notikumam vai ievērojamai personai. Vienlaikus iemieso daļu no mīta par mūžīgo atgriešanos pie kolektīvajiem svētumiem un to pārjaunošanos: *Objekts vai darbība iegūst vērtību un tādējādi kļūst reāli tāpēc, ka tie tādā vai citādā veidā piedalās kādā tiem pāri stāvošā transcendentā realitātē [...]. Objekts parādās kā ārēja spēka koncentrācijas vieta; tas šo objektu padara atšķirīgu no savas vides un piešķir tam nozīmi un vērtību.*⁴⁴

Lai gan latvieši pie plašakai sabiedrības daļai domātu pieminekļu uzstādīšanas varēja ķerties tikai pēc 1918. gada, fiziskā veidolā iemiesotu tēlu pielūgsmē bija pazīstama jau kopš seniem laikiem. Tiesa, vēl 18.–19. gadsimtā tā no baznīcas un vietuzraugu puses tika sīvi apkarota. Mājas sargātāja tēls, kurā iemiesots gars vai dievība, tika uzstādīts dzīvesvietas tuvumā vai citā izraudzītā vietā akmens vai akmeņu kopojuuma veidolā. Vācbaltu vēstures pētnieks Heinrichs Hāgemeisters (*Heinrich Hagemeyer*, 1784–1845) 19. gadsimta sākumposmā sarakstītajā Drustu draudzes vēsturē piemin, ka Viļumu

māju saime esot pielūgusi elktēlu, sauktu par Ašgalvi:

1739. gada tiesas to lietu izmeklēja un atrada, ka tam saimniekam Viļuma Jānam 13 tādas elka dievu bildes apakš liela koka bijušas, no akmeņiem taisītas, kas bij salikti cits uz citu, un ka viņš tam, kas tas augstākais dievs bijis pār citiem un ko par Ašgalvu sauca, ik reizes no sava ēdiena un dzēriena upurējis, pirms pats ēdis [...]. Arī citam zemniekam Mīlakšos tāds akmens bijis, kur esot upurējis un tādus nedarbus padarījis. Pēc tās izmeklēšanas tiesa tos akmeņus lika sadauzīt un Viļuma ciemā pēcāk citu saimnieku ielika.⁴⁵

Tāpat saglabājušās ziņas (pārsvārā teiku un nostāstu formā) par gaismas dievības, zirgu un bišu aizgādņa Ūsiņa iemiesojumu akmens tēlā:

Galgauskas pagastā Ūsiņu tur par bišu dievu. Viņam esot bijis no akmeņa izcirsts tēls, kuru kungs gribējis aizvest uz muižu, bet vienā naktī viņš pazudis: zemnieki to aprakuši. Vēl tagad tiek rādīts tīrums, kur Ūsiņš aprakts.⁴⁶

Sņiķera mājās bijis zirgu un bišu dieva Ūsiņa tēls, no akmeņa izcirsts un smuki pulierēts. Uz krūtīm un uz pieres bijušas iekaltas pa trim bitēm. Ūsiņa tēls bijis uzstādīts bišu dārzā priekš tam uztaisītā vietā un viņam ziedojuši visos svētkos, tādēļ arī Sņiķeru tēvam bijuši labākie zirgi un pilns dārzs bišu.⁴⁷

Gandrīz visos gadījumos tiek pieminēts, ka akmens tēliem, lai izlūgtos to labvēlību, ticis ziedots (galvenokārt pārtika). Jaunlaikos relikta veidā (parasti noliekot ziedus pieminekļu pakājē) šī ziedošana saglabājusies arī pie sabiedriskajiem pieminekļiem. Kolektīvs vai individuāls gājiens, ziedu nolikšana, galvas nolikšana godbijībā, uzrunas, mūzika, dažkārt zvēresta vārdi ir senlaiku dievību un garu pielūgšanas rituālu transformācija. Šīs ceremonijas svētsvinīgums attēlots publicistikā, dzejā. Piemēram, Pētera Sila dzejolis par ziedu nolikšanu pie Ļeņina pieminekļa bija jāmācās no galvas ne vienai vien padomjlaiku skolēnu paaudzei:

*Pašā Rīgas vidū
Piemineklis stalts.
Granīts brūni sarkans.
Ļeņins bronzā kalts.*

*Sākot skolas gadu,
Mēs tur aizgājām.
Pieminekļa priekšā
Ziedus nolikām.
Ko gan tobrīd juta
Klases kolektīvs?
Vienmēr mūsu sirdīs
Lielais Ļeņins dzīvs.⁴⁸*

Šis P. Sila dzejojums tapis Rīgas Ļeņina pieminekļa atklāšanas gadā vai gadu vēlāk (pirmpublicācija žurnālā *Bērība*, 1951, Nr. 1). Ziedošanas ceremoniāls padomjlaikos bija jāizkopj jau skolas solā ne tikai praktiskas godināšanas veidā, bet arī liekot bērniem mācīties tam veltītus dzejoļus no galvas.

Sabiedriski nozīmīgi pieminekļi pie visām varām tikuši atklāti ar iesvētīšanas rituāliem. Nereti tie bija vairākpakāpju: atzīmējot pamatnes ielikšanu; atzīmējot pieminekļa pabeigšanu. Piemēram, par Brīvības pieminekļa atklāšanu: *1931. g. 18. novembrī valsts prezidents A. Kviesis svinīgā ceremoniālā lika pamatus Latvijas Brīvības piemineklim. Četri gadi vēlāk, 1935. g. 18. novembrī viņš pats atklāj un nodod šo pieminekli tautas sargāšanā.*⁴⁹ Simboliska loma piešķirta gan pieminekļa atklāšanai (=galvenā valsts persona), atklāšanas datumam, gan arī deleģējumam tautai.

Latvijas pirmās brīvvalsts laikā pieminekļiem adresēta reliģiska pielūgsmē nebija raksturīga. Tās vietā – godbijība, kas dažkārt mijās ar jokiem un anekdotēm, netieši apliecinot tā vai cita pieminekļa popularitāti. Arī autoritārisma gadi (1934–1940) nebija par šķērslī sacerēt anekdotes par Brīvības pieminekli un dēvēt to par Mildu. Vienai daļai tas likās pašsaprotami, savukārt citiem Mildas vārda “piekabinājums” piemineklim asociējās ar tā noniecināšanu. Tāda bija arī arhitekta Vaideloša Apsīša, grāmatas par Brīvības pieminekli (1993) autora, izpratne:

*Manuprāt, nav ētiski brīvības tēlu dēvēt par Mildu. Tas ir simbols, brīvības idejas simbols, un cilvēki ziedus noliek ne jau pie Mildas. Cilvēki nāk pie Brīvības. Tādas ir manas domas. Pirms Otrā pasaules kara sabiedrībā dažkārt minētais Mildas vārds tika lietots skaidri izteiktā ironiskā nozīmē un nereti tika saistīts ar dažās pret iekārtu negatīvi noskaņotajās aprindās izplatītajām anekdotēm par Brīvības pieminekli.*⁵⁰

Īpaši asi Brīvības pieminekļa nosaukšana par Mildu tika uztverta pirmajos gados pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas, saklausot šajā vārdā svētuma pazeminājumu: *Brīvības pieminekļa Brīves dievietes nosaukšana Mildas vārdā ir brīvības vārda vulgarizēšana un nav piedodama. Diemžēl daudzi latvieši to neuzskata par noniecināšanu, piemēram, Dainis Īvāns, kuru uzskatu par inteligentu latvieti, atļaujais runāt par Mildu. Uzskatu, ka tā tomēr ir svētuma nicināšana.*⁵¹

Pirmkārt, pastāv varbūtība, ka Mildas vārda pieminējums kā apzīmējums piemineklim ticis aizgūts no Jura Alunāna 19. gadsimta otrajā pusē izveidotā latviešu dievību saraksta: *Milda – Potrimpa sieva un mīlestības dievene [...], cēlies no mīlēt, nevis no vāciešu mild – lēnprātīgs.*⁵² J. Alunāns to bija aizguvis no lietuviešu mitoloģijas pētnieka Teodora Narbuta,⁵³ savukārt no J. Alunāna to vēlāk pārņēma Auseklis. Otrkārt, dzirdēta versija, ka kāda sieviete, vārdā

Milda, kalpojusi par modeli Kārļa Zāles veidotajam Mātes Latvijas tēlam. V. Apsītis iepriekš minētajā intervijā cita starpā pastāsta par sarunu ar kādu vīru:

Man vienu dienu piezvanīja tāds Eglīša kungs, dzirdējis informāciju radiofonā par Mildu un gribot pastāstīt arī savas atmiņas. Brīvības pieminekļa atklāšanas dienā viņam bijuši pieci gadi... Eglītis dzīvojis Ģertrūdes ielā 113, netālu no Satekles ielas, kur Zālem bija darbnīca. Puikas rāpušies uz žoga un skatījušies, kā Zāle strādā. Visas rajona sievas ievērojušas kādu sievieti, uzvārdā Jasikone, kas parasti pastaigājusies ar puisīti pie rokas. Teikušas: tā ir mūsu Milda, pozējusi Kārlim Zālem. Pa ielu vienmēr gājusi vējā plandošiem matiem, skaista sejā un augumā.⁵⁴

Taču arī šajā gadījumā pieminekļa tēls netiek savā nozīmībā pazemināts. Bijušais Rēzeknes aprinča priekšnieks Staņislavs Kursītis pēc iznākšanas no pagrīdes savās atmiņās stāsta par zīmīgu sarunu ar čekistu 1953. gadā: *Braucot gar Ļeņina pieminekli, Rižovs man paskaidroja, ka tas ir "mūsu Iljičs" un ka ziedi te nekad neiztrūkst. Tālāk braucām gar Brīvības pieminekli. Rižovs smaidot teica, ka te dižojas Milda, un prasīja, vai agrāk latvieši viņu arī sauca par Mildu. Atbildēju, ka sauca, bet bez nievājošas nozīmes. Salīdzinot ar monumentālo Mildu, Iljičs man izlikās pavisam nenozīmīgs pigmejs.⁵⁵*

Jebkuru, pat visneitrālāko vārdu var izrunāt ar nicinājuma pieskaņu. Mēs sevi saucam par latviešiem, bet neformāli arī par letiņiem. Atkarībā no tā, kur un kādā situācijā tiek izrunāts Mildas vai letiņa vārds, tas var tiklab norādīt mīļumu, pietuvinājumu, bet, protams, arī noniecinājumu. Saistībā ar Mildas vārdu Brīvības pieminekļa nosaukums ieguvis gan mītiski maģisku, gan sadzīvisku papildinājumu.

Piezīmējams, ka ne tikai atklāšana, bet arī pieminekļu novākšana uztverta kā mītiski maģisks desakralizācijas akts. Ja pieminekļi tiktu uzlūkoti tikai kā laicīgās varas zīmes, to nomaiņu veiktu bez liekām ceremonijām. Ne tikai Latvijas, bet arī citu valstu vēsturiskā gaita rāda, ka ar semantisku slodzi pildītiem pieminekļiem liek cilpas ap kaklu, tos skalda gabalos vai skulpturālajām figūrām no rumpja atcērt galvas, rokas, kājas.⁵⁶ Pieminekļi tiek slīcināti, dedzināti vai ierakti zemē, netieši sekojot senam ticējumam, ka ūdens, uguns un zeme ir trīs substances, kas spēj paglabāt un neutralizēt cilvēkiem nevēlamas materiālās pasaules liecības. Atvadišanās no pagātnes un tās elkiem notiek divējādā veidā. Kad ir nedrošība par rezultātu, darbība norisinās nakts laikā un slepeni. Tāda bija Staļina pieminekļu novākšana t. s. Hruščova atkušņa gados, bet attiecībā pret citiem pieminekļiem tā rīkojušies individuāli drosminieki vai individuāli kaitnieki. Dažkārt ir gandrīz neiespējami nošķirt drosminiekus no kaitniekiem vai provokatoriem. Tā, piemēram, 1997. gadā (tātad jau neatkarīgās Latvijas laikā) jauniešu grupa pašrocīgi mēģināja uzspridzināt t. s. Uzvaras pieminekli Rīgā. Vairāki no viņiem gāja bojā, citi notiesāti:

Vēl joprojām ir daudz neatbildētu jautājumu un versiju, jau sākot ar to, kur [viņi] ņēma jaudīgu sprāgstvielu, un beidzot ar klasisko “kam tas bija izdevīgi” un kurš [...] piespēlēja šo ideju, paturot prātā apstākli, ka toreiz Latvija bija sākusī ceļu uz NATO. Ir pieņēmums, ka [viņi] kļuva par veikli izspēlētas provokācijas upuriem, jo pastāvēja kāds “trešais spēks”, kas izmantoja dublējošo kontrolierīci un aktivizēja spridzekli pirms laika. Turklāt lēš, ka ar izmantotā spridzekļa jaudu nemaz nepietiktu pieminekļa nogāšanai.⁵⁷

No viena skatpunkta, šie indivīdi var tikt vērtēti kā drosmenieki, no otra – kā vandāļi. Šī raksta līdzautore kopā ar vairākiem Līvānu vidusskolas klasesbiedriem 1969. gada rudenī nakts melnumā izplatīja pretpadomju lapiņas, viena no kurām tika ar klīsteri pielīmēta Ļeņina galvai. No padomju varas (bet ne no darbībā iesaistīto) puses tā tika vērtēta kā vandāliska rīcība. Savukārt tad, kad 1990. gadā Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas pretinieki Jelgavā nošķieda ar krāsu Lāčplēša skulptūras saglabājušos daļu, gan šī raksta autori un droši vien arī liela daļa latviešu to uztvēra kā vandālisma aktu.⁵⁸

Varai vai tautai (vai abām kopā) jūtoties stiprai, desakralizācijas darbība notiek atklāti un norisinās, saaicinot vai pašiem sanākot lielam ļaužu pulkam, kā, piemēram, Ļeņina pieminekļu noņemšanā 1990. vai 1991. gadā, t. s. Uzvaras monumenta Rīgā aizvākšanā 2022. gadā. Tādējādi notiek kaut kas līdzīgs publiskam katarses aktam ar atbrīvošanos no pagātnes bailēm un piespiedu klusēšanas.

Raksta turpinājumā divu pieminekļu vēsture, kas cieši saistīta gan ar dzīves rakstību, gan mitoloģijas uzslāņojumu. Sākumpunkts vienam piemineklim attiecas uz 1918. gadu, bet otram – pavisam nesenu pagātni, 2021. gadu. Pirmais piemineklis, ja arī realitātē bija (par to joprojām jāšaubās), atradās ārpus Latvijas, tagadējā Tatarstānas Republikā un saistīts ar latviešu sarkano strēlnieku brigādes komandieri Jāni Judiņu (1884–1918), bet otrais – ar lauksaimnieku Gundaru Kalvi (dz. 1970) un 1976. gadā Krustpilī uzstādītā padomju lielgabala novākšanu 2021. gadā.

Divu pieminekļu stāsti. I

Pirmā pieminekļa stāsts vijas ap latviešu sarkano strēlnieku, kas Latvijas padomju enciklopēdijā dēvēts par Jāni Judiņu (citos avotos – Judins, Jūdiņš): *Padomju militārais darbinieks* [...]. *Beidzis Valkas skolotāju semināru (1904), Viļņas karaskolu (1916). 1905.–1907. g. revolūcijas dalībnieks. No 1915. g. armijā. No 1918. g. bijis latviešu strēlnieku padomju divīzijas 3. brigādes komandieris, piedalījies eseru dumpja likvidēšanā Maskavā, kaujās par Jaroslavļu un Kazaņu. Kritis kaujās par Kazaņu. Pēc V. I. Ļeņina ierosinājuma* [...] 1918. g. 14.08 dzelzceļa staciju Krasnaja Gorku pārdēvēja par Judinu.⁵⁹ Šajā un citos aprakstos nav iekļautas dažas padomjlaikiem neērtas ziņas,

proti, ka J. Judiņš 20. gadsimta sākumā simpatizējis nevis boļševikiem, bet sociāldemokrātiem un, dienot cariskās Krievijas armijā, ticis apbalvots ar 4. pakāpes Jura krustu.⁶⁰

J. Judiņa dzīvesstāsta heroizētā lappuse (nāve Svijažskas ciema apkaimē) aplūkojama saistībā ar padomju Krievijas kara revolucionārās padomes priekšsēdētāja Ļeva Trocka, dāņu diplomāta, rakstnieka Heninga Kēlera un vēl dažu nozīmīgu padomju rakstniecības pārstāvju ierašanos Svijažskā 1918. gada augustā, kad tur norisinājās cīņas starp baltajiem un sarkanajiem.

Katram notikumam ir priekšvēsture. Šajā gadījumā tas ir 1918. gada 2. augustā Ļeņina apstiprinātais monumentālās propagandas plāns ar personām, kurām bija jāuzstāda pieminekļi. Līdzās Spartakam, Marksam, Engelsam, Dantonam, Robespjēram, Maratam bija paredzēts arī piemineklis Cēzara slepkavam Brutam un it kā arī Jūdam⁶¹; pēdējais oficiālajā sarakstā neparādījās.

Pirmo padomju pieminekļu veidošanā, īpaši Petrogradā, nozīmīga loma bija arī latviešu izcelsmes māksliniekiem. Tā, piemēram, jau 1918. gadā Petrogradā Senāta laukumā tika uzstādīts Teodora Zaļkalna veidotais piemineklis Čerņiševskim. Jānis Tilbergs bija autors tajā pašā gadā uzstādītajam Ševčenko piemineklim. Kārlis Zāle 1918. gadā izveidoja pieminekli Dobroļubovam, bet 1919. gadā – Garibaldi.⁶²

Kamēr latviešu mākslinieki veidoja pieminekļus padomju varas sakralizētām pagājības personām, Svijažskā norisinājās savs stāsts. Kā jau minēts, 1918. gada augusta vidū ciema apkaimē notika kaujas starp sarkanajiem, kuru priekšgalā bija latviešu strēlnieki, un baltajiem, kuru vadībā bija čehi. Īpašā vilcienā ieradās tautas komisārs Ļevs Trockis (1879–1940), rakstnieki Demjans Bednijs (1883–1945) un Vsevolods Višņevskis (1900–1951).⁶³ Viņu uzdevums bija – katram ar saviem līdzekļiem ieviest kārtību sarkano rindās. Ieradās pat revolucionārā dēkaine Larisa Reisnere (1895–1926), kuras slepenais uzdevums bija uzņemt pazudušos sakarus starp sarkano štābu un armijas izklidētajām daļām. Savukārt ar misiju izglābt sarkano gūstā nonākušos ārzemniekus bija ieradies dāņu diplomāts Henings Kēlers (*Henning Kehler*, 1891–1979). Ļ. Trockis, lai mobilizētu sarkano cīņassparu, izmantoja t. s. decimāciju – pavēlot nošaut katru desmito sarkanarmieti. Tālākie notikumi sazarojas divās daļās.

Vienu versiju beletrizēti mītizētā veidā izstāsta H. Kēlers grāmatā *Sarkanais dārzs*.⁶⁴ Pēc H. Kēlera, 1918. gada augustā viņš bijis liecinieks, kā Svijažskā, cīnoties pret reliģiskajiem “māņiem”, sarkanie atklāj pieminekli Jūdam Iskariotam un kā sarkano komisārs (visticamāk, pats Ļ. Trockis) sarunā ar H. Kēleru motivē “svētā mocekļa” izvēli piemineklim. Izvēle bijusi starp Luciferu, Kainu un Jūdu Iskariotu. Komisārs izšķīries par Jūdu *kā kapitālistu krustā sisto, kā proletariāta Prometeju un lielās pasaules revolūcijas priekšteci*.⁶⁵

Pēc H. Kēlera, pieminekli veidojuši sarkano gūstā esošie austriešu mākslinieki, prototips Jūdam esot bijis pats Ļ. Trockis. Krievu matroži un latviešu strēlnieki tādā kā apmulsumā haotiski aplaudējuši. Uzstādīto pieminekli jau pirmajā naktī vietējie esot sadedzinājuši, pēc citas versijas – sarkanie paši nomainījuši Ļeņina bisti, redzot tautas neapmierinātību.⁶⁶ Nav liecību, ka rakstnieks Vsevolods Višņevskis būtu reaģējis uz Jūdas tēmu. Savukārt Demjans Bednijs 1925. gadā izdeva antirelīgiozu poēmu, kas bija veidota kā parodija par Jēzus Kristus dzīvi.⁶⁷ Poēma rakstīta, it kā autora rokās būtu nonācis Jūdas Iskariota evaņģēlijs, un pats Jūda ievaddaļā nodēvēts par *vienīgo godīgo cilvēku starp buržuāziskiem rokļaižām*. Tādējādi netieši apstiprinās, ka Svijažskā un varbūt pēc tam Jūdas kā revolucionāra varoņa tēma ir bijusi.

Otra versija. Apmēram tajā pašā laikā, kad Svijažskā it kā atklāts piemineklis Jūdam Iskariotam, esot glabāts arī kritušais Jānis Jūdiņš. Iespējams, vietējo cilvēku apziņā vienotā tēlā varēja saplūst latviešu strēlnieka uzvārds un Jūdas Iskariota propagandas tēma.

2018. gadā Svijažskā tika uzvesta Pēterburgas komponista Aleksandra Manockova opera *Sarkanais dārzs*.⁶⁸ Opera sākas ar sarkano kareivju maršu no bijušā cietuma. Gājiens noslēdzas netālaļā laukumā, kuru 1918. gadā Ļ. Trockis bija pasludinājis par sarkano dārzu un kur tika sastādīti koki, ko Otrā pasaules kara laikā izcirta malkai. Laukumā agresīvi auro, slavīnot Jūdu, aktieru matrožu pulks. No tuvējā torņa atskan brīdinoša Dievmātes balss. Uz brīdi matroži kļūst par apjukušiem bērniem, vēl mirklis, un šķiet, ka viņi atjēgsies. Taču īsais apmulsuma brīdis ir garām. Rēcot bars dodas pakārt stabā Ļ. Trocka manekenu un ar sajūsmu sveic pieminekli Jūdam. Intervijā žurnālistei operas autors stāsta par ieceri un darba saistību ar mūsdienām:

*Sākumā man, tāpat kā daudziem, likās, ka šis notikums ir mītisks, ka tam nav vietas realitātē – tajā tik daudz groteskas, simbolisma. Taču, kad iedziļinājos tēmā, konstatēju, ka patiešām Jūdas Iskariota kā “pirmā revolucionāra” figūra bija ne tikai organiska tam ārpriekšējam laikmetam, bet arī tika poetizēta. Demjans Bednijs savā “Evaņģēlijā” ne tikai cildina Jūdu kā antiburžuāzisku apustuli, bet – kas pavisam pārsteidzoši – raksta par Jūdas evaņģēliju kā par faktu [...]. Pieminekļa atklāšanā piedalījās arī leģendārā dzejniece un avantūristiskā revolucionāre Larisa Rejnere, divus viņas tekstus es izmantoju savā operā [...]. Opera ir gan vēsturiska notikuma rekonstrukcija, gan mūsdienu notikums.*⁶⁹

Apmēram tajā pašā laikā, kad tapusi A. Manockova opera, Svijažskā atklāts muzejs Ļ. Trockim, ko vietējie uztvēruši kā slavinājumu sātanam.⁷⁰

Divu pieminekļu stāsti. II

Ierocis (šķēps, zobens, automāts u. c.) karavīra tēla rokās vai ierocis (visbiežāk lielgabals) uz postamenta ir iecienīti pieminekļu veidi, kuru nolūks bijis paust varas fizisko pārākumu un uzvaru pār pretinieku. Ieroči kā pieminekļu sastāvdaļa vai patstāvīgs piemineklis tika īpaši iecienīti padomju monumentālajā mākslā un ideoloģijā. Ieročiem izsenis tikusi piedēvēta simboliska nozīme.⁷¹ 2021. gada 24. februārī lauksaimnieks Gundars Kalve veica padomju lielgabala – pieminekļa Jēkabpilī – novākšanu un noslīcināšanu Daugavā. Piemineklis Jēkabpilī tika uzstādīts 1976. gadā, glorificējot padomju artilēristu kaujas gaitas.⁷² Pret G. Kalvi ierosināja krimināllietu. Viņa aizstāvībai rakstniece Lūcija Ķuzāne vispirms Jēkabpils novada laikrakstā *Brīvā Daugava*, pēc tam *Latvijas Avīzē* raksta: *Patiesību sakot, Gundaram Kalvem būtu jāpiešķir apbalvojums, ka viņš bija tik drošsirdīgs, ka pārvarēja tik ilgi dzīvojušas bailes – novāca lielgabalu, ko nevarēja izdarīt bijušie pašvaldības darbinieki. Ir taču 21. gadsimtenis. Sakiet, vai Eiropā vēl ir kāda pilsēta, kur iedzīvotājus uzrauga Otrā pasaules kara lielgabals? Laikam jau nav.*⁷³ Situāciju ar G. Kalvi un pret viņu ierosināto krimināllietu grāmatā *Gandrīz nepieklājīgi jautājumi* raksturo Jēkabpils žurnālists Andris Grīnbergs: *Tajā brīdī taču bija ļoti skarba situācija! Pilnīgi nekas nestāvēja aiz muguras vai blakus, nekā iedrošina. Vēl nebija ne kara Ukrainā, kas sapurina, ne Saeimas pavērtā ceļa padomju pieminekļu nojaukšanai, ne sabiedrības straujā pavērsiena uzdrošināšanās virzienā.*⁷⁴

2022. gada nogalē telefonintervijā G. Kalve norāda, ka gadus 10 viņš mēģinājis panākt pieminekļa novākšanu, pirms gadiem trim sapratis, ka tā lieta neiet uz priekšu. Sekoja plānošana, kā to izdarīt. Tālākais G. Kalves stāstījuma:

*Aprēķināju, cik sver betona gabals kopā ar lielgabalu un kādai jābūt jaudai, lai lielgabalu varētu noraut no pamatnes. Bija jāizdomā, kādā laikā tas darāms, lai neredz nejauši garāmgājēji, lai nenokļūtu policija, kā noslēpties no videokamerām pilsētā. Izvēlējos jaudīgāko frontālo iekrāvēju, kas pats sver 17 tonnas. Pirms diviem naktī izbraucu no mājas. Iekrita man labvēlīgi laikapstākļi – bieza migla, kas noslēpēja trokšņus. Dabūju to lielgabalu stāvus žvingu žvangu vest, līdz kamēr pārākēju. Upē ledus bija 32 cm biezs, jau laikus biju izzāģējis āliņģi. Trešajā dienā sāka iet ledus, un tas aiznesa to lielgabalu tālā, un pēdas bija noslēptas. Nākamajā dienā mani izsauca uz policiju. Teicu, ka neko nezinu. Taču turpmākajā nedēļā spiedienu uz policiju no augšas bija tik milzīgs, ka aizgāju pieteikties. Ja nebūtu bijis Ukrainas kara, lieta būtu nonākusi līdz tiesai. Ukrainas karš pavērsa manu lietu par 180 grādiem.*⁷⁵

Likteņa ironija – tā paša gada nogalē Jēkabpils pilsētas pašvaldība G. Kalvem piešķīra goda titulu: *Jēkabpils novada Goda pilsoņa tituls piešķirts uzņēmējam, zemnieku saimniecības Kalves īpašniekam Gundaram Kalvem*

par Latvijas valsts vērtību un tradīciju kopšanu, saglabāšanu un nodošanu nākamajām paaudzēm.⁷⁶

Krievijas brutālā agresija Ukrainā, kas nejausā, bet simboliskā kārtā sākās tieši gadu pēc Krustpils lielgabala aizvākšanas, pārtrauca Latvijas sabiedrības iecietīgo un pielaidīgo attieksmi pret padomju laikos uzstādītajiem pieminekļiem un piemiņas zīmēm. 2022. gada 23. jūnijā spēkā stājās Saeimas pieņemtais likums *Par padomju un nacistisko režīmu slavinošu objektu eksponēšanas aizliegumu un to demontāžu Latvijas Republikas teritorijā*. Tas nebija viegls process, taču sabiedrības vairumam sadzīvošana ar padomju gados ideoloģiski iezīmētām vietām un tajos uzstādītiem pieminekļiem vairs nebija pieņemama:

Uz Krievijas agresijas pret Ukrainu fona sabiedrības vairākumam pēkšņi radās skaidrība, ka šie pieminekļi un citas zīmes nav tikai “nevainīgs” vēstures mantojums, bet gan mērķtiecīgi uzstādīti ideoloģiski objekti. To pastāvēšana vēl mūsdienās aktīvi simbolizē neatkarīgai, demokrātiskai, latviski nacionālai Latvijas valstij naidīgu ideoloģiju, kas nav savienojama ar Latvijas valsts pamatiem un mūsu Satversmē noteiktajām demokrātiskas sabiedrības pamatvērtībām. Neveiklas runas par to, ka atsevišķos gadījumos šiem pieminekļiem piemīt “mākslinieciska vērtība”, ka tie esot “vēstures liecinieki”, tos vairs nespēja glābt.⁷⁷

Secinājumi

Hronoloģiski pieminekļi bijuši vizuāli tverami objekti, realizēti akmenī vai citā materiālā. Pieminekļu funkcijas saistījās ar tautas, pilsoņu kopas vai varas pārstāvju kolektīvo svētumu iezīmēšanu. Cikliskā laikuztverē pieminekļu klāsts ticis periodiski mainīts, vieniem zaudējot savu statusu pārvietošanas vai demontēšanas rezultātā, citiem nākot to vietā. Līdz ar to stāsts par pieminekļiem ir arī stāsts par vēsturi un mītradi.

Dabas reliģijas adeptiem, kādi bija mūsu senči līdz kristietības ienākšanai, tīpašas formas akmeņi vai citi objekti bija garu un dievu pielūgsmes vietas. Ziedojot pie šiem akmeņiem, izlūdās svētību, auglību, ražību, veselību. Kristietības adepti, noliedzot akmenī vai citā objektā spēju ietvert dievišķo substanci, piedāvāja savus fiziskā materiālā veidotus dievišķos tēlus. Kad kristietisko vērtību dominanci pārtrauca laicīgā vara, pieminekļi ieguva pārsvarā karavadoņu un valdnieku vaibstus. Pēc Pirmā pasaules kara, nodibinoties jaunām valstīm (tostarp Latvijai), radās nepieciešamība pēc brīvības cīņu iemūžinājuma pieminekļi. Gūstot uzvaru Otrajā pasaules karā un okupējot jaunas teritorijas, PSRS tās masveidā pārpludināja ar savas varas zīmēm, tostarp ietvertām pieminekļos Ļeņinam, Staļinam, uzvarai karā. Bija jāpaiet trīsdesmit gadiem pēc neatkarības atjaunošanas, lai Latvijā no šīm vizuālajām koloniālisma liecībām atsvabinātos.

Latvijas sabiedrības atbrīvošanos no kolektīvajām padomju pagātnes bailēm veicināja atsevišķu cilvēku drošsirdīga rīcība. Piemēram, lauksaimnieka G. Kalves vienpersoniski pieņemtais lēmums 2021. gadā novākt padomjlaikos Jēkabpilī uzstādītu lielgabalu-pieminekli. Simboliski, ka lielgabals tika nogremdēts Daugavā, ko latvieši allaž uztvēruši par savu likteņupi. Dažu mēnešu laikā varas attieksme pret G. Kalvi mainījās no eventuāla kriminālnoziedznieka līdz varonim. Karš Ukrainā un ukraiņu varonība palīdzēja saliedēt arī Latvijas sabiedrību.

Pieminekļi to centrālā izvietojuma dēļ ir mītradoši objekti telpā. Piemēram, latviešu sarkanā strēlnieka J. Judiņa dzīvesstāsts, kas nejaušības vai laika sakarību dēļ pārtapa virtuālā J. Iskariota pieminekļī un tam veltītos literatūras un mūzikas opusos.

Pieminekļi Latvijas teritorijā (īpaši pilsētās un pirmām kārtām Rīgā) dažādos laikposmos atspoguļojuši varas pārstāvju un/vai kādas sabiedrības daļas priekšstatus par kādas personas nozīmības cildināšanu un noliegšanu (Pēteris I, Ļeņins); kādas idejas, garīgo vērtību akcentēšanu (Brīvības pieminekļis); varas un dominances klāju demonstrēšanu (t. s. Uzvaras pieminekļis Rīgā).

Raksts tapis Valsts pētījumu programmas "Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai" projektā "Naratīvs, forma un balss: literatūras iesakņotība kultūrā un sabiedrībā" (Nr. VPP-LETONIKA-2022/3-0003).

VPP
Valsts pētījumu
programma

Latvijas Zinātnes
padome

Atsauces un piezīmes:

- ¹ Brasche, G. *Allererste Anleitung zum Gebrauch der lettischen Sprache für Deutsche*. Libau: Verlag von G. L. Zimmermann, 1875, s. 229.
- ² Jaunas ziņas. *Tas Latviešu Ļaužu Draugs*, 1836, 30. janv., 17. lpp.
- ³ Schlau, C. Materialien zur Aufstellung einer altlettischen Zeitrechnung. *Magazin herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gessellschaft*. St. 3. Mitau: Steffenhagen und Sohn, 1905, b. 20, s. 60.
- ⁴ Valdemārs, Kr. *Krievu-latviešu vārdnīce*. Jelgava: H. Alunāna apgāds, 1890, 228. lpp.
- ⁵ Piemēram: *Viņa nauda, kas dota priekš monumenta, jāizlieto par labu šīm mērķim*. *Baltijas Vēstnesis*, 1886, Nr. 81, 1. lpp.
- ⁶ Vaan, de M. *Etymological dictionary of Latin and the other Italic languages*. Leiden-Boston: Brill, 2008, p. 387.
- ⁷ Spārītis, O. Politisko pretenziju un nacionālās pašapziņas izpausmes Rīgas 19.

- gadsimta un 20. gadsimta sākuma pieminekļos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1998, Nr. 1/2, 53.–68. lpp.
- ⁸ Sk., piemēram: Kušķis, G.; Korsaks, P. *Pieminekļi mīlestībai, uzvarām, zaudējumiem*. Rīga: Madris, 2004, 22., 29., 46.–47., 55. lpp.
- ⁹ Apsītis, V. Pieminekļi un monumentālā celtniecība Latvijā 30. gados. *Latvijas Vēstnesis*, 1997, Nr. 218/219, 5. lpp.; Likerts, V. *Brīvības un kritušo pieminekļi 1920–1938*. Rīga: Valters un Rapa, 1938.
- ¹⁰ Strautmanis, I.; Asars, G. *Padomju Latvijas memoriālie ansambļi*. Rīga: Zinātne, 1986.
- ¹¹ Kruks, S. *Ārtpas skulptūras semiotika, ekonomika un politika. Pieminekļu celtniecība un demontāža Latvijā 1945–2010*. Rīga: Neputns, 2010; Ozola, A. Latvijas Brīvības cīņu pieminekļu atjaunošana. 1987.–1998. gads. *Latvijas Arhīvi*, 2016, Nr. 3, 123.–148. lpp.
- ¹² Ķipurs, R. Tīmekļvietne *latvijaspeminekli.lv* un pieminekļi kā sabiedrības vēsturiskās atmiņas sastāvdaļa. *Akadēmiskā Dzīve*, 2022/2023, Nr. 58, 121.–134. lpp.
- ¹³ Sk., piemēram: Spārītis, O. Rīgas kultūras simbolu likteņi konjunktūras svārstībās. *Rīga – 800*. Rīga: LKF, 1993, 32.–37. lpp.; *Māksla un politiskie konteksti*. Rīga: Neputns, 2006; Rimaite, V. Political monuments in Lithuania: Artistic aesthetics and national identity. *Punctum*, 2019, No 5(2), pp. 72–90.
- ¹⁴ Winslow, D. J. *Life-Writing. A glossary of terms in biography, autobiography, and related forms*. 2nd ed. Honolulu: Biographical Research Center by University of Hawai‘i Press, 1995, p. 37.
- ¹⁵ Bellentani, F.; Panico, M. The meanings of monuments and memorials: toward a semiotic approach. *Punctum. International Journal of Semiotics*, 2016, No 2(1), pp. 28–46.
- Pieejams: https://orca.cardiff.ac.uk/id/eprint/96405/1/Bellentani_Panico_The%20meanings%20of%20monuments.pdf (sk. 11.03.2023.)
- Panico, M. Questioning what remains: A semiotic approach to studying difficult monuments. *Punctum*, 2019, No 5(2), pp. 29–49. Pieejams: <https://punctum.gr/volume-5-issue-2-2019-%CE%BCultimodality-in-education/> (sk. 15.04.2023.)
- ¹⁶ Eliade, M. *Mīts par mūžīgo atgriešanos*. Rīga: Minerva, 1995, 23. lpp.
- ¹⁷ Bebris, R. Brīvības pieminekļi – mūžīgās Latvijas brīvības un Lāčplēša gara paudējs. *Aizsargs*, 1935, Nr. 11, 686. lpp.
- ¹⁸ Ekonomists. PSRS 50. gadadienai un Dziesmu svētku simtgadei veltītie Padomju Latvijas Dziesmu svētki. *Brīvība*, 1973, Nr. 9, 3. lpp.
- ¹⁹ 1969. gadā Rīgā pie Brīvības pieminekļa mēģināja sadedzināties students Ilja Ripss. *Viņu izglāba un ievietoja psihiatriskajā slimnīcā, bet vēlāk viņam atļāva izejot uz Izraēlu*. Maskava šoreiz nevarēja klusēt. *Laiks*, 1977, Nr. 14, 8. lpp.
- ²⁰ Valdība likumdošanas darbā. *Rīgas Vēstnesis*, 1936, Nr. 25, 2. lpp.
- ²¹ Sacensības. *Latvijas Architektūra*, 1938, Nr. 1, 46.–47. lpp.

- ²² *Cēsu Stars*, 1945, Nr. 100, 1. lpp.
- ²³ Skrastiņš, I. Rīgas Nirnbergai 60 gadu. *Treji Vārti*, 2006, Nr. 218, 11. lpp.
- ²⁴ *Okupeklis simbolizēja ļaunumu un nepatiesību par vēsturi. Ļaunums izpaudās agresīvos okupantu tēlos ar publikas virzienā paceltiem šaujamočiem, bet meli – gadskaitļos okupācijas uzvarekļa pakājē un tēlnieciskā kompleksa nosaukumā. Kopienas konsolidācija ap ļaunumu un meliem sabiedrībai un valstij ir galēji, kategoriski nevēlama un nāvējoši kaitnieciska ilgtermiņā.* Langa, L. Okupeklis nebija nākotnes. *Telos*, 2022, 29. aug. Pieejams: <https://telos.lv/okupeklis-nebija-nakotnes/> (sk. 15.08.2022.)
- ²⁵ GIR. Jolo apceļo Rīgu. *Latvija Amerikā*, 1966, Nr. 76, 2. lpp.
- ²⁶ Vanags, K. Trimdinieka piezīmes. *Latvija Amerikā*, 1984, Nr. 46, 7. lpp.
- ²⁷ Konstante, I. *Staļina garā ēna Latvijas tēlotājā mākslā. 1940–1956.* Rīga: Neputns, 2018, 324.–334. lpp.
- ²⁸ Notikumi Jelgavā. *Austrālijas Latvietis*, 1991, Nr. 2059/2060, 11. lpp.
- ²⁹ Zeile, P. Māras dzimšana, divkāršā nāve un augšāmcelšanās. *Māksla*, 1992, Nr. 7/8, 62.–65. lpp.
- ³⁰ Metuzāls, S.; Miesnieks, A. Vīrs ar četriem ļeņinekļiem – Meinards Mētelis. *Jauns.lv*, 2020, 19. sept. Pieejams: <https://jauns.lv/raksts/9viri/403800-virs-ar-cetriem-leninekliem-meinards-metelis> (sk. 12.09.2022.)
- ³¹ Segliņš, V. *Megalīti. Pasaule. Latvija.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012; Patton, M. *Statements in Stone: Monuments and Society in Neolithic Brittany.* London: Routledge, 1993; Choay, Fr. *The invention of the historic monument.* Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- ³² *Ziemeļeiropas bronzas laikmeta laivveida akmens krāvumi.* Rīga: P&Ko, 1999; Zalsters, A. Velna laivas. *Cīņa*, 1982, Nr. 193, 3. lpp.
- ³³ Lancmanis, Z. Mūsu dabas un kultūras pieminekļi. *Mūsu Nākotne*, 1922, Nr. 24, 701.–706. lpp.
- ³⁴ Turpat, 704. lpp.
- ³⁵ Turpat, 705. lpp.
- ³⁶ Turpat.
- ³⁷ Riekstiņš, J. Par komunisma rēģiem bronžā, ģipsī un iedomās. Par V. Ļeņina, S. Kirova un J. Staļina pieminekļu celtniecību Rīgā. *Latvijas Vēstnesis*, 2000, Nr. 219/220. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/7894> (sk. 11.11.2022.)
- ³⁸ Rīgā atklāts piemineklis Vladimiram Iljičam Ļeņinam. *Cīņa*, 1950, Nr. 172, 5. lpp.
- ³⁹ Sakse, A. Pie Ļeņina pieminekļa. *Zvaigzne*, 1950, Nr. 2, 7. lpp.
- ⁴⁰ J. Kursītes telefonintervija ar restoraatoru Gunāru Grīnfeldu 2023. gada 5. maijā.
- ⁴¹ J. Kursītes intervija ar restoraatoru Gunāru Grīnfeldu 2023. gada 1. jūnijā.
- ⁴² Kādreizējā Ļeņina monumenta vietā vēlas pieminekli Artmanei. *Apollo.lv*, 2008, 11. nov. Pieejams: <https://www.apollo.lv/5379356/kadreizeja-lenina-monumenta-vieta-velas-pieminekli-artmanei> (sk. 11.11.2021.)

- ⁴³ Sprūde, V. Ļeņins un Artmane nav savienojami! Saruna ar Ojāru Spārīti par pieminekļiem Rīgā. *Latvijas Avīze*, 2015, 7. dec. Pieejams: <https://www.la.lv/diplomatiskas-davanas-uzvaras-parka> (sk. 11.11.2021.)
- ⁴⁴ Eliade, M. *Mīts par mūžīgo atgriešanos*. Rīga: Minerva, 1995, 18. lpp.
- ⁴⁵ Hāgemeisters, H. *Ziņas par Drustu draudzes baznīcu, muižām un zemniekiem*. Rīga: W. F. Haker, 1838, 19. lpp.
- ⁴⁶ *Latviešu tautas ticējumi*. P. Šmita sakārtojumā. Rīga: LFK izdevums, 1940–1941, Nr. 31410.
- ⁴⁷ *Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem. Dienas Lapas* pielikums. 2. sēj. Rīga: P. Bisnieka apgāds, 1892, 104. lpp.
- ⁴⁸ *Ābece*. Rīga: Zvaigzne, 1971, 94. lpp.
- ⁴⁹ Bebris, R. Brīvības piemineklis – mūžīgās Latvijas brīvības un Lāčplēša gara paudējs. *Aizsargs*, 1935, Nr. 11, 687. lpp.
- ⁵⁰ Ziedus nes, godinot brīvības ideju, nevis Mildu. D. Kokorevičas saruna ar V. Apsīti. *Lauku Avīze*, 1994, Nr. 58, 29. lpp.
- ⁵¹ Ante, A. Nenolaidiet acis, nekautrējieties. *Neatkarīgā Cīņa*, 1993, Nr. 210, 7. lpp.
- ⁵² Alunāns, J. *Kopoti raksti*. 2. sēj. Rīga: Valters un Rapa, 1931, 160. lpp.
- ⁵³ Narbutt, T. *Dzieje starozytne narodu litewskiego. Mitologia Litewska*. T. 1. Wilno: A. Marcinowski, 1835, s. 61.
- ⁵⁴ Ziedus nes, godinot brīvības ideju, nevis Mildu. D. Kokorevičas saruna ar V. Apsīti. *Lauku Avīze*, 1994, Nr. 58, 29. lpp.
- ⁵⁵ Kursītis, St. *Atmiņu ceļos*. Rēzekne: LKC izdevniecība, 1994, 153. lpp.
- ⁵⁶ 1940. gadā padomju okupācijas varas deleģēti pārstāvji nogāž Latgales Māras pieminekli Rēzeknē: *Kad ar autogēna palīdzību galveno tēlu viņi nespēj sadalīt gabalos, ar smagiem āmuriem tiek atsistas abas rokas un blakusfigūras – meitenei galva*. Zeile, P. Māras dzimšana, divkāršā nāve un augšāmcelšanās. *Māksla*, 1992, Nr. 7/8, 64. lpp.
- ⁵⁷ Sprūde, V. 1997. gada 6. jūnijā. *Latvijas Avīze*, 2017, 6. jūn. Pieejams: <https://www.la.lv/1997-gada-6-junija> (sk. 12.03.2023.)
- ⁵⁸ K. Jansona Lāčplēša pieminekļa saglabātajam torsam pie pilsētas muzeja vandāļi vēl uzgāzuši krietnu salti brūnas grīdas krāsas. Birkmanis, G. Iemīlēt Jelgavu. *Laiks*, 1990, Nr. 100, 8. lpp.
- ⁵⁹ Judiņš Jānis. *Latvijas padomju enciklopēdija*. 4. sēj. Rīga: Galvenā Enciklopēdiju Redakcija, 1983, 507. lpp.
- ⁶⁰ *Vsemirnoje objedinenije vilencev*. Pieejams: <http://www.vrtuvvkure.com/modules.php?name=Forums&file=viewtopic&p=3269> (sk. 02.04.2023.)
- ⁶¹ Aleksandrova, A. D. Simvolika novoj vlasti v monumentalnoj propagande posle 1917 goda. *Gumanitarnyje Vedomosti TGPU im. L. N. Tolstogo*, 2022, No 1, s. 115–117.

- ⁶² Strautmanis, I. Monumentālās propagandas evolūcija. *Māksla*, 1968, Nr. 4, 5.–9. lpp.; Šmite, E. Monumentālā propaganda un Kārlis Zāle. *Literatūra un Māksla*, 1979, Nr. 19, 16. lpp.; Titāne, V. Teodors Zaļkalns un monumentālā propaganda. *Karogs*, 1978, Nr. 5, 150.–154. lpp.
- ⁶³ *Istorija ostrova-grada Svijazhsk*.
Pieejams: <https://kiddyclub.ru/plan-sviyazhska-istoriya-ostrova-grada-sviyazhsk-cto-posmotret-v-sviyazhske/> (sk. 11.11.2022.)
- ⁶⁴ Kehler, H. *The red garden*. New York: Alfred A. Knopf, 1922.
- ⁶⁵ Turpat, 156. lpp.
- ⁶⁶ *Kak svijazhskij sovdep ustanovil v centre goroda pamjatnik Iude Iskariotu*. Pieejams: <https://nampuom-pycu.livejournal.com/444716.html> (sk. 11.11.2022.)
- ⁶⁷ Bednyj, D. *Novyj zavet bez izjana ot jevangelista Demjana*. Leningrad: Priboj, 1925.
- ⁶⁸ *Opery Aleksandra Manockova na ostrove Svijazhsk*. Pieejams: <https://zhivoygorod.io/krasnyisad> (sk. 11.11.2022.)
- ⁶⁹ Konovalova, J. *Kompozitor Aleksandr Manockov predstavit premjeru svojej vtoroj opery o Svijazhske*. Pieejams: <https://oteatre.info/manotskov-predstavit-premeru-opery-o-sviyazhske/> (sk. 11.11.2022.)
- ⁷⁰ *V Svijazhske otkryli muzej Trockogo*. Pieejams: <https://foto-history.livejournal.com/9467159.html> (sk. 05.04.2023.)
- ⁷¹ Cirlot, J. E. *A dictionary of symbols*. 2nd ed. London: Rutledge, 2001, pp. 367–369.
- ⁷² *Jaunizveidotajam memoriālam atbilstoši māksliniecišķā veidoļā tiek pārvaidots varoņu nāvē kritušo artilērijas komandieru piemineklis. Tas ieguvis citādu izskatu, bet tā galvenais elements – lielgabals – nostādīts it kā simboliskā kaujas pozīcijā*. Slikšāns, D. Varoņslavas piemineklis. *Padomju Daugava*, 1977, Nr. 94, 2. lpp.
- ⁷³ Ķuzāne, L. Paldies droširdīgajam Kalvem. *Latvijas Avīze*, 2022, 8. febr.
Pieejams: <https://www.la.lv/lucija-kuzane-paldies-drossirdigajam-kalvem-kaparvareja-bailes-novaca-lielgabalu-ko-nevareja-izdarit-bijusie-pasvaldibas-darbinieki> (sk. 15.05.2022.)
- ⁷⁴ Grīnbergs, A. *Gandrīz nepieklājīgi jautājumi*. Rīga: Latvijas Mediji, 2023, 18. lpp.
- ⁷⁵ J. Kursītes telefonintervija ar Gundaru Kalvi 2022. gada 24. decembrī.
- ⁷⁶ Jēkabpils novada Goda pilsoņi – Edgars Lamba un Gundars Kalve. *Jēkabpils Laiks*, 2022, 4. nov.
Pieejams: <https://www.jekabpilslaiks.lv/lv/zinas/jekabpils-novada-goda-pilsoni-edgars-lamba-un-gundars-kalve/> (sk. 05.03.2023.)
- ⁷⁷ Levits, E. Atbrīvoties no krievu un padomju koloniālisma ietekmes. *Delfi*, 2023, 19. jūn.
Pieejams: <https://www.delfi.lv/news/versijas/egils-levits-atbrivoties-no-krievu-un-padomju-kolonialisma-ietekmes.d?id=55674958> (sk. 19.06.2023.)

Literatūra:

- Aleksandrova, A. D. Simvolika novoj vlasti v monumentalnoj propagande posle 1917 goda. *Gumanitarnyje Vedomosti TGPU im. L. N. Tolstogo*, 2022, No 1.
- Alunāns, J. *Kopotī raksti*. 2. sēj. Rīga: Valters un Rapa, 1931.
- Ante, A. Nenolaidiet acis, nekautrējieties. *Neatkarīgā Cīņa*, 1993, Nr. 210.
- Apsītis, V. Pieminekļi un monumentālā celtniecība Latvijā 30. gados. *Latvijas Vēstnesis*, 1997, Nr. 218/219.
- Bebris, R. Brīvības piemineklis – mūžīgās Latvijas brīvības un Lāčplēša gara paudējs. *Aizsargs*, 1935, Nr. 11.
- Bellentani, F.; Panico, M. The meanings of monuments and memorials: toward a semiotic approach. *Punctum. International Journal of Semiotics*, 2016, No 2(1).
- Pieejams: https://orca.cardiff.ac.uk/id/eprint/96405/1/Bellentani_Panico_The%20meanings%20of%20monuments.pdf (sk. 11.03.2023.)
- Brasche, G. *Allererste Anleitung zum Gebrauch der lettischen Sprache für Deutsche*. Libau: Verlag von G. L. Zimmermann, 1875.
- Choay, Fr. *The invention of the historic monument*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Ekonomists. PSRS 50. gadadienai un Dziesmu svētku simtgadei veltītie Padomju Latvijas Dziesmu svētki. *Brīvība*, 1973, Nr. 9.
- Eliade, M. *Mīts par mūžīgo atgriešanos*. Rīga: Minerva, 1995.
- Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem. Dienas Lapas* pielikums. 2. sēj. Rīga: P. Bisnieka apgāds, 1892.
- GIR. Jolo apceļo Rīgu. *Latvija Amerikā*, 1966, Nr. 76.
- Hāgemeisters, H. *Ziņas par Drustu draudzes baznīcu, muižām un zemniekiem*. Rīga: W. F. Haker, 1838.
- Jaunas ziņas. *Tas Latviešu Ļaužu Draugs*, 1836, 30. janv.
- Kehler, H. *The red garden*. New York: Alfred A. Knopf, 1922.
- Ķīpurs, R. Timekļivietne *latvijapieminekli.lv* un pieminekļi kā sabiedrības vēsturiskās atmiņas sastāvdaļa. *Akadēmiskā Dzīve*, 2022/2023, Nr. 58.
- Konstante, I. *Staļina garā ēna Latvijas tēlotājā mākslā. 1940–1956*. Rīga: Neputns, 2018.
- Kruks, S. *Ārtelpas skulptūras semiotika, ekonomika un politika. Pieminekļu celtniecība un demontāža Latvijā 1945–2010*. Rīga: Neputns, 2010.
- Kursītis, St. *Atmiņu ceļos*. Rēzekne: LKC izdevniecība, 1994.
- Kušķis, G.; Korsaks, P. *Pieminekļi mīlestībai, uzvarām, zaudējumiem*. Rīga: Madris, 2004.
- Lancmanis, Z. Mūsu dabas un kultūras pieminekļi. *Mūsu Nākotne*, 1922, Nr. 24.
- Langa, L. Okupeklīm nebija nākotnes. *Telos*, 2022, 29. aug. Pieejams: <https://telos.lv/okupeklīm-nebija-nakotnes/> (sk. 15.08.2022.)
- Latviešu tautas ticējumi*. P. Šmita sakārtojumā. 1.–4. sēj. Rīga: LFK izdevums, 1940–1941.

- Latvijas padomju enciklopēdija*. 4. sēj. Rīga: Galvenā Enciklopēdiju Redakcija, 1983.
- Likerts, V. *Brīvības un kritušo pieminekļi 1920–1938*. Rīga: Valters un Rapa, 1938.
- Māksla un politiskie konteksti*. Rīga: Neputns, 2006.
- Narbutt, T. *Dzieje starożytne narodu litewskiego. Mitologia Litewska*. T. 1. Wilno: A. Marcinowski, 1835.
- Ozola, A. Latvijas Brīvības cīņu pieminekļu atjaunošana. 1987.–1998. gads. *Latvijas Arhīvi*, 2016, Nr. 3.
- Panico, M. Questioning what remains: A semiotic approach to studying difficult monuments. *Punctum*, 2019, No 5(2).
- Pieejams: <https://punctum.gr/volume-5-issue-2-2019-%CE%BCultimodality-in-education/> (sk. 15.04.2023.)
- Patton, M. *Statements in Stone: Monuments and Society in Neolithic Brittany*. London: Routledge, 1993.
- Riekstiņš, J. Par komunisma rēģiem bronžā, ģipsī un iedomās. Par V. Ļeņina, S. Kirova un J. Staļina pieminekļu celtniecību Rīgā. *Latvijas Vēstnesis*, 2000, Nr. 219/220.
- Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/7894> (sk. 11.11.2022.)
- Rīgā atklāts piemineklis Vladimiram Iljičam Ļeņinam. *Cīņa*, 1950, Nr. 172.
- Rimaite, V. Political monuments in Lithuania: Artistic aesthetics and national identity. *Punctum*, 2019, No 5(2).
- Sacensības. *Latvijas Arhitektūra*, 1938, Nr. 1.
- Sakse, A. Pie Ļeņina pieminekļa. *Zvaigzne*, 1950, Nr. 2.
- Schlau, C. Materialien zur Aufstellung einer altlettischen Zeitrechnung. *Magazin herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gessellschaft*. St. 3. Mitau: Steffenhagen und Sohn, 1905, b. 20.
- Segliņš, V. *Megalīti. Pasaule. Latvija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012.
- Skrastiņš, I. Rīgas Nirnbergai 60 gadu. *Treji Vārti*, 2006, Nr. 218.
- Spārītis, O. Politisko pretenziju un nacionālās pašapziņas izpausmes Rīgas 19. gadsimta un 20. gadsimta sākuma pieminekļos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1998, Nr. 1/2.
- Spārītis, O. Rīgas kultūras simbolu likteņi konjunktūras svārstībās. *Rīga – 800*. Rīga: LKF, 1993.
- Strautmanis, I.; Asars, G. *Padomju Latvijas memoriālie ansambļi*. Rīga: Zinātne, 1986.
- Strautmanis, I. Monumentālās propagandas evolūcija. *Māksla*, 1968, Nr. 4.
- Šmite, E. Monumentālā propaganda un Kārlis Zāle. *Literatūra un Māksla*, 1979, Nr. 19.
- Titāne, V. Teodors Zaļkalns un monumentālā propaganda. *Karogs*, 1978, Nr. 5.
- Valdemārs, Kr. *Krievu-latviešu vārdnīce*. Jelgava: H. Alunāna apgāds, 1890.
- Vaan, de M. *Etymological dictionary of Latin and the other Italic languages*. Leiden-Boston: Brill, 2008.
- Valdība likumdošanas darbā. *Rīgas Vēstnesis*, 1936, Nr. 25.
- Vanags, K. Trimdinieka piezīmes. *Latvija Amerikā*, 1984, Nr. 46.

Winslow, D. J. *Life-Writing. A glossary of terms in biography, autobiography, and related forms*. 2nd ed. Honolulu: Biographical Research Center by University of Hawai'i Press, 1995.

Zalsters, A. Velna laivas. *Cīņa*, 1982, Nr. 193.

Zeile, P. Māras dzimšana, divkāršā nāve un augšāmcelšanās. *Māksla*, 1992, Nr. 7/8.

Ziedus nes, godinot brīvības ideju, nevis Mildu. D. Kokorevičas saruna ar V. Apsīti. *Lauku Avīze*, 1994, Nr. 58.

Ziemeļeiropas bronzas laikmeta laivveida akmens krāvumi. Rīga: P&Ko, 1999.

J. Kursītes intervija ar restauratoru Gunāru Grīnfeldu 2023. gada 5. maijā, 1. jūnijā.

BRĪVĪBAS ZĪMES AUGUSTA DEGLAVA TRILOĢIJĀ *RĪGA*

Summary

Signs of Freedom in the Trilogy *Rīga* by Augusts Deglavs

The second half of the 19th century and the beginning of the 20th century marked a pivotal period in the formation of the Latvian nation, culminating in the achievement of independence at the conclusion of the First World War. However, preceding this momentous event, significant transformations unfolded, leaving a profound impact on the national literature. This article delves into a specific facet of semiotics within the broader discourse of colonial relations in the context of Latvia's history. The analysis focuses on the trilogy *Rīga* (initially published from 1912 to 1924) authored by Augusts Deglavs (1862–1922), seeking to extract and elucidate a collection of symbolic signs that shed light on the concept of freedom. The study examines the notions of what is permitted, forbidden, and ignored or omitted by the authorities. Of particular interest are the themes of freedom of movement, freedom of association, and freedom of self-determination.

Key words: *national literature, semiotics, colonial relations, Augusts Deglavs' trilogy "Rīga", symbolic signs, categories of freedom, signs of freedom, freedom of movement, freedom of association, freedom of self-determination*

*

Mūsdienu Latvijas teritorijā 19. gadsimta otrā puse un 20. gadsimta sākums ir dramatisku pārmaiņu posms. No visām tobrīd Latvijas teritorijā dzīvojošajām “skaitliski nozīmīgajām” tautībām (par izšķirošu pazīmi uzskatot valodas un kultūras kopību) tieši latviešu sabiedrībā tas ir sociālas, pilsoniskas, saimnieciskas un politiskas emancipācijas laiks. Šīs pārmaiņas tiek atspoguļotas arī nacionālajā literatūrā. Veicot semiotisku pētījumu vai vērojumu¹, lielākā daļa ar apziņu uztverto un komunicēto laikmeta pārmaiņu izpaužas zīmēs (semiotikas izpratnē) un to konfigurācijās. Rakstā uzmanība vērsta brīvības zīmēm Augusta Deglava romānu trioloģijā *Rīga*, kategorizējot tās trijos tipos: pārvietošanās brīvība, pulcēšanās brīvība un pašnoteikšanās brīvība.

Pētījuma apjoms un metodoloģiskais ietvars

Lai gan A. Deglava romānu trioloģija *Rīga* pēc literāras kvalitātes netiek kvalificēta kā latviešu nacionālās literatūras augstākā virsotne, pat ne romānistikas vēstures agrīnā posma līmenī, citā aspektā šim darbam nav līdzīgu. Runa ir par autora mērķi iespējami precīzi un dažādi fiksēt reālo laiku

un faktoloģiskos notikumus, izvērstā veidā tos saglabāt kolektīvā apziņā un nodot nākamajām paaudzēm ar literāra teksta palīdzību.

A. Deglavs – autodidakts, kura dzīves gājumā satikti gan zemāki, gan augstākas kārtas latvieši. Formulējot uzdevumu, nākas veikt literāras izvēles sižeta līnijā, faktoloģiskās un fikcionālās informācijas proporcijās. Sižeta līnija ir salīdzinoši vāja, darbība virzās grūti, bet personāžu, it sevišķi protagonistu, konflikts vai konflikti – samāksloti: tāda bijusi nodeva par labu laikmeta atspoguļojuma prioritātei, ko A. Deglavs min vēstulē Rainim. Jāpiebilst, ka rakstnieks bija Raiņa un Aspazijas uzticības persona, lietvedis un pārstāvis abu prombūtnes trimdas laikā Šveicē:

*Tu esi agrāk bijis Aizupa kompānijā, vai nevari atcerēties un atsūtīt man, kādas rezolūcijas tika pieņemtas, kādā garā viss gāja, kādi bija ievērojamākie gari un arī mazliet par Aizupa personiskajām īpašībām. Esmu uzņēmies sarakstīt kultūrvēsturisku romānu triloģiju “Rīga”. **Pirmā daļā latviešu zēns ienāk ar to, kas mugurā un vēderā, Rīgā un iedzīvojas mantā.** [te un citur izcēlums mans – aut.] Tā ir sīkpilsonība un buržuāzija. Bet man ir jāaptēlo tā laika apstākļi un revolucionāri, kas bija citādi, jo augstai valdīšanai par patikšanu uzstājas pret vāciešiem un kungiem. Pirmo nekādi nedrīkstēja apkaitināt, ar pēdējiem varēja darīt kā tik. Šis zēns man jau ir ceļā. Otrā daļa būs, sākoties ar jauno strāvu, trešā pēc 1905. gada. Man ir ļoti daudz studiju un pat ļoti daudz pārdzīvotu lietu, bet lūdzu man arī neliegt savu padomu un palīdzību. **Pirmā daļa iznāks ļoti naiva un nevainīga, jo tas arī sakrīt ar tā laika garu, kur visi centās uz ārēju izlikšanos, noliegt savu tautību un būt par vācieti.**²*

Treknrakstā izceltās vietas var šķist nesaistītas ar brīvības tematu, taču cita aina atklājas, to aplūkojot semiotiskā vērojumā. *Vērojums* ir viens no Juriņa Lotmana piedāvātajiem apzīmējumiem semiotiķa sistemātiskam darbam ar analizējamo tekstu.³ Pirmajā izcēlumā brīvība izsakāma vairākos komponentos: latviešu zēna tiesības pamest dzimto apvidu; latviešu zēna tiesības ienākt Rīgā; latviešu zēna tiesības apmesties Rīgā, lai dzīvotu un strādātu (iepretim īslaicīgam apmeklējumam, piemēram, kviešu pārdošanai un tirgus laukuma apmeklējumam, par ko izteiksies protagonista sastaptais leišu vienaudzis); latviešu zēna teorētiskas un praktiskas iespējas iedzīvoties mantā – mainīt savu sociālekonomisko statusu. Otrajā gadījumā brīvība izsakāma divos komponentos: individuāla dzīves stratēģija un izvēles (iepretim kolektīvam un visaptverošam *visi centās*); savas tautības atzīšana un realizēšanās savā, nevis pieņemtajā vai iztēlotajā vācu tautībā.

Minēto piemēru mērķis ir, no vienas puses, parādīt, kā A. Deglava izmantotā stratēģija sašaurina un fokusē darbā ietvertā kultūrvēsturiskuma apjomu, būtībā aizvietojo ar savām pārdomām un izjūtām par aprakstāmo laiku, nevis

objektīvu tā tvērumu. No otras puses, tas ir piemērs tam, kā un kādas darbības nepieciešams veikt, lai identificētu zīmes interpretatīvās semiotikas kontekstā. Pilnvērtīgai noteikta fenomena (šajā gadījumā – brīvības kā izpētes problēmas) sistemātiskai identificēšanai un aprakstīšanai interpretatīvā semiotiskā metode vai semiotiskais vērojums ir subjektīva metode, kas balstās pētnieka kompetencēs un spējā summāri kategorizēt atsevišķus mazākus zīmju veidus lielākās jēgpilnās kategorijās.

Pētījumā tiek aplūkoti kategoriju veidi, atzīstot, ka iespējama augstāka detalizācija un lielāka vispārināšanas pakāpe, taču tā neietekmēs secinājumus. Jāpiebilst, ka pilnvērtīgam problēmas apjoma definējumam jāizmanto loģiskas operācija tēzes aplūkošana kopsakarā ar tās antitēzi; literārā darbā tas izpaužas kā citējums caur noliegumu vai izlaidumu. Tēze šajā gadījumā ir brīvība kā iespēja, tiesības, atļāvums, privilēģijas; kurpretim antitēze ir brīvības liegums visās tās semantiskajās kategorijās. Par latviešu stāvokli un tā uztveri vēsta gan brīvības, piemēram, jau minētās tiesības pamest dzimto apvidu, apmesties uz dzīvi pilsētā, mainīt nodarbošanos, izvēlēties labākās stratēģijas savu individuālo mērķu realizēšanai, gan arī nebrīvības – aizliegumi, ierobežojumi. Turklāt šādas nebrīvības var būt subjektīvas un objektīvas. Svarīga objektīva nebrīvība, kas veido triloģijas pirmās daļas konfliktu, ir latviešiem liegtās tiesības dibināt savu biedrību. Šī raksta kontekstā tas attiecas uz pulcēšanās brīvības kategoriju.

Triloģijas pirmās daļas *Patrioti* protagonista Pētera Kraukliša lielākais iekšējais konflikts ir nespēja samierināties un pieņemt latviešu stāvokli, nevēlēšanās noliegt savu tautību un realizēties "krēslas zonā" – vāciskas identitātes piedēvēšanā sev, ko pieņemtu arī apkārtējie. Konflikta rezultātā tiek izvirzīts mērķis – mainīt pastāvošo stāvokli, izmantot jaunākos normatīvos aktus, lai reģistrētu Latviešu biedrības statūtus un izvērstu tās iespējami plašu darbību.

Runājot par metodoloģisko ietvaru, vērts pieminēt, kā interpretatīvajā semiotikā tiek identificētas zīmes. Pamatā ir atšķirības jeb starpības identificēšana salīdzinošā aspektā, piemēram, latvieša tiesības iepretim cittautiešu tiesībām. Šāda pretruna, kontrasts, atšķirība izpaušmes intensitātes līmenī var veidoties, salīdzinot latviešu un vāciešu faktisko situāciju romānā aplūkotā laika un ģeogrāfijas kontekstā.

Svarīgāko brīvību un nebrīvību tipi

Atsaucoties uz Umberto Eko teoriju par sarakstiem un katalogiem,⁴ A. Deglava nebrīvības veidus var uzlūkot kā katalogu, kura šķirklīem ir noteiktas savstarpējas attiecības. Starp svarīgākajām sadaļām šajā katalogā minama pārvietošanās brīvība, pulcēšanās brīvība un pašnoteikšanās brīvība;

sevišķi tas attiecas uz romāna pirmo daļu *Patrioti*. Otrajā un nepabeigtajā trešajā daļā sastopami arī citu brīvību pieminējumi, piemēram, reliģiskās un politiskās pārliecības brīvība.

Tomēr, ja atsevišķi brīvības veidi, kas tieši vai ar zīmju starpniecību minēti triloģijā, ir lemmas šādā brīvību katalogā, tad minētās uzskatāmas par lielākām brīvību kategorijām, tipiem vai klasēm. Katra no tām tiek dalīta apakškategorijās un atsevišķās brīvībās. Tiesa, lasītājs tās bieži vien redz tikai kā zīmes; to identificēšana un interpretēšana ir jautājums par attiecīgā lasītāja kompetencēm.

A. Deglava triloģija nonāk pie lasītāja ilgākā laika posmā, sākotnēji turpinājumos presē, sākot ar 1910. gadu. Lai gan autors apzināti vēlas saglabāt romānā apskatītā laika un sabiedrības atmiņu, viņa ideālais lasītājs jeb parauglasītājs (*model reader*)⁵ pieder 19. gadsimta beigū un 20. gadsimta sākuma paaudzei. Likumsakarīgi, ka šajā laikā dzīvojošais lasītājs ir ar citu zināšanu un dzīves pieredzi, pat citu literārā teksta uztveri. Viņš dzīvo citas komunikācijas, saskarsmes un ziņu aprites laikmetā. Tādēļ, no mūsdienu skatpunkta raugoties, grūti secināt, cik viegli vai grūti viņš spēja nolasīt un interpretēt brīvības zīmes A. Deglava tekstā. Zināmu priekšstatu sniedz lasītāju atsauksmes un kritika. 1912. gadā, kad pirmais triloģijas romāns *Patrioti* iznāk atsevišķā grāmatā, mēnešrakstā *Domas* Vilis Dermanis publicē šim notikumam veltītu publikāciju. Tajā minētais apliecina visai spilgtu un dzīvu atainoto notikumu, apstākļu un to “vēsturiskuma” uztveri:

*Deglavš vērj savā romāna pavedienu, kā īsts vēsturnieks, pievezdams hronoloģiskus datus, dažus drošus vēsturiskus dokumentus, piem. Rīgas rātes (pilsētas domes) likumus, Rīgas latviešu adresi uz Visaugstāko Vārdu, atzīmēdams romānā izvilumus no Rīgas Latv. Biedrības protokoliem, no latviešu laikrakstu slejām u.t.t. Liekas, ka autors nopietni studējis tā laika vācu un latviešu presi, lai varētu jo tuvāku vēsturiskai patiesībai atspoguļot toreizējos politiskos uzskatus.*⁶

Ja citāts daļēji apliecina, ka A. Deglava tekstā sastopamo brīvības tematu un tā manifestāciju dažādas tekstuālas zīmes attiecīgā laika lasītājs varēja nolasīt un interpretēt, mūsdienu lasītājam tas sagādātu grūtības. Citos gadījumos tas var būt saistīts ar interpretāciju, pārspilējumiem, sākotnējo proporciju zaudējumu. Tas gan nenozīmē, ka šāda interpretācija pati par sevi ir kļūdaina. A. Deglavš kā autors ir piesaistīts gan savam laikam, gan dzīves pieredzei un morāli ētiskai izpratnei. Ir notikušas izmaiņas verdzības, sieviešu tiesību, dzimuma līdztiesību u. c. sabiedriskajos un pat globālpolitiskajos tematos. Līdzās semiotiskajai metodei lietderīgs ir hermeneitisks piegājiens darbam ar tekstu kopumā.

Ar laikmetu saistītās uztveres kontekstā interesanti minēt piemēru no

A. Deglava biogrāfijas: tēvs no vācu muižkunga esot mantojis despotismu. Šajā citējumā parādās mūsdienīgs, ar personas emocionālo pasauli saistīts, psiholoģisku vardarbību asi izceļošs brīvības pieminējums:

Vācu valodu viņš runāja pilnīgi tekoši, kā izglītots cilvēks. Bet, diemžēl, viņš arī bija nelabojams alkoholiķis, kā arī bija noskatījies no sava kunga citas jaunas īpašības, it sevišķi despotismu. Ar visiem spēkiem tas raudzījās apkarot otra cilvēka brīvību un piekāpās tikai tad, ja atrada pretsparu. Ar kalpiem tas tādēļ pastāvīgi atradās naidā un prāvojas.⁷

Pētījuma turpinājumā – daži brīvības veidi jeb tematiskie šķirķļi, kategorijas.

Pārvietošanās brīvība

Koloniālā pasaule ir kompartmentalizēta pasaule. Visticamāk, nav nepieciešams atgādināt par vietējo un eiropiešu kvartāliem, par skolām iedzimtajiem un skolām eiropiešiem⁸, raksta Francs Fanons (Frantz Fanon), kurš ar ārsta psihiatra izglītību un personisko koloniālo pieredzi aplūko kolonizācijas psihiskos aspektus un tās realizāciju. F. Fanons, atrodoties Alžīrijā, kad notiek atbrīvošanās karš pret koloniālo varu Franciju, vēlāk turpinot savu darbību Tunisijā, veic interesantus novērojumus par koloniālās pasaules ģeogrāfisko izteiksmi. Dažādos līmeņos tiek realizētas divas zonas – vietējiem jeb kolonizējamajiem paredzētā un kolonizatoriem rezervētā: Šīs divas zonas ir opozīcijā, nevis kalpo augstākai vienotībai. Pakļaujoties tīras Aristoteļa loģikas principiem, tās abas realizē pilnīgu savstarpējo izslēgšanu. Nekāda saskaņa nav iespējama, jo no šīm divām viena – ir lieka.⁹

Pētera Krauklīša galvenais rīcības virzītājs, sākotnēji arī konflikta ar apkārtni katalizators ir vēlme mainīt piederību no savas – vienkāršā latviešu lauku iedzīvotāja, pagastam piesaisīta cilvēka – pasaules uz kolonizatora pasauli, kura pilsētas ir tīras un pat bez caurumiem akmeņos. Šī pilsēta ir labi paēdusi pilsēta, dzīvi baudoša pilsēta; tās vēders vienmēr labu lietu pilns. Šī pilsēta ir balto cilvēku, ārzemnieku pilsēta¹⁰. Tieši tāda Pēterim ir Rīga: norobežota gan ar psiholoģisku barjeru, gan ar attālumu, gan ūdens barjeru – Daugavu, kurai pāri tiecas Pētera skatiens. To izolē, kolonizējamo un kolonizatoru kopienas atdala arī kultūras un valodas barjera. Šo kultūru, sava tēvoča, par vācieti pārtapušā latvieša Georga Rābemaņa mudināts, viņš sākotnēji cenšas padarīt par savu, mazinot robežas sekmīgai ienākšanai slēgtajā pilsētā.

Jēdziens "slēgts" kā pretstats atvērtam, atļautam, pieejamam izmantots daļēji metaforiskā nozīmē, aprakstot paaugstinātu pilsētas daļu, kas ar vaļņiem vai citām barjerām tiek nodalīta no pārējās pilsētas. Romāna sākumā Rīga parādās teju kā mītiska, pasaku vieta, uz kuru jāmēro ceļš gan kājām, gan ratos. Šī ceļa iešana nevedas viegli, tas ir staigns, tajā valda agresija – konflikts tiek

piedzīvots krogus telpā un uz ceļa.

Pēdējo ceļa posmu līdz Tornkalnam Pēteris veic leišu zēna Joža ratos. Iezīmēti divi vecumā un izcelsmē līdzīgi, taču pasaules skatījumā un attieksmē atšķirīgi tēli. Jozis pat nedomā par ienākšanu Rīgā, savas vietas ieņemšanu tajā. Viņš samierinās ar savas kārtas ļaužu vidū valdošo stereotipisko attieksmi, ka drīkst aizbraukt līdz Rīgai, atrisināt jautājumus (faktiski nemaz neienākot pilsētā) un atgriezties mājās. Tikai vēlāk, kad šo ceļu būs iestaigājuši tādi kā Pēteris, viņiem pievienosies arī Jozis. Turklāt, ja Pēteris sākotnēji cenšas ieņemt vietu Rīgā, apgūstot vācu kultūru un valodu, Jozis to darīs caur poļu kultūru un pārpoļosies. Laikā, kad Pēteris dodas uz Rīgu (romānā tas apzīmēts kā *Nemīlīga pievakare, martam izejot 186... gadā*), Jozis vēl nezina, ka šķēršļu ienākšanai Rīgā lielākoties vairs nav. Tiesa, vēl pat 20 gadus vēlāk arī pilsētā dzīvojošajiem latviešiem bija jāturpina pildīt galvasnaudas u. c. prasības pret dzimto vietu, no kuras nākuši. Pētera pieredze rāda, ka formālie šķēršļi nav vienīgā problēma:

– *A vai tad katram ir brīv iekš Rīgo dzīvoti?! – Jozis pēc brīža neizpradzams ieminējās. – Katram brīv?! – Pēteris, tikpat neizpradzams, uzlūkoja viņu. – Bet kādēļ tad ne?...*

– *Nu vot, es domāj', kas dzīvo iekš Laiševo, tas dzīvo iekš Laiševo, a kas dzīvo iekš Rīgo, tas dzīvo iekš Rīgo. Aižbrauc, pārdod, kas tev ir, un brauc atkal mājō...*

– *Ej nu, muļķi, – Pēteris, sajuzdams pār viņu garīgu pārsvaru, to pārtrauca. – Tagad ir brīvības laiki, dzīvo, kur gribi! Kad tikai tev pase ir kārtībā un ar savu galvas naudu esi rīktīgs, dzīvo, kur gribi...*¹¹

Sarunā ar leišu zēnu Pēteris norāda uz apzinātu atļāvumu – varas aktu, kas dod tiesības ienākt un dzīvot Rīgā. Taču minētais brīvības veids romāna *Patrioti* ievadā tiek norādīts ar vairākām zīmēm, katrai ir sava semantika. Pirmā no tām ir kustības uz ceļa raksturojums: *Starp braucējiem un kājniekiem steidzās turp kāds gadus piecpadsmī vecs zēns pasmalkiem kauliem un pasīks no auguma, bet citādi liela cilvēka gaitu.*¹² Tātad lasītājam tiek atainots aktīvs ceļš ar dažādu publiku un zēnu, kura atrašanās tur ir grūti iedomājama laikā, kad latviešu zemnieks piesaisīts gan pagastam, gan muižai.

Pēc ceļa malas krogā pārļaištās nakts apraksts kļūst plašāks un niansētāks. Parādās vienkāršo ļaužu portretu galerija, kurā ir saimnieki, bezzemnieki, kučieri, ebrejs, gājēji, kas pamet mājas, lai meklētu laimi Iekšskrievijā, u. c. tēli. Leišu apraksts, ar kuru vienkāršajiem, nošļukušajiem pajūgiem un nekoptajiem zirgiem kontrastē uzpircēju rati un krogus kungu gala publikas dārgie aizjūgi. Šiem aprakstiem ir patstāvīgu zīmju vērtības, kas parāda latviešu jauniegūto brīvību kontekstā ar pārējiem sabiedrības locekļiem, kā arī, nonākušos ceļa toposā¹³, novieto uz statusa paaugstināšanas vektora. Iespēja

no lauku apvidiem pārcelties uz Rīgu nav "tikai" iepriekš nepieejama brīvība, bet faktiskā privilēģija, emancipācijas procesa daļa.

Brīvības kā vecās kārtības sagraušanas un jaunās kārtības rezultāts redzams Bastejkalna un veco, tikko nojaukto vaļņu aprakstā. Valnis, lai gan romāna darbība sākas drīz pēc tā sagraušanas, ir viena no iezīmētajām robežu, ierobežojumu, nepārvaramu vai grūti pārvaramu šķēršļu zīmēm romānā. Savukārt tā noārdīšana – vēl viena atļāvuma, latviešiem labvēlīgu reformu, jaunu iespēju zīme: *Priekš nedaudz gadiem bija noārdīti Iekšrīgas cietokšņa mūri un šis kalns pamests kā daļa no Smilšu bastijona pagarinājuma. Viņā galā paviljons, tāpat kā tagad. Bet skats no viņa daudz plašāks nekā tagad.*¹⁴

Pulcēšanās brīvība

Nozīmīga brīvības kategorija, kas aplūkota romānā un veido interesantu zīmju struktūru, ir pulcēšanās brīvība. Ja ienākšana Rīgā saistās ar atļāvumu un tiesībām, kas jau piešķirtas, bet vēl tiek iepazītas un realizētas praksē, pulcēšanās brīvība ir tas iespēju apvārsnis, kas vēl jāieņem. Tas ir romāna *Patrioti* sižeta lielas daļas konflikta virzītājs. Protagonistu Pēteri Krauklīti un viņa domubiedru dedzīgā vēlme uzlabot latviešu stāvokli atrod konkrētu izpausmi savas, Latviešu biedrības dibināšanā. Veidojas mērķu un konfliktu, neveiksmju un to pārvarēšanas uzbūve. Aizliegums, kas sākotnēji izriet no normatīvajiem aktiem, bet vēlāk saistīts ar vācbaltiešu nevēlēšanos pieņemt jauno kārtību, ir referents brīvības antitēzei. Kurpretim atļāvums – referents jaunajām latviešiem pieejamajām brīvībām.

Tā ir zīme konkrētai laikmeta īpatnībai – vāciski runājošā elite pretojas latviešiem formāli piešķirtajām tiesībām. Tās vēl ir jārealizē dzīvē, jāpadara par faktiskām un realizējamām. Pētera Krauklīša pārņemība ar mērķi uzbūvēt biedrības ēku ir viena no izpausmēm juridisku realitāti pārvērst par pilsētas dzīves realitāti, likt ar to rēķināties, atgādināt par sevi, pacelties no sētnieku, ostas darbinieku un līdzīgu melnstrādnieku nemanāmās eksistences līdz neignorējamam arhitektoniskam faktam pilsētas centrā. Pēc tam, kad ierēdnis Kleins, kurš bija nolīgts biedrības statūtu izstrādāšanai, viņus pievilis, paņemot vairākkārt lielāku naudu par salīgto, neizdarot darbu un pat izsmejot pašu mērķi – dibināt biedrību latviešiem, Fuchsings ved Pēteri uz Ārīgas krogu galvas izklaidei:

*Fuchsings aplūkoja otrpus ielas tukšos, neapbūvētos gruntsgabalus, kuri izstiepās līdz politehnikai, kuru patlaban cēla. – Redzi, Persi, ja mums kādreiz būs latviešu biedrība, te mums viņu vajadzētu celt. Te mums būtu pašā vidū. Visiem vienādā attālumā, Aleksandra vārtiem, Jāņa vārtiem, Smilšu kalniem, Sarkandaugavai, Pārdaugavai... Kur tad latvieši citur ir kā pilsētas malienās... Centrā jau viņu nav...*¹⁵

Pulcēšanās brīvības nozīmi latviešu emancipācijā un tālākā attīstībā grūti pārvērtēt. Lietderīgi šajā sakarā minēt sociālās mobilitātes jeb sociālo liftu teoriju, kuru savulaik radīja krievu izcelsmes amerikāņu sociologs Pitirims Sorokins (*Pitirim Sorokin*, 1889–1969). Runa ir par sociāliem, institucionalizētiem u. tml. mehānismiem, kas ļauj strauji mainīt savu stāvokli noteiktā sabiedrībā. P. Sorokins pierāda horizontālās un vertikālās mobilitātes teoriju, kur vertikālā mobilitāte iespējama, pateicoties “caurumiem” vai “sietam” līdzīgai membrānas struktūrai, kas nošķir dažādas sabiedrības. Starp tām pārvietošanās notiek pa “kanāliem”, “kāpnēm” vai “liftiem”.¹⁶ P. Sorokins ir minējis dažādus vertikālās mobilitātes vai sociālās cirkulācijas institucionalizētos kanālus: armiju, baznīcu, skolu, valdību, politiskās organizācijas un partijas, profesionālās organizācijas un ģimeni. Etniskās un profesionālās biedrības 19. gadsimta otrajā pusē ilustrē sociālo liftu darbību, parāda emancipācijas tendences latviešu sabiedrībā.¹⁷ Biedrības, aplūkojot tās kā brīvības zīmi, asociatīvi atgādina par iespēju latviešiem apgūt dažādas sociālas un administratīvas iemaņas. Šo iespēju izmantošanu piemin A. Deglavs triloģijā *Rīga*, gan laika preses izdevumi.¹⁸

Pašnoteikšanās brīvība

Pašnoteikšanās – plašs apzīmējums, kas norāda uz izvēles brīvību un pašrealizēšanās brīvību, mainīt piederību sabiedrības stratai – noteiktam sociālajam slānim, kurā persona 19. gadsimta otrajā pusē nonāca no tās neatkarīgu faktoru dēļ: etniskās izcelsmes, ienākumu līmeņa, nodarbošanās veida, dzīve pilsētā vai laukos u. tml. Tas ir dažādu izpausmju komplekss, kur līdzās formāliem atļāvumiem vai aizliegumiem darbojas gan sabiedrības tradīcija, gan personas psiholoģisko īpašību kopums. Taču, runājot par latviešiem pieejamajām brīvībām, salīdzinot ar citiem attiecīgā laika etnosiem mūsdienu Latvijas teritorijā, jānorāda iegūtās brīvības izvēlēties apmešanās vietu, nodarbošanās veidu, sociālo piederību un arī tautību. Tautība (galvenokārt kā lingvistiska pazīme – ikdienā un ģimenē runā latviski vai vāciski) kā brīvības veids ir unikāls, jo rodas, ne tik daudz pateicoties kādam vai noteiktiem apstākļiem, bet gan par spīti tiem. Šādā izpratnē tas parāda latviešu dzīvi attiecīgajā laikā kā apspiestības, sevišķi koloniālās, pieredzi, kur ienākušais etnoss realizējas vietējo iedzīvotāju teritorijā, iemantojot sev privileģētu statusu un turot vietējos jeb kolonizējamos pakļautā vai zemākā statusā.

19. gadsimta otrās puses makroekonomiskās reālijas, tostarp tehnoloģiju un ražošanas veidu attīstība, fabriku uzplaukums un amatnieku darba aizstāšana ar fabriku ražojumu, izmaiņas Krievijas impērijā un tās skatījumā uz Baltijas provincēm – šie un citi faktori strauji grauj līdzšinējos, galvenokārt

vāciski runājošās elites varas pamatus un ienākumu avotus. Veidojas divējāda situācija, kurā latviešus cenšas turēt iepriekšējās kārtības rāmjos, organizējot viņu dzīvi ar aizliegumiem, ierobežot iespējas apdraudēt vācu muižniecības un pilsētniecības stāvokli. Šādas situācijas aprakstīšanai jāsaka, ka latviešiem negribīgi tiek piešķirtas pašnoteikšanās brīvības iespējas. Lielākoties ar juridiska formālisma vai apzināti pieļautas bezrūpības dēļ.

Tieši šādā veidā Laurim piedāvā *vāciskoties*, lai būtu iespējama likumīga viņa darbība galdniecībā. Lauris tiek atainots kā piemērs izņēmuma gadījumam, pret straumi un konjunktūru ejošs indivīds. Lai gan visai radikālu politisku priekšstatu dēļ Lauris paliks izņēmums arī pašu latviešu vidū, autors ļauj lasītājam secināt, ka ir vēl citi *Lauri*, kas pieņem šādus divkosīgus, uz izlikšanas orientētus noteikumus:

Kad Lauris ar to nebija mierā un ierunājās par līdzīgu algu ar citiem zēļiem, meistars sacīja, ka viņam tad vajadzētu palikt par cunftīgu. Lauris pastāvēja, lai viņu ieraksta cunftē, no kā atkal meistars atsacījās, kamēr viņš nav izdevies par vācieti. Vārds "Sutums" pārāk atgādinot latviešu muziku. Viņš varot izdoties par kādu vācu vagares dēlu no laukiem, "Sutumu" likt pavisam pie malas un savu kristāmo vārdu "Lauris" pārtaisīt par "Lauer", tad jau varbūt cunftes amats nešaubīšoties par viņa vācu dzimumu.¹⁹

Laura tēlam saprotama un attaisnojama principiāla spītība un bezkompromisa pastāvēšana uz pašcieņu un tiesībām būt atzītam par vienlīdzīgu (Lauris parādās kā agrīnās paaudzes sociālists, koloniālās politikas kritiķis un pretinieks. Tāds viņš ir, atsaucoties uz humānisma vērtībām, neapzinoties koloniāla diskursa esamību). Kurpretim citiem, ieskaitot Pēteri Krauklīti, tēvoci Georgu Rābemani, tieši tāds mehānisms, kādu piedāvā Laurim, šķiet nepieciešams un lietderīgs. Pētera gadījumā – uz ierobežotu laiku, kurā tiek provocēts personības konflikts; Geroga Rābemaņa gadījumā – pastāvīgi. Tas ļauj to pieskaitīt plašākam – balto masku motīvam.

Baltā maska ir ārsta psihiatra, koloniālisma teorētiķa un cīnītāja F. Fanona ieviests apzīmējums, kurā lokalizētas kolonizētā cilvēka ilgas *atbrīvoties pašam no savas krāsas* (fr.val: *à libérer l'homme de couleur de lui-même*)²⁰. Latvijā gan kolonizatoram, gan kolonizējamajam ir tā pati ādas krāsa un nav citu būtisku nošķirošu pazīmju, vācu valodas un vācbaltu sabiedrībai raksturīgās sadzīves kultūras un apģērba izmantošana lielā mērā bija pietiekama vismaz pavisai, ārišķīgai saplūšanai ar vācbaltu sabiedrību. Kurpretim tumšādajiem Antiļu salu iedzīvotājiem ādas krāsa paliek nemaināms fakts. Taču arī viņiem kultūra un valoda bija vienīgais līdzeklis, kā censties izmainot savu nolemto, pakļautā stāvokli. Rodas neirotiska fiksācija uz *runāšanu kā baltajam cilvēkam*²¹. Citos gadījumos var būt runa par konkrētu valodas reģistru, reģionālu akcentu vai dialektu. Lai gan situācijas ir dažādas un atdarināšanas iespējas sniedz atšķirīgu

iespēju līmeni līdzināties kolonizatoram, abos gadījumos runa ir par baltajām maskām vai balto maskām.

Kad Pēteris Krauklītis uzmeklē savu tēvoci, kurš nu jau pārtapis par cienijamu baltiešu sabiedrības locekli, sākotnēji notiek radniecības noliegšana. Georgs Rābemanis un viņa sieva Hildegarde ir vietējas izcelsmes, taču rūpīgi to slēpj un, kā šķiet, noticējuši savam vāciskumam. Viņi pat atlaidīs ķēkšu, kas sākusī arvien skaļāk un drosmīgāk citiem stāstīt, ka kundze ir tāda pati *pastalu sprancuzis*: – *Pastalu sprancūzis!* – *ķēkša cieti noteica*. – *Jā, jā, Kreil, tā tava sieva palaiž to muti!... Viņa ar mūs' lielmāti esot kopā augusi... Tur jau sunim jāsmejas!... Lielmāte esot modernieka meita... Neesot nekāda vāciete, bet tāda pat pastalu sprancūzis kā viņa... Kreil, Kreil, vai tā vajag, vai tā vajag!...*²² Rābemaņu iejušanās *maskotajās* lomās ir pilnīga. Pat savā starpā viņi liekuļo, viens otru uzskatot par tīru asiņu vāciešiem. Līdz ar to Georgam Rābemanim ir neiespējami atzīt Pēteri Krauklīti par savu brāļadēlu.

Tomēr vēlāk, kad Pēteris Krauklītis tiek ar kaunu patriekts no konsula Rābemaņa nama, tēvocis steidzas viņam pakal karietē un aizved uz privātu sarunu restorānā. Tur tiek izstrādāts plāns, kā Pēterim *pārtapt par vācieti*. Interesanti, ka, ja vēlākā romāna darbības gaitā šāda izlikšanās kļūst nosodāma un nicināma pat Pēterim, sākotnēji viņš par plānu ir sajūsmā: *jaunskungs viskētiem zābakiem, baltu krāgu un šlīpsi, vesti izgrieztām krūtīm, pulksteni priekšā ar visādiem bimbuļiem, zilgaku graku ar spožām, platierētām kņopēm!*²³ Zīmīgi, ka šādā aprakstā Pēteris pat neizjūt iekšēju konfliktu; gluži otrādi – viņš jūtas organiski šajā vidē, bet viņa vācu valodas prasmes signalizē par iekšējās pasaules atspulga atbilstību vāciskajam: *Un vāciski runā, kā bērtin ber!*²⁴

Atceroties par F. Fanona aplūkoto Antiļu salu sabiedrības konfliktu – ar valodas palīdzību censties kļūt par baltu cilvēku, par spīti tumšajai ādas krāsai, – interesanti, ka autors sniedz norādi arī uz ādas krāsas atšķirību, kas, iespējams, kalpo signālam par nesamierināmu, vēl neizpaustu konfliktu, kam ir gan ārēja dimensija (ādas krāsa), gan iekšēja (zemnieka būtība): *vaišs arī ēkā un pilsētas maizē izvērties gluži citāds, sārts un tukls, tikai mazliet pabrūns, kā jau zemniekiem.*²⁵

Lai gan minētie atdarināšanas un maskēšanās procesi lielākoties saistās vai nu ar neirotisku nepieciešamību atteikties no savas identitātes, cenšoties līdzināties kolonizatoram, vai arī apskatāmi kā oportūnisms, cenšoties uzlabot sociālekonomisko stāvokli, taču tie iekļaujas brīvības tematā. Šo procesu iespējamība ir ar varu apveltīto sabiedrības slāņu, proti, vācbaltiešu elites, pieļauta, izriet no plašāka politiska procesa Baltijas guberņu muižniecības un cariskās pārvaldes attiecībās. Kolonizētā stāvoklis ir pakļautība. No subjekta, kam ir tiesības lemt savu likteni, kolonizējamais ticis pārvērsts objektā, kura

dzīve un iespējas ir iepriekšnoteiktas. Neatkarīgi no tā, vai centieni mainīt savu statusu tiks izsmieti par *pastalu sprancuzību* vai arī izpelnīsies apbrīnu, šie procesi iespējami tikai, izmantojot nejaušas izdevības un mērķtiecīgus pielājumus. Turklāt abos gadījumos nepieciešams arī personas – par objektu pārvērstā, bet savas tiesības pieprasošā kolonizējamā – brīvas gribas akts. Citiem vārdiem sakot, vērojama ierobežota, sarežģīta, ar ilgām sekām saistīta pašnoteikšanās brīvība.

Šādā aspektā balto masku var uzlūkot kā brīvības zīmi, mainīt savu "dabisko" statusu (tādu, ko nosaka etniskā, sociālā izcelsme un ģimenes materiālais un tiesiskais stāvoklis), pateicoties aizceļošanai, personas identitātes maiņai, iegūstot jaunus dokumentus, izdomājot jaunu izcelsmes leģendu (Pēteris Rābemaņu bērniem tiek stādīts priekšā kā radnieks – Georga Rābemaņa brāļa un latvietes ārļaulības bērns, tādējādi vācietis) un iegūstot vietu regulētās profesijās (cunftes amati, sabiedriski politiskā dzīve, latviešu prese, zinātne, arhitektūra u. c.).

Gan triloģijas pirmajā daļā – romānā *Patrioti*, gan otrajā daļā – romānā *Labākās ģimilijas. Pirmā puse* izglītības iespējas aplūkojamas kā brīvības zīme. Šajā gadījumā jāievēro, ka brīvības zīme ir neitrāla atsauce uz tās saturu – brīvības apjomu. Savukārt brīvības apjomā ietilpst antitēze – nebrīvība. Tā, piemēram, Pēteris Krauklītis ir apguvis vācu valodu labāk, nekā tas būtu nepieciešams kalpu bērnam. Tādējādi pagasta skola, lēmumi par izglītības saturu un to, kuriem audzēkņiem kāda izglītība iegūstama, ir brīvības zīme, jo runā par brīvības iespējām – to piešķirumu vai pielāvumu, bet atgādina arī apspiesības stāvokli un atkarību no autoritātes lēmuma jebkurā brīdī samazināt brīvību apjomu:

[*Ķesteris*] bija ieņēmis galvā, ka saimniekiem vācu valoda esot ļoti laba, lai savā starpā varētu sarunāties tā, ka kalpi nesaprot. Un tādēļ to derot mācīties. Bet Pēteris buldurēja saimnieku zēniem līdzī un pa vāciskam gan neviens saimnieks viņu nevarētu iebāzt gluži maisā. [...] Šos eksperimentus bija noklausījis pats cienīgs mācītājs un izteicies par to vislielākā mērā savu nemieru, pieteicis ķesterim kalpa bērnus pieturēt vairāk pie pātariem. Arklam pakaļ staigājot, taču nevaļagot nekādas lielas gudrības un vācu mēles. Tas viņus tikai spiedīšot pārdomāt savu stāvokli un padarīšot nelaimīgus.²⁶

Cits piemērs ir triloģijas otrajā daļā minētā *Rīgas politehnika*.²⁷ Latviešiem tā saistās ar sociāla progresā iespēju, paaugstinātu statusu, kurpretim vācieši, ar kuriem Ērgļu Kārlis un Perlants konfliktē par ieņemtajām vietām vilciena 2. klases vagonā, sarunāšanos latviešu valodā un brīvāku uzvedību (klātesošo vācbaltiešu acīs), *Rīgas politehniku* neuzskata par istu universitāti. Notiek vilcināšanās, vai vispār iespējams duelēties ar latviešu studentu korporāciju biedriem. Galu galā lēmums tomēr ir par labu duelim, kas nozīmē arī atzīt

latviešu studentu jauno, vācbaltiešu studentiem līdzīgo statusu, jaunās iespējas.

Brīvības zīmes ir svarīga un pastāvīga zīmju grupa A. Deglava romānu triloģijas *Rīga* semiotiskā vērojumā, proti, nolasījumā ar interpretatīvās semiotikas un semiotiskā vērojuma metodēm, kas tekstā identificē semantiski nozīmīgas zīmes, galvenokārt vārdiskus apzīmējumus plašākam ar vārda formu un tiešo semantiku nesaistītām nozīmēm. Šajā gadījumā runa ir par zīmēm, kas apraksta un paskaidro latviešiem pieejamās brīvības 19. gadsimta otrajā pusē un 19.–20. gadsimta mijā: mainīt savu ekonomisko un sociālo stāvokli, realizēt pārvietošanās un rīcības brīvības, pulcēties un būt aktīviem subjektiem, nevis, kā tas bijis iepriekš, koloniālas politikas objektiem.

Aplūkojot triloģijas *Rīga* tekstu ar semiotiskas izpētes metodēm, paralēli dažādu kultūrvēsturisku faktu un aprakstu bagātībai atklājas niansētu un sarežģītu attiecību pieredze agrāko Kurzemes un Zemgales, Vidzemes hercogistes (A. Deglavs sāk savu darbu ar atsauci uz šādām vēsturiskajām teritorijām, runājot par ceļu starp divām galvaspilsētām – Jelgavu un Rīgu) teritorijas apdzīvojušo etnosu vidū. Atsevišķām brīvības zīmēm un ar to saistītajiem uztveres kompleksiem ir būtiska nozīme arī mūsdienu latviešu etnopsiholoģiskajā profilā. Šādā nozīmē interpretatīvā semiotiskā metode un semiotiskais vērojums ir produktīvs salīdzinošā pētījumā, atklājot, kā literatūrā atspoguļojas izmaiņas latviešu nacionālajā raksturā.

Atsauces un piezīmes:

- ¹ Ebert, K. Semiotika na rasput'e. Dostizheniia i granicy dualisticheskoi modeli kul'tury Lotmana/Uspenskogo. *Forum noveishei vostochnoevropeiskoi istorii i kul'tury*, Nr. 2, 2004.
- ² Rakstniecības un mūzikas kolekciju krātuve, RMM 16302, citēts pēc: Līdaka, S. Ieskats Rakstniecības un mūzikas muzeja krātuves materiālos par A. Deglavu. Deglava un Raiņa sarakste. *Cimdiņa, Ausma (sast.). Rīgas teksts: Augusta Deglava romānam 'Rīga' – 100*. Rīga: Zinātne, 2013, 139.–140. lpp.
- ³ Ivanov, A. V. *Uchebnoe posobie po izucheniiu literaturovedcheskih metodologii XX veka. Psixoanaliticheskaia kritika, strukturalizm, strukturno-semioticheskii metod, mifologicheskai kritika*. Mogilev: Izdatel'stvo Mogilevskogo gosudarstvennogo universiteta im. A. A. Kuleshova, 1998.
- ⁴ Eco, U. *Sarakstu karuselis*. Tulk. D. Meiere. Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2010.
- ⁵ Eco, U. *Lector in fabula*. Milano: Bompiani, 1979.
- ⁶ Dermanis, V. Latveeschu rakztneeciba. *Domas*, Nr. 12, 1912, 1. dec.
- ⁷ Deglavs, A. Augusta Deglava autobiogrāfija iespiesta Līgotņu Jēkaba *Latviešu literatūra. Deglavs, A. Kopoti raksti*. 1. sēj. Rīga: J. Rozes apgādībā, 1928, III–IV lpp.
- ⁸ Fanon, F. *The Wretched of the Earth*. Transl. C. Farrington. New York City: Grove

Press, 1963, p. 37.

⁹ Turpat, 38. lpp.

¹⁰ Turpat.

¹¹ Deglavs, A. *Rīga*. 1. sēj. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1960, 35. lpp.

¹² Turpat, 7. lpp.

¹³ Prokofyeva, V. Yu. Kategoriya prostranstvo v hudozhestvennom prelomlenii: lokusy i toposy. *Vestnik OGU*, 11, 2005, s. 87.

¹⁴ Deglavs, A. *Rīga*. 1. sēj. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1960, 67. lpp.

¹⁵ Turpat, 315. lpp.

¹⁶ Sorokin, P. *Social and Cultural Mobility*. Glencoe: The Free Press of Glencoe, 1959, p. 164.

¹⁷ Ozols, I. F. Baznīca, biedrības un krogs – trīs atšķirīgi lokusi un socializācijas veidi Augusta Deglava romānā *Rīga*. *Aktuālas problēmas literatūras un kultūras pētniecībā*: rakstu krājums, Nr. 28. Atb. red. A. Helviga. Liepāja: LiePA, 2023, 161.–172. lpp.

¹⁸ Turpat.

¹⁹ Deglavs, A. *Rīga*. 1. sēj. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1960, 159. lpp.

²⁰ Canonne, J. Frantz Fanon: contre le colonialisme. *Science Humaines*. Mensuel, No 233, Janvier, 2012. Pieejams: https://www.scienceshumaines.com/frantz-fanon-contre-le-colonialisme_fr_28199.html (sk. 14.12.2016.)

²¹ Turpat.

²² Deglavs, A. *Rīga*. 1. sēj. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1960, 75. lpp.

²³ Turpat, 117.–118. lpp.

²⁴ Turpat.

²⁵ Turpat.

²⁶ Turpat, 12. lpp.

²⁷ 1862. gadā dibinātais Rīgas Politehnikums ir pirmā specializētā tehniskā universitāte reģionā, mūsdienās – Rīgas Tehniskā Universitāte.

Literatūra:

Canonne, J. Frantz Fanon: contre le colonialisme. *Science Humaines*. Mensuel, No 233, Janvier, 2012. Pieejams: https://www.scienceshumaines.com/frantz-fanon-contre-le-colonialisme_fr_28199.html (sk. 14.12.2016.)

Deglavs, A. *Kopotī raksti*. 1. sēj. Rīga: J. Rozes apgādībā, 1928.

Deglavs, A. *Rīga*. 1. sēj. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1960.

Dermanis, V. Latweeschu rakztniecība. *Domas*, Nr. 12, 1912, 1. dec.

Ebert, K. Semiotika na rasput'e. Dostizheniia i granicy dualisticheskoi modeli kul'tury Lotmana/Uspenskogo. *Forum noveishei vostochnoevropeskoj istorii i kul'tury*, Nr. 2, 2004.

Eco, U. *Sarakstu karuselis*. Tulk. D. Meiere. Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2010.

- Eco, U. *Lector in fabula*. Milano: Bompiani, 1979.
- Fanon, F. *The Wretched of the Earth*. Transl. C. Farrington. New York City: Grove Press, 1963.
- Ivanov, A. V. *Uchebnoe posobie po izucheniiu literaturovedcheskih metodologii XX veka. Psixanaliticheskaia kritika, strukturalizm, strukturno-semioticheskiy metod, mifologicheskaia kritika*. Mogilev: Izdatel'stvo Mogilevskogo gosudarstvennogo universiteta im. A. A. Kuleshova, 1998.
- Līdaka, S. Ieskats Rakstniecības un mūzikas muzeja krātuves materiālos par A. Deglavu. Deglava un Raiņa sarakste. *Cimdiņa, Ausma (sast.) Rīgas teksts: Augusta Deglava romānam 'Rīga' – 100*. Rīga: Zinātne, 2013.
- Ozols, I. F. Baznīca, biedrības un krogs – trīs atšķirīgi lokusi un socializācijas veidi Augusta Deglava romānā *Rīga*. *Aktuālas problēmas literatūras un kultūras pētniecībā*: rakstu krājums, Nr. 28. Atb. red. A. Helviga. Liepāja: LiePA, 2023.
- Prokofyeva, V. Yu. Kategorija prostranstvo v hudozhestvennom prelomlenii: lokusy i toposy. *Vestnik OGU*, 11, 2005.
- Sorokin, P. *Social and Cultural Mobility*. Glencoe: The Free Press of Glencoe, 1959.

LIETUVIEŠU MODERNISMA ATTĪSTĪBA 20. GADSIMTA
SĀKUMĀ: JULIJONA LINDES-DOBILA ROMĀNS *BLŪDAS*

Summary

Trends of the Lithuanian Modernist Novel: *Blūdas* by Julijonas Lindė-Dobilas

The article analyzes *Blūdas* (*Obsession*, 1912) by the Lithuanian writer Julijonas Lindė-Dobilas, the first Lithuanian psychological novel, which clearly focuses on the subjective issues of man, his conscious and subconscious processes, and which stood out for its artistry in the context of Lithuanian prose at the time. The novel is characterized by the features of Modernism: fragmented narrative, the psychological process of the subject becomes the content of the narrative, the importance of reminiscences becomes significant. *Blūdas* is a work in which, for the first time in a Lithuanian novel, plastic and living pictures of people are created, character, behaviour, and actions are motivated. However, in many senses, it remains connected with the common imperatives of Lithuanian prose self-awareness of that time: active attention to community issues, the most relevant topics of public life, remaining an undoubted educator of public consciousness. The protagonist in the novel embodies the cultural reflections of the 20th century, he is characterized by a cultural identity *to be a good Lithuanian and a good Catholic*, which takes precedence over human identity.

Key words: *Lithuanian modern novel, Julijonas Lindė-Dobilas, identity*

*

Ievads

20. gadsimta sākumā pasaules literatūrā tiek vērsta uzmanība indivīdam, apziņas un zemapziņas procesiem. Modernisma psiholoģiskais romāns arvien ir aktuāls prozas laukā, turpina un pilnveido agrāko tradīciju, kas aizsākās renesanses laikmetā un izpaudās sentimentālismā un romantismā.

Romāna priekšplānā – psiholoģiskas kolīzijas, garīgi pārdzīvojumi, kas caurauž konsekventu stāstījumu un darba struktūru daudzās fragmentārās plaknēs. Modernisma pamatā ir personiskais stils, estētika organiski saistīta ar personas identitātes un individualitātes ideju, no kuras izriet unikāls pasaules redzējums. 20. gadsimta sākuma literatūrā tiek pausta radoša spontanitāte, neparasta pašapziņa un savdabīgi esības izjūtu fragmenti, intuitīvas zemapziņas valoda un impulsi. Frīdriha Ničes filozofiskās teorijas vērstas uz cilvēka dabu, apziņu un zemapziņu. Literatūrā pausta raksturu modelēšana, tiekšanās pēc analīzes un sugestijas, smalkuma, vēlme pēc psihiskās realitātes.

Aplūkojot lietuviešu literatūru, jāsecina, ka romāna attīstība notika lēni – sabiedrība, pieradusi pie kolektīvām tēmām, bija ieinteresēta šāda veida darbos. Otrkārt, prozas virziens veidojās galvenokārt citu tautu literatūras ietekmē. Šāds romāns atbalstu varēja rast tikai inteligencē, bet lietuviešu inteligence, salīdzinot ar Rietumeiropas tautām, vēl bija jauna, bez tradīcijas. Individuālistiskais romāns veidoja jaunu literāro skatījumu uz personāžiem un to vidi: saturam un sižetam bija jāattēlo konkrēti cilvēki konkrētā situācijā, vispārīgiem tipiēm jākontrastē ar veselumu. Šāds romāns būtu izteikta literāra pārmaiņa, kas nozīmētu atteikšanos no sociālās ievirzes, taču lietuviešu literatūrā tā notika tikai daļēji.

Pēc Aļģimanta Radzeviča domām, 20. gadsimta sākumā lietuviešu literatūra kā būtisku radošu uzdevumu uztvēra nācijas realitāti, vietējo nacionālo kolorītu; tajā nav modernisma tradīcijas, t. i., visiem cilvēkiem ir kopīgi absolūta mītiska skaistuma ideāla meklējumi. Savas tautas un valsts dzīves attēlošana literatūru neaizstāj ar kādu citu izdomātu ideālo cilvēka vispārīgu dzīvi.¹ Gintars Lazdīns norāda, ka lietuviešu romānistus vairāk piesaistīja Henriks Senkevičs, bet ne tik ļoti Fjodors Dostojevskis, kurš 20. gadsimta sākumā atstājis būtisku ietekmi uz Eiropas romānistiku.²

Tautas zemnieciskā kultūra bija sabiedrības garīgās dzīves pamatavots, kas tieši ietekmēja jaunradi, kā arī vāja indivīda pašapziņa, aktuālas sabiedriskās dzīves problēmas, uz nacionālo universālismu orientēta kultūras pašapziņa, gadsimta kultūras situācija, kas sociālo problemātiku izvirzīja priekšplānā, un vājas zināšanas par Rietumeiropas literatūru kavēja individuālistiskā romāna veidošanos. Pēc Aušras Jurgutienes domām, gadsimta sākuma lietuviešu mākslinieki, kurus ietekmēja katoļu reliģiskā un kultūras mentalitāte, apzināti izvairījās no F. Ničes un A. Šopenhauera filozofisko domu ietekmes, uzskatot garīgo nihilismu, subjekta negatīvās iekšējās emocijas par neatbilstošām kultūras laikmetam un sociālajam optimistiskajam noskaņojumam.³ Kopumā modernisms Lietuvā bija grūti adaptējams, tas bija pārags lietuviešu kultūras videi un mākslinieciskajai domāšanai – trūkstot spēcīgai reālisma tradīcijai, nebija pamata to nojaukt.

Lietuviešu rakstniekus ietekmēja nevis destruktīvs, bet romantisks pasaules redzējums – neatkarīgi no romāna žanra. Taču jaunā estētika nevarēja neietekmēt romāna struktūru; modernais romāns Lietuvā veidojās ciešā saistībā ar savu kultūras tradīciju un bija atkarīgs no valdošā ideālistiskā pasaules redzējuma, dominējošā sociālā noskaņojuma. Citādi arī nevarēja būt: lietuviešu individuālais “es” attīstījās lauku vides apziņas struktūrā un pirmām kārtām ir kultūras personība, pedagogs vai harmonisks cilvēks, būtne, kas saplūst ar dabu. Romāna individuālā “es” un kolektīvā “mēs” darbības jomas ir saistītas. Šķiet, ka individualitātei pašai par sevi nav nozīmes, tā top

jēgpilna tikai tad, kad kļūst noderīga sabiedrībai. Tādējādi veidi, kā romānā izpaužas individuālais “es”, ir atšķirīgi: tas parādās tekstā kā noteiktas sociālas idejas pārstāvis, kas mērķtiecīgi darbojas šīs idejas interesēs; to aktivizē ne tik daudz paša impulsi, cik izveidojušās sabiedrības idejas. 20. gadsimta sākuma lietuviešu moderno romānu varoņu apziņa joprojām ir orientēta uz sabiedrību.

Zemnieka psihe un stāvoklis, bet ne intelīgenta dvēsele un pārdzīvojumi, kas saistīti ar sabiedrības dzīvi un tās strāvojumiem – 1910. gadā konstatē Stasis Šilings.⁴ Lietuviešu individualistiskais romāns nav atdalāms no nacionālās identitātes, tās meklējumiem, par ko liecina visi 20. gadsimta sākuma modernisma lietuviešu romāni. Romānam raksturīgās īpašības – galvenā varoņa koncepcijas, attiecības ar pasauli, tautu, dabu un cilvēkiem – kļūst ne tikai par 20. gadsimta sākuma, bet arī visa 20. gadsimta lietuviešu romāna iezīmēm.

Pirmajam individualistiskajam lietuviešu romānam – Julijona Lindes-Dobila darbam *Izmisums (Blūdas, 1912)*⁵ – ir raksturīga atklāta polemika, tas veidojas kā spēcīgs sabiedrības dialogs. J. Lindes-Dobila romāns ir tipisks gadsimta sākuma lietuviešu prozas pašapziņas piemērs: individuālā un kolektīvā joma joprojām ir ļoti saistītas, kolektīvais “mēs” nav vājāks par individuālo “es”. Uzsverot koncentrēšanos uz subjekta dzīvi, iekšējo pasauli, jauna, introspektīva pasaules redzējuma radīšanu, J. Lindes-Dobila romānu kritiķi nodēvē par modernisma aizmetni, jo uz sabiedrību vērstā domāšana aizvien apgrūtināta tā identificēšanu kā individuālu.

Pētījuma mērķis ir atklāt J. Lindes-Dobila romāna *Izmisums* modernisma dimensiju. Darbā izmantota analītiskā un interpretatīvā metode.

Modernisma tendenču meklējumi

J. Lindes-Dobila pirmais psiholoģiskais lietuviešu romāns *Izmisums* izvērsti pauž subjektīvu personas problemātiku, apziņas un zemapziņas procesu: modernisma manierē tiek saskaldīts viengabalains stāstījums; par saturu kļūst subjekta psiholoģiskās norises; būtiska nozīme ir reminiscencēm; pirmo reizi lietuviešu romānā parādās plastiski un dzīvi cilvēku attēlojumi, rakstura, uzvedības un ilgu motivēšana. Taču lielākoties tas joprojām ir saistīts ar tā laika lietuviešu prozas vispārējiem imperatīviem – aktīvi pievērsties sabiedrības jautājumiem, aktuālākajām tēmām un palikt par neapšaubāmu sabiedriskās apziņas veidotāju.

J. Lindes-Dobila kritiskais tonis ir izteiktāks nekā citos šī perioda romānos. Rakstnieks ir centies veicināt kultūras renesanses idejas un ieviest jaunus Rietumeiropas kultūras un domāšanas fokusus. Aktīvu polemisku un kritisku diskursu, jauna radošuma perspektīvu apzināšanu autors uzsāka jau savos publicistiskajos rakstos, ko veicināja savdabīgā, vitālā, nacionāli angažētā un

vienulaikus ļoti erudītā J. Lindes-Dobila personība.

Rakstnieks dzimis 1872. gada 15. novembrī Dovīdu ciemā, Joniškēles apriņķī – pavisam tuvu Latvijas robežai. Bija piektais bērns ģimenē; samērā turīgi vecāki nolēma viņu sūtīt uz skolu sliktas veselības dēļ un cerot, ka Julijons kļūs par mācītāju. Vectēvs no mātes puses – Bukausku dzimtas pārstāvis, tā bija labi pazīstama ģimene šajā reģionā un izcēlās ar aktīvu līdzdalību Lietuvas 1863. gada sacelšanās laikā. Pēc sacelšanās valstī slēdza visas pagastu skolas un palika tikai valsts cariskās skolas, kurās lietuviešu bērni varēja mācīties tikai krievu valodā un tikai no krievu mācību grāmatām, vectēvs mazajam Julijonam iemācīja lasīt un rakstīt lietuviski un poliski. Vēlāk tika nosūtīts uz slaveno Joniškēles skolu, kur skolotājs bija lietuviešu kalendāru izdevējs Laurīns Ivinskis. No 1885. gada Julijons mācījās privāti Kuldīgā. Te topošais rakstnieks gatavojās kārtot eksāmenus vācu ģimnāzijas otrajam kursam. Viņš veiksmīgi iestājās un pabeidza četras klases. Kuldīgā ļoti ietekmēja saskarsme ar latviešu un vācu jauniešiem, kā arī vide, kas bija multikulturāla un intelektuālāka nekā tā, kas tolaik valdīja cariskās Lietuvas skolās. Labi apguva latviešu un vācu valodu, daudz lasīja literatūru un preses izdevumus, aktīvi piedalījās dažādos tā laika kultūras pasākumos un jauniešu pulciņos.

1893. gadā J. Linde-Dobils iestājās Kauņas Garīgajā seminārā, kur mācīja *Anīkšču sila* autors bīskaps un dzejnieks Antans Baranausks. Studiju laikā seminārā aktīvi darbojās slepenā klēriķu biedrībā un daudz lasīja vācu valodā. Pēc semināra absolvēšanas uzsāka priesteru gaitas Raseiņos, taču neilgi pēc tam J. Linde-Dobils atgriezās Latvijā, kad 1898. gadā tika norīkots darbā Jelgavā. Te jau agrāk par priesteri bija strādājis lietuviešu rakstnieks Jozs Tums-Vaižgants, dzejnieks Jozs Šnapštis-Margalis un citi daiļliteratūras pārstāvji. Jelgavā J. Linde-Dobils iepazīna vietējo latviešu sabiedrību – zemniekus un inteligenci, kā arī vācu baronus, kuru īpašumus viņš bija vairākkārt apmeklējis. Jaunais mācītājs un citi lietuviešu priesteri bieži viesojās Kurmenes muižā un piedalījās vietējo augstāko aprindu pasākumos.

J. Linde-Dobils uzturēja ciešus kontaktus ar daudziem latviešu mācītājiem. Šajā vidē veidojās viņa dzīves uztvere, par kuras būtiskākajām kategorijām kļuva tolerance, humānisms, beznosacījumu atbalsts citiem. Ar interesi vēroja apkārt notiekošo, cilvēku savstarpējās attiecības, apsvēra sabiedrības aktuālākās problēmas, indivīda mūžīgos identitātes jautājumus, kas sākas ar svarīgo – “kas es esmu?”. Jau no jaunības J. Linde-Dobils uz visu notiekošo raudzījās ar erudīta intelektuāļa acīm, sabiedrības procesus vērtējot humānisma perspektīvā. Viņam ļoti rūpēja lietuviešu un latviešu kultūras attīstība, literatūras tendences, bez kurām nevarēja iedomāties pilnvērtīgu sabiedrību. Rietumeiropas radošās idejas tika vērtētas kā nepieciešamība abu tautu mākslinieciskajai jaunradei.

Dzīves realitāte filozofiski domājošajai un erudītajai personībai nāca līdz

ar lieliem un sarežģītiem izaicinājumiem, kuru priekšā autors vienmēr nostājās kultūras pusē. To spilgti ilustrē situācija 1905. gadā, kad J. Linde-Dobils tika iecelts par mācītāju Pilsberģes filiāles Alsungas draudzē. Kā norāda Rapols Šaltenis, *te mazā zvejnieku ciematā sacēlās latviešu revolucionāri, nošāva valsts rakstvedi un devās dedzināt apkārtējās muižas. Mācītājs bija nobijies, jo varēja iet bojā visas muižās esošās bibliotēkas un mākslas vērtības. Izsaucis valsts revolucionārās komitejas priekšsēdētāju, viņš skaidroja, kāds neprāts ir dedzināt mantu, kura nākotnē paliks visas tautas īpašumā. Aivazovska gleznojums Edvalēna muižā jau tagad ir vērts tūkstošiem rubļu, bet nākotnē – simtiem tūkstošu! Labi – jaunais gubernators apsoltīja, ka muižas vairs nededzinās, taču jau nākamajā naktī Edvalēna muiža nodeg... Šoreiz dedzinātāji parāda gudrību: viņi izgriež Aivazovska gleznu no rāmja, ietin to un paslēpj kaut kur siena kaudzē⁶. Tolaik mācītājam J. Lindem-Dobilam nācās piedzīvot vēl sāpīgāku eksistenciālismu. R. Šaltenis norāda, ka, sākoties revolūcijas apspiešanai, soda ekspedīcijas vadīja paši vācu baroni, atriebjoties ļaudīm par nodedzinātajām muižām. Viens šāds pulks ieradās Pilsberģē. Tā vadītājs eksekutors Silvijus Brēdrihs pieprasīja baznīckungam paziņot savai draudzei, ka revolucionāriem ir jābeidz slapsūtīties un jāatgriežas mājās, jāpadodas un viņi tiks sodīti vieglākā veidā, bet noķerti slapsstošie uz vietas tiks nošauti – to viņš garantējis ar savu bruņinieka godavārdu!*

Draudze noticeja priestera un saimnieka goda vārdam – dumpinieki padevās. Viņus aizveda Kuldīgas virzienā un pa ceļam nošāva. Divdesmit astoņus vīriešus! Krievu valdībai barons taisnojās: “Pytalis bežat – soldaty ubili!”⁷

Kā stāsta R. Šaltenis, noslepkavoto zārki tika guldīti J. Lindes-Dobila baznīcā, bet pats mācītājs nevarēja izturēt bēres; viņš uzaicināja kolēģi Antanu Jozapaviču uz Pilsberģi savā vietā, bet pats devās uz Kuldīgu pie sava drauga mācītāja Staņislova Bula, lai nomierinātos un atgūtos no šausmīgā notikuma. Tomēr viņš tā arī neatguva mieru un jutās nespēcīgs stāties priekšā savas mīļās draudzes ļaudīm. Tāpēc kādu laiku vēlāk, no 1907. gada, bīskaps viņu pārcēla uz Līvberzi – apdzīvotu vietu mežos starp Jelgavu un Lietuvu. J. Linde-Dobils ļoti ilgojās pēc jūras, pie kuras viņš, kā pats bija izteicies, bija studējis kultūras un vēstures “visaugstākās zinātnes” un kur kultūras horizontos meklēja “savas krāsas”, t. i., lietuviešu krāsas, bet tās salīdzinājumā ar latviešu krāsām bija ļoti nespodras un tumšas⁸.

J. Linde-Dobils, kā atzīmē A. Jurgutiene, radīja lietuviešu renesansi un vienmēr bija pret jebkādam zemiskām galējībām un bezierunu kategoriskumu sabiedrības dzīvē un darbībā, pastāvīgi uzsvēra, ka starp lietuviešiem ir redzama atpalcība. Ar saviem darbiem un kritiku viņš nepārprotami pievienojās intelektuālajai tradīcijai, veicinot cilvēka iekšējās brīvības

un augstākos humānistiskos, ētiskos ideālus, vienlaikus atklāti kritizējot iesakņojušās ideoloģiskās dogmas, kas ierobežoja indivīda attīstību un kultūras modernizāciju. Juzdamies idejiski tuvs Šatrijas Raganai un Vīdūnam, viņš centās *radīt mūsu sabiedrībā patiesu esamības meklēšanas garu*⁹, meklēt augstāku notikumu jēgu. Lai uzrunātu jauniešus, 1922. gadā J. Linde-Dobils sāka strādāt par skolotāju Panevėžas ģimnāzijā, bet 1926. gadā kļuva par tās direktoru, nodibināja skolas mākslas pulciņu un rosināja skolēnus nodarboties ar literāro jaunradi, rūpējās par lietuviešu valodas kopšanu. Pēc kāda laika atteicās no mācītāja amata. Liberāli domājošais priesteris sutanu atstāja pagātnē un sāka strādāt par skolotāju, vienlaikus oponentējot neokatoļu Stasja Šalkauska, Joza Ereta un Antana Maceinas pārstāvētajai estētikai un atklāti strīdoties ar Trešo fronti (lietuviešu kreisi orientētajiem avangarda rakstniekiem), īpaši neieredzot baznīckungu tumsonību un karojot ar viņu birokrātisko flangu, egoistiskajām personībām, dogmatiski pasniegto kristietību.

J. Linde-Dobils bija mākslas teorētiķis, kurš pirmām kārtām meklēja universālus radošuma pamatus un nespēja aprobežoties ar novecojušām estētiskām kategorijām mākslas pasaulē. Tāpēc, kā to ir norādījusi literatūrzinātniece Janina Žēkaite, autora romāns *Izmisums* saskārās ar 20. gadsimta prozas idejiskajiem un stilistiskajiem meklējumiem (tieksme uz pastiprinātu psiholoģismu, metafizisku universālumu)¹⁰. 1927. gadā brošūrā *Vai Tens ir novecojis* J. Linde-Dobils raksta: *Lietuvā ne mūsdienās, ne senatnē nav atrasts cilvēks: kādreiz te pazina tikai elku vai dabas pielūdzu, bet tagad – katoli, kalvinistu, luterāni, sociālistu, nacionālistu utt.*¹¹ Tomēr romāna apakšvirsraksts *Maldi, jeb Lietuva bijušās krievu revolūcijas laikā* nepārprotami atklāj rakstnieka ieceri parādīt plašu šīs zemes ainu, t. i., sociālā dzīve nav tikai fons.

Viena no tā laika romāna kritiķēm Gabriele Petkevičaitē-Bite *Izmisumu* nosauca par filozofisku sociālu darbu un tā laika lietuviešu prozas augstāko robežu. Tas precīzi raksturo romāna iekšējo problemātiku, sižeta asi un personāža koncepciju. Tieši romāna varoņa iekšējās problēmas ir tās, no kā izriet sociālās, sabiedriskās un politiskās tautas dzīves diskursi. Romāna galvenais varonis Bajorūns mēģina atbildēt uz jautājumu “kas es esmu?”. Varoņa pārdomas, iekšējās pretrunas izriet nevis no viņa dabas duālisma, bet gan no nemiēģīgiem sociālās un ideoloģiskās identifikācijas meklējumiem, nepieciešamības izprast savu sociālo identitāti, kuram ideoloģiskajam virzienam – baznīcas vai sociālistu – viņš pieder. Bajorūna iekšējā konflikta asums ir nevis pasaules modernisma literatūras “brīvā” cilvēka vīzija, bet gan nepieciešamība atrast savu lietuvisko ceļu, kas nenoniecina senču piemiņu. Bajorūna iekšējais konflikts ir ar kultūras ideoloģisku iezīmi, kas saskanēja ar 20. gadsimta sākuma paaudzei raksturīgo inteliģences radošo pašapziņu, kurā

nacionālā aicinājuma kultūra tika uztverta kā spilgtākā lietuviešu gara pazīme. Varoņa pašapziņa ir kolektīva.

J. Linde-Dobils sāka rakstīt kritisku prozu par savu laikmetu. Romāns *Izmisums* piedāvā panorāmas skatu uz Lietuvas lauku vidi revolūcijas priekšvakarā, reālistiskas lauku dzīves iezīmes, paražas un Lietuvas lauku garīgo atmosfēru 20. gadsimta sākumā. Tajā laikā tur notiek plaša rosība – mācītājs Kantička biedē cilvēkus ar gaidāmās revolūcijas šausmām un mudina nepadoties sociālistu idejām. Revolūcija romānā ir tikai fons, uz kura atklājas rakstniekam labi zināmi garīdzniecības un lauku iedzīvotāju tēli, dzīvesveids un uzvedība. Tieši no šādiem kontekstiem izriet romāna kritiskie diskursi, no kuriem autors savij modernisma gara polemiku. Varoņa iekšējās pārdomas atspoguļo aktuālos notikumus sabiedrībā. Viņam svarīgas ir sociālās idejas, tautas dzīves perspektīvas – kādas idejas to pārvaldīs, kas tai kaitē un “kā būtu labāk”. Lietuvas laukos atrast augsni jebkādiem jaunievedumiem ir ļoti grūti – lietuviešu sabiedrība ir noslēgta, konservatīva un neizglītota. Šādi autors parāda lietuvieša garīgo un intelektuālo portretu:

Nemaz nevajag dziļi iegremdēties viņa dvēseles analīzē, lai ieraudzītu spilgti bērnišķīgo naivumu, ar kuru viņš tic un ciema katru priekšmetu, reizēm tā tik tikko saredzamu svētuma ēnu, viņa bezgalīgo samierināšanos, ar kuru viņš, elsdams un pūzdams, stiepj smagāko ticības nastu, viņa pašupurēšanos, kura nezina robežas un izņēmumus, kad to pieprasa šī pati viņa naivā ticība, viņa tieksmi mocīt savu novārdzināto, sanīkušo un sažuvušo ķermeni, kas saskan ar vēlmi sevi saplosīt gabaliņos; iespējams nejust bezdibeni, kas reizēm ir pat pārāk maigs un nedaudz vārgs, bet tomēr sajust tautas raksturu, tās fatālo vēsturi iezīmējošo daļu, Lietuvas melodiju melanholisko skanējumu, un pietiek ieskatīties kādā lietuviešu sejas vaibstā, lai viss iepriekš minētais kā dzīvs nostātos tev priekšā.¹²

Sabiedrību pārvalda baznīckungu kārtā kā augstākā un neapšaubāmā autoritāte. J. Lindes-Dobila romāna *Izmisums* aktualitāte pirmām kārtām atklājas garīdznieku kārtas kritikā. Romāna politiskie un revolucionārie notikumi ir fons, kas autoram palīdz izgaismot Lietuvas laukos pastāvošās pretrunas un patiesās attiecības starp dažādiem sociālajiem slāņiem. Rakstnieks uz mācītāju dzīvi raugās no malas kā objektīvs vērtētājs. Viņam ir svarīgi atklāt personāžu iekšējos pārdzīvojumus, parādīt, kā tie uzvedas sabiedrībā un kādi ir patiesība, atklājot krāso kontrastu. Mācītājiem ir sveši patiesie kristietības avoti, reliģijā trūkst evaņģēliskā satura. Mācītājs Kantička, kuram ir vislielākā ietekme uz ciema ļaudīm, neļauj Giedučiņim lasīt Svētos Rakstus, jo mācītājiem tas neesot atļauts. Viņa paša kultūra *balstījās uz dažām novecojušām, gandrīz izzudušām saturiskām formām, kas nebija pieņemamas, tomēr bija viņam iekšēji raksturīgas un vēl nekad nebija saskārušās ar ne mazāko kritiku¹³.*

Mācītājam Ūsevičam ir raksturīga poliska manierība, uzsvars uz aristokrātiju, priekšroka “izredzētajai” muižnieku kompānijai. Viņš ir īsts baznīcas birokrāts, kurš ne tik daudz laika velta skolēnu audzināšanai, cik muižnieku kompānijām, kāršu spēlēm un sarunām par zirgiem. Šis romāna varonis ir egoists, kurš ienīst visas reformas, lietuviešu valodu, nežēlīgi aplaupa cilvēkus un kuru necieš citi baznīckungi. Draudzes locekļi par viņu joko, skolēni atdarinot smejas par mācītāja runu, žestiem un manierēm. *Tituli, ko uz viņu attiecināja: krajanačaļņinks, Muravjovs, prevoshoditelstvo un chamska wątroba*¹⁴ – šāds “svētās” kārtas raksturojums tā laika sabiedrībā bija visai negaidīts.

Man pat žēl, kā es uz tevi skatos, mācītāj – Jauns, izskatīgs! Tik dzīvespriecīgs, pilns veselības, dzīvības, enerģijas, bet, ja nebūsi uzmanīgāks, tevi ātri salauzīs. Nolieksies kā es no savu brāļu mīlestības! Augstākais! Ja grēkoju, piedod! Bet to, ko es savām acīm esmu redzējis, ko esmu iznesis uz savas muguras, to neviens nevar atņemt!... suns ar kaķi nesadzīvo tā, kā sadzīvo mūsu brāļi. Sliktāku kastu neatradīsi par mums, kuri prot tik skaisti runāt par mīlestību. Sludinām Tā zināšanas, kurš par mīlestību izlēja asinis... [...] Dievs Kungs, piedod, cik man žēl jaunu cilvēku...¹⁵ Šādi par saviem “brāļiem” tēvs Gumblevičs runā ar kādu jaunu kolēģi. Kantička, kuram akli tic viss ciemats, aicina cilvēkus izvairīties no dalības revolūcijā. Cilvēki aktīvi diskutē par notiekošajām pārmaiņām, tādējādi aktuālais sociālais un politiskais konteksts ir “iestrādāts” romāna telpā.

Romāna galvenais varonis Bajorūns ir viens no šiem naivajiem cilvēkiem, kurš paklausa mācītājam un īpaši Kantičkam. Viņš jau no mazotnes ir pakļāvis patriotiskiem imperatīviem – vecāku gribai, aizmirsis mīļoto meiteni un apprecējies ar rupjo, nemīļo Onu, ar kuru jūtas nelaimīgs, un sadraudzējies ar ne pārāk gudro Dalbu. Galu galā viņš apšaubā šo izturēšanos un priesteru autoritāti, taču pārņem bailes no “ķecerīgām domām”, tāpēc steidzas atgriezties pie lūgšanas un kristīgās saskaņas, savu satraukumu remdējot grēksūdžē un komūnijā. Bajorūnā slēpjas stipra reliģiska pašapziņa. Būt kopā ar Dievu un baznīcu, būt taisnīgam un patiesam – šo patiesību viņš pieņem bez domāšanas kā ikviens lietuvietis, kā viss ciems. Viņš cenšas saprast, kuras cilvēka domas nāk no Dieva un kuras no velna; J. Linde-Dobils plaši pārdomā pasaules uzskatu problemātiku. Bajorūns savā garā jau sen ir pāraudzis mācītāju Kantičku un vairs nespēj iekļauties viņa dzīves formulās, tāpēc arvien biežāk moka domas – hiēnas, ienaidnieki, vajātāji. Bajorūns sauc pēc Dieva, taču pēc šādiem pārdzīvojumiem viņam dārģa kļūst gan Ona, gan dēliņš. Psiholoģiski tā ir atgriešanās pie attaisnojuma, iedibinātās garīgās un fiziskās kārtības.

Lai gan Bajorūns zina daudzus mācītāju nodarījumus un atceras *daudzas lietas, kas neatbilst mācītāja aicinājumam*¹⁶, tomēr apšaubīt mācītāju tikumību viņam pietiek drosmes tikai tad, kad dzird jaunu mācītāju, jokojamies par

Kantičku. Bajorūna uzskatus iedragā kāds jauns revolūcijas sludinātājs, kurš runā par gaidāmu vispārēju sabrukumu, kas aptvers visas Krievijas tautas, un iesaka lietuviešiem sekot latviešiem, kā arī skaisti runā par lietuviešu dzīvesveidu, paražām, reliģiju un dievībām. Bajorūnu pārsteidz runātāja jaunības entuziasms, ticība savai patiesībai un jo īpaši runas izstarojošajai mīlestībai pret Lietuvu un lietuviešu seno reliģiju. Romantiskais stāstījums par pagātni aizskar Bajorūnu, taču viņš ir satriekts par jaunieša ciniskajām piezīmēm par katoļiem un katoļu ticību. Viņš saprot, ka Kantičku un revolucionārus vieno viens un tas pats fanātisms, necieņa pret otra viedokli un kategoriska attieksme.

Virsaitis nemitīgi šaubās; identitātes meklējumi ir šo šaubu politisko un ideoloģisko varu rezultāts. Caur ārējo dzīves slāni viņš cenšas iekļūt dziļākās, patiesās, vispārcilvēciskās patiesībās. Sociālās dzīves notikumi atbalsojas apziņā, radot šaubas un iekšēju spriedzi. Varoņa iekšējiem monologiem seko objektīvi realitātes tēli, sarunas, tikšanās ar kaimiņiem, mācītājiem un ciema ļaudīm. Viņa pašanalīze drīzāk ir sociālo slāņu uzvedības kritika: *Tu tik ļoti ilgojies pēc vienotības, brālības un atzišanas, - turpināja noslēpumaina balss, - bet ir skaidrs, ka tas var notikt tikai, ja tiek īstenots taisnīgums. Kad visi pārīdarītāji būs izzuduši, vairs nebūs ne kungu, ne augļotāju, ne citu dīkdieņu un visi dzīvos vienlīdzīgi labklājībā.*¹⁷ Viena balss uzreiz tiek aizstāta ar citu, kas turpina risināt sabiedriskās dzīves jautājumus:

*Kādi maldi! Izdzeniet mācītājus, sagraujiet baznīcas un dodiet viņiem brīvu vaļu! Vai tad tas nav tas, ko jūs vēlaties [...] Mēs redzam, kādi cilvēki ir starp tiem, kuri novērsušies no Dieva: zagļi, slepkavas, un viss! Vai jūs visus par tādiem vēlaties padarīt? Maldi! Tad labam cilvēkam nāksies dzīvam rāpties pa zemi: kur tu slēpsies no visiem tiem zagļiem un slepkavām? Tagad tā visa dēļ rodas šādi draudi, bet tad?... [...] Labdari, vai nezināt, kā izskatās, viņš teica, viss uzbudinājies: Redz pārtaisīšot visu pasauli. Dievu noraidīs un baznīca vietā celšot netiklības mājas zagļiem un slepkavām – un tad visiem būšot brīvība?*¹⁸

Galvenais varonis meklē patiesību, ienīst amoralitātes pazīmes sabiedrībā, pat mācītājus, izlaužas no tradicionālās lietuviešu ticības svētajam plīvuram un uzdrīkstas apšaubīt tradicionālos ideālus. Viņš meklē jaunus ideālus – īstu, harmonisku dzīvi, eksistenci, kas balstīta cieņpilnās attiecībās starp cilvēkiem, sabiedrībā saskata tumšo spēku, kas var izlauzties un kā pirmatnējie pasaules plūdi “aizskalo” mūsdienu pasauli. Bajorūna uzskatu pretrunīgums atklāj, kā 20. gadsimta sākumā Lietuvas laukos mainījās lietuviešu dzīves garīgā aina. Laukos ir daudz strīdu par politiku, filozofiju, kas liecina par Lietuvas sabiedrības izaugsmi. Rakstnieks parāda Lietuvas sabiedrībā valdošās ideoloģiskās nostādnes. Bajorūna, Gieduša, jaunā mācītāja un mācītāja vectēva brīvākā domāšana liecina par sabiedrībā notiekošajām pārmaiņām, autoritātēm, stereotipiem. Garīdznieku trokšņainie sprediķi, vaimanāšana baznīcā,

revolucionāru mītiņi – tas parāda dzīvu, funkcionējošu kopienu ar visām tās dzīves krāsām, cilvēkus ar raksturīgajām īpašībām un ieradumiem.

J. Linde-Dobils atklāj subjekta pārdomas un sniedz priekšstatu par sabiedrību, iezīmējot tās garīgo portretu – mainīgās un daudzveidīgās sabiedrības dzīves struktūras revolūcijas laikā. Rakstnieku interesē vēsturiskās esības un pašapziņas interpretācija. Romānā varonis parādās kā sabiedrības loceklis, ar kuru saista stipras saites; lai gan romāns ir subjektīva introspekcija, sociālais konteksts te ir ļoti svarīgs. Koncentrēšanās uz iekšējo pasauli darbā nav spēcīgāka par ārējo pasauli. Autors parāda ciema panorāmu: tiek stāstīts par ikdienas dzīves epizodēm, romānā atklājas plašs personāžu loks – svētuļi, mācītāji, sociālisti, kaimiņi, ģimenes locekļi, radnieki. Raugoties plašāk, lietuviešu pasaules uzskatu raksturojums varēja veidoties tikai no daudzšķautņainu cilvēku attiecību kopuma. Šajā gadījumā stāstītājs ir iesaistīts, vērojot situāciju, paužot savas izjūtas, radot vairāku pakāpju reakciju kombināciju un vienlaikus arī sarežģītāku kompozīcijas struktūru. Darba struktūru ietekmē dialogi un kritiska nots.

Romānā *Izmisums* vērojama pastiprināta analītiska perspektīva. Autors ir meklējis jaunas mākslinieciskas izteiksmes. Darbs ir fragmentārs un polifonisks. Stāstījums nav lineārs, notikumu attīstība mijas ar refleksiīviem diskursiem par tā laika atmosfēru un politisko situāciju, komentāriem par noteiktu sociālo aprindu rīcību.

Nobeigums

J. Linde-Dobils raksturo individuālās attiecības ar idejām par sabiedrību. Romāna galvenais varonis iemieso 20. gadsimta sākuma kolektīvās refleksijas. Bajorūna konflikts ir saistīts ar kultūras un reliģijas identitāti, nevis cilvēka dabu; tas bija vienīgais romāna modelis, kas gadsimta sākumā interesēja lietuviešu rakstniekus.

Lietuviešu prozas kontekstā romāns izceļas ar daiļrades tehnikas novitāti. Stāstītāja apziņai tiek dota iekšējās attīstības brīvība, lasītājs tiek pārcelts citā romāna darbības plaknē, kur kaleidoskopiski noris varoņa iespaidi, noskaņas, domas, jūtas un sajūtas. J. Linde-Dobils bija viens no pirmajiem autoriem, kurš izvēlējās tādu romāna struktūru un stāstījuma formu, kas ļauj saskatīt varoņa iekšējo attīstību. Šāda stāstījuma forma ne tikai tieši atklāj stāstītāja iekšējo tēlu, bet arī ļauj labāk izteikt personības kritisko attieksmi pret apkārtējo vidi, cilvēka rakstura pastāvīgu pašizpaušmi. Taču plašo realitātes materiālu rakstniekam bija grūti pārvaldīt: autoram nav izdevies interesanto domu un tēlu plūsmu sasaistīt spraigākā fabulā.

Atsauces un piezīmes:

- ¹ Radzevičius, A. *Literatūros kryptis: metodologiniai aspektai*. Vilnius: Mokslas, 1990, 88. pl.
- ² Lazdynas, G. *Romano struktūrų formavimasis Lietuvoje: nuo "Algimanto" iki "Altorių šešėly"*. Kaunas: Naujasis lankas, 1999, 60. pl.
- ³ Jurgutienė, A. *Naujasis romantizmas – iš pasiilgimo*. Vilnius: LLTI., 1998, 78.–79. pl.
- ⁴ *Aušrinė*, 1910, Nr. 1, 12. pl.
- ⁵ Lindė-Dobilas, J. *Blūdas, arba Lietuva buvusios Rosijos revoliucijos mete*. Tilže: J. Dobilas, 1912.
- ⁶ Lindė-Dobilas, J. *Blūdas, arba Lietuva buvusios Rosijos revoliucijos mete*. Vilnius: Vaga, 1990, 15. pl.
- ⁷ Turpat.
- ⁸ Turpat, 16. lpp.
- ⁹ Jurgutienė, A. *Naujasis romantizmas – iš pasiilgimo*. Vilnius: LLTI., 1998, 21. pl.
- ¹⁰ Žėkaitė, J. *Lietuvių romanas (Žanro raida iki 1940 metų)*. Vilnius: Vaga, 1970, 79. pl.
- ¹¹ Lindė-Dobilas, J. *Ar paseno Tenas? Į slėpingąjį dvasios pasaulį*. Vilnius: Vaga, 1996, 11. pl.
- ¹² Lindė-Dobilas, J. *Blūdas, arba Lietuva buvusios Rosijos revoliucijos mete*. Vilnius: Vaga, 1990, 76. pl.
- ¹³ Turpat, 161. lpp.
- ¹⁴ Turpat, 231. lpp.
- ¹⁵ Turpat, 245.–246. lpp.
- ¹⁶ Turpat, 166. lpp.
- ¹⁷ Turpat, 305. lpp.
- ¹⁸ Turpat, 306. lpp.

Literatūra:

- Aušrinė*, 1910, Nr. 1.
- Jurgutienė, A. *Naujasis romantizmas – iš pasiilgimo*. Vilnius: LLTI., 1998.
- Lazdynas, G. *Romano struktūrų formavimasis Lietuvoje: nuo "Algimanto" iki "Altorių šešėly"*. Kaunas: Naujasis lankas, 1999.
- Radzevičius, A. *Literatūros kryptis: metodologiniai aspektai*. Vilnius: Mokslas, 1990.
- Lindė-Dobilas, J. *Blūdas, arba Lietuva buvusios Rosijos revoliucijos mete*. Tilže: J. Dobilas, 1912.
- Lindė-Dobilas, J. *Blūdas, arba Lietuva buvusios Rosijos revoliucijos mete*. Vilnius: Vaga, 1990.
- Lindė-Dobilas, J. *Į slėpingąjį dvasios pasaulį*. Vilnius: Vaga, 1996.
- Žėkaitė, J. *Lietuvių romanas (Žanro raida iki 1940 metų)*. Vilnius: Vaga, 1970.

Ivars Orehovs

HENRIJA PĀRLANDA AUTOBIOGRĀFISKIE VĒROJUMI
VĒSTULĒS 20. GADSIMTA 20. GADU BEIGĀS BALTIJĀ UN
ATMIŅU TĒLOJUMS NEPABEIGTAJĀ ROMĀNĀ *SÖNDER*:
SOCIĀLI VĒSTURISKAS ĪPATNĪBAS

Summary

Autobiographical Observations in Letters from Baltics of the Late 1920s and Description of Memories in the Unfinished Novel *Sönder* by the Finnish-Swedish Author Henry Parland: Socio-Historical Peculiarities

The Finnish-Swedish poet, novelist, and journalist Henry Parland (1908–1930) is considered to be one of the foremost Nordic Modernist writers. It was fateful that he spent the last two years of his life in Kaunas, the capital city of Lithuania at that time, where he began working as a secretary at the Swedish consulate in 1929. At the same time, he wrote his novel in Swedish *Sönder* (To Pieces), which has remained as a fragment and was published after the author's death (1932; a digital new edition – 2019). The author's personal letters from Kaunas to friends and relatives, which contain valuable social observations and memories, have also been published. They reflect the most characteristic features and interests of his personality, as well as the tendencies of social life – all at the crossroads of several languages and cultures, or in other words – in an intercultural environment.

The purpose of the article is to provide an interpretive analysis of these autobiographical observations of the social environment and their possible manifestations in the novel. The introductory part deals with a review of the author's personality and literary work, considering that his life ended in his youth. His literary-historical positioning, based on the findings of literary scholars K. Malmio, A. Rahikainen, P. Stam, and C. Zilliacus, is presented in the context of both Finnish and international Modernism. Further on the article provides an overview of the prerequisites for the personality formation in connection with Finnish, Russian, Swedish, German as well as Lithuanian languages and cultures. The main part of the article discusses the reflection of the reasons for the change in the author's personal life in letters due to the move from the Finnish capital to the southern Baltic state – Lithuania's capital Kaunas, as well as the sociohistorical impressions observed there. The posthumously published unfinished Modernist experimental novel *Sönder* is discussed interpretively both in connection with the author's revelations about it in his letters from Kaunas, and as an embodiment of the facts of the formative memories.

Key words: Finnish-Swedish author, Modernism, autobiographical observations, social environment, personal letters, Kaunas, Lithuania

*

Mobilitātes, novērošanas spēju un atmiņas sasaiste kultūras identitātes veidošanā

Sakarību izpēte starp mobilitāti un novērošanas spējām, kā rezultātā rodas reflektējošas izpausmes, veido pamatu radošas personības būtības izpratnē. To nosaka gan teritoriāli ģeogrāfiskais, gan biogrāfiskais laikmeta ietvars. Tiek akcentēta kultūras izpratne, kurā tiek ņemti vērā un analizēti konkrēti dzīves apstākļi, kultūras atšķirību cēloņi un veids, kultūras iezīmes.

Mūsdienu diskursā par mobilitātes un migrācijas problēmām galveno vietu bieži vien ieņem kultūru atšķirības, kas rada viedokļu dažādību. Rakstā tiek parādīta saskarsmes kultūras nozīme indivīda socializācijas līmenī, ņemot vērā biogrāfiski sociālo pozīciju. Šajā gadījumā mobilitāte kopumā tiek saprasta kā vēsturiska un kultūras kategorija, kā viens no svarīgākajiem priekšnoteikumiem vēsturiski noteiktās vides un procesu attēlošanā.

Atmiņas rada identitāti, atmiņas saglabā identitāti. Atmiņa, saskaroties personīgai ar kolektīvo eksistences pieredzi, sabiedrības izpratnē veido pagātnes atveidojumu, kuram ir patiesības vērtība. Šis attēlojums var nonākt dažādās atmiņas telpās: no atmiņas diskursa līdz atmiņas politikai, no autobiogrāfiskās un komunikatīvās atmiņas līdz sociālajai un kultūras atmiņai, no kolektīvās atmiņas līdz atmiņu kultūrai.

Atmiņu izpētes paradīgma, kas pievēršas pagātnei kā cilvēka radītam veidojumam, literatūrzinātnei un humanitārajām zinātnēm kopumā piešķir jaunu nozīmi sociālo, kultūras un politisko procesu izpētē. Jāpiebilst, ka lielākā daļa apkopoto un publicēto atmiņu materiālu ir saistīti ar dažādu radošo profesiju un nodarbošanās pārstāvjiem, kuru dzīves gaitas cieši savijas ar mobilitātes un novērošanas spēju radīto fiksācijas vēlmju realizāciju.

Līdzās tradicionālajām autobiogrāfijām, daļēji autobiogrāfiskiem romāniem, memuāriem, dienasgrāmatām, privātiem dokumentiem un liecībām savu vietu žanru daudzveidībā ieņem vēstules. Starp citiem aspektiem, kas attiecas uz šīs jomas tekstiem, viens no interesantākajiem un pētniecību rosinošiem ir jautājums par attēloto atmiņu faktoloģisko ticamību. Atšķirībā no jurisprudences prasībām, kur patiesības un taisnības kategorijas ir nedalāmi pamatprincipi, kad, piemēram, liecinieku mutvārdos sniegtā informācija kļūst par tekstuālās liecības substanci, kas vispirms jāapstiprina kā pienākums vēstīt tikai patiesību, fiksētā atmiņu izpausme literārās nozīmes žanros savukārt vairāk saistīta ar brīvas gribas un sirdsapziņas kategorijām. Ņemot vērā gan juridisko, gan literāro vidi, var piemērot vispārīgu apgalvojumu par vairākām dažādām kultūras jēdziena nozīmēm saistībā ar migrācijas tieslietām, kuru publicējuši Gēteborgas Universitātes (Zviedrijā) psiholoģijas un kultūras pētnieki kopīgā zinātniskā projektā:

Lēmumu atbalstā mēs definējam kultūru kā sociālu informāciju, kas ir

līdzīga un izplatīta noteiktas vides cilvēku kopumā. Sociālā informācija var būt, piemēram, sociālās normas un uzskati. To var ilustrēt, salīdzinot jēdzienu ar dažādiem sīpola slāņiem. Ārējais slānis pārstāv nepārprotamus kultūras aspektus, piemēram, uzvedību un artefaktus (t. i., cilvēku radītus priekšmetus vai citus produktus). Visdziļākais slānis ilustrē klusu, intuitīvu piekrišanu, piemēram, par to, par ko runāt ir tabu. Starp šiem diviem slāņiem atrodamas vērtības, normas un noteikumi. Dažādi kultūras slāņi mijiedarbojas, un tos var būt grūti nošķirt vienu no otra. Ir arī tā, ka katram slānim ir atšķirīga nozīme dažādos kontekstos. [...] Starpkultūru komunikācijā var izpausties dažādi slāņi.¹

Tieši starpkultūru komunikācijā informācija tiek šķirota un glabāta kā sava veida *klusējošas zināšanas*, kas savukārt izpaužas *gaidībās par to, ko darīt konkrētās situācijās*, tādējādi *rezumējot* rodas pētnieku attieksme pret kultūras jēdzienu kā *līdzīgu domāšanas veidu cilvēku grupā, kas dzīvo vai ir dzīvojuši noteiktā kultūras vidē*². Līdz ar to izriet viens no tiesību zinātnei veltītā pētījuma secinājumiem, ka *gadījumos, kad komunikācijai ir starpkultūru raksturs, pastāv risks, ka atšķirīgi komunikācijas stili var izraisīt pārpratumus, lai gan lielākā daļa cilvēku vēlas izskatīties uzticami, un tāpēc viņiem ir nosliece pielāgot [...] saziņas stilu, lai sasniegtu šo mērķi. Pielāgošanās tiek veikta, izmantojot to, kurš un ko cilvēks stāsta, nestāsta, tātad – kā stāsta. Nosliece dažādiem cilvēkiem un dažādās situācijās ir atšķirīga*³.

Juridiskā izmeklēšanā izšķiroša nozīme ir jēdzieniem, kas saistīti ar atmiņu – ‘meliem’ pretstatā ‘patiesībai’, ‘uzticamībai’ attiecībā uz personām, kā arī ‘ticamībai’ attiecībā uz liecinājumu sniegšanu. Līdzīga vēlme vislabprātāk sagaidāma arī no literāriem atmiņu tekstiem. Tajos faktiski var veikt sava veida analītisku izmeklēšanu, pamatojoties uz tādiem jēdzieniem kā ‘patiesīgums’ un/vai ‘varbūtība’.

Henrijs Pārlands (1908–1930), kura daiļrade latviski līdz šim nav izdota, 1927. gadā Helsinku Universitātē uzsāka, bet pēc tam pameta novārtā tiesību studijas un pievērsās dzejas rakstīšanai, kā rezultātā 1929. gadā tika publicēts vienīgais viņa dzīves laikā izdots daiļdarbs – dzejas krājums *Idealrealisation* (Ideālu realizācija), kurā ietvertais dzejolis *Mani meli* pārstāv dzejnieka devumu Zviedrijas Akadēmijas zviedru valodā publicētās dzejas izlases *En bro av poesi* (Dzejas tilts) otrajā izdevumā. Krāsaini ilustrētā grāmata domāta lasīšanai vecākiem kopā ar bērniem, un H. Pārlanda dzejoļa tulkojums lasāms šādi:

Mani meli:

lieli, sarkani baloni,

ko pērku uz ielas un ļauju celties tiem debesīs.

Reiz es nopirku balonu,

lielāku un sarkanāku par pārējiem.

Tas mani vilka sev līdzī.⁴

Tātad šis reiz bijušais jurisprudences students savā programmatiskās ievirzes dzejolī lieto tādu – itin skaidri iecerētu – nosaukuma vārdu pāri, kuru var uzskatīt par sava veida dzīves atziņu. Vienlaikus šis dzejolis rada interpretācijas variācijas: tas var attiekties gan uz pievilcības spēku, ko izraisa dažādas mīlestības izjūtu iespējas, gan uz noteiktiem enerģētiski uzlādētiem centieniem ar kādu sociāli politisku vai ekonomisku ievirzi, kas indivīdu *vilka sev līdzī*. Interpretācijā jāņem vērā, ka dzejnieka Es *nopirka* vispievilcīgāko objektu, kas pēc savas būtības nav ilglaicīgs.

H. Pārlanda dzejoli var interpretēt kā izaicinošu attieksmi pret izdomātu tēlojumu vai daiļliterāru izklāstu kopumā. Tādējādi jautājums par uzticamību zināmā mērā jauc mākslinieciski fikcionalizētās jaunrades pozīcijas, pastiprinot uzsvāru par krāsas intensitātes pieaugumu, savukārt autobiogrāfiskiem un atmiņās orientētiem tekstiem būtu jātiecas uz līdzsvarotu izklāstu, kurā lasītājs sagaida uzrakstītā materiāla ticamības līmeni, kas vairotu uzticību un labticību attieksmē pret teksta autoru.

Žanriskām formām, kas velētas atmiņu iespaidu un novērošanas spēju reproducēšanai, ir savas īpatnības, kuras var novērtēt, ņemot vērā iespējamo ticamības pakāpi. Šajā kontekstā ir spēkā noteikti objektivizējoši faktori: laiks un adresāts. Attiecībā uz visvairāk literāri atbilstošām žanru vienībām – autobiogrāfijām, daļēji autobiogrāfiskiem romāniem, memuāriem, dienasgrāmatām un vēstulēm – ir svarīgi, kad un cik ātri pēc notikuma piedzīvotais vai novērotais tiek materiāli reproducēts. Tāpēc ir saprātīgi apgādāt tekstu ar saņēmēja adresi, ja viss rakstītais nav tīši viltots. Tas, protams, ietekmē veikuma ticamību. Vēstules žanra savdabība vislabāk atbilst konceptuāli nosacītam priekšstatam par iespējami augstu ticamības pakāpi – gan pateicoties vidēji īsiem laika posmiem starp ievērtības cienīgu parādību novērošanu un reproducēšanu, gan saskaņā ar tradīciju – adresātu norādi.

Literatūrvēsturisks un biogrāfisks materiāls

Vienā no reprezentatīvākajiem, zviedru valodā sarakstītajiem literatūras vēstures izdevumiem *Litteraturens historia i Sverige* (2009, Literatūras vēsture Zviedrijā) pieminēta Somijas zviedru rakstnieku grupa, kurā iekļauts H. Pārlands ar brāli Ralfu Pārlandu (*Ralf Parland*, 1914–1995) kā tādi, kuri *tikai izņēmuma kārtā varēja mēroties ar “lielo četrinieku”⁵ un veidoja modernistu tālāku pēctecību*; vecākais H. Pārlands *nomira 22 gadu vecumā, ar savu augstprātīgi jauneklīgo dzejas krājumu “Ideālu realizācija” (1929) izveidoja īpašu lirisku profilu kā starpkaru perioda paaudzes dokumentu un tur izvērta visa ieilgušā ideālisma krasu devalvāciju*, t. i., citējot metaforu, *ka tam vēl vairāk jāsamazina cena*⁶.

Izdevumā *Nordens literatur* (2017, Ziemeļvalstu literatūra), kas velēts

visa reģiona literatūras vēsturei, informācija par H. Pārlandu nav sniegta, taču nodaļā *Somijas literatūra*, ko sarakstījusi literatūras pētniece Kristīna Malmio (*Kristina Malmio*), ir apakšnodaļa, kurā tiek raksturota tā sauktā *dienderu literatūra*, kuras pārstāvji tiek saukti par *zviedru un Eiropas flâneur⁷ somu ekvivalentiem*, personāžiem raksturojot *moderno vīrišķību krīzē: Romānos un novelēs ir attēloti jauni vīriešu kārtas varoņi, kuri ir pasīvi, vīlušies un sapņo par veselīgu labklājību un spēku. Šajos tēlos interpretēti atveidota Somijas zviedru valodā runājošo jauno vīriešu situācija. Viņi uzskatīja, ka dzīvo “garīgā bankrotā”, ar sagrautām ilūzijām [...], bez priekšzīmes paraugiem.*⁸

Literatūras pētniece šo raksturojumu attiecina uz rakstnieku paaudzi 20. gadsimta otrajā desmitgadē, kuras priekšgalā atradās noveļu autors Runārs Šilds (*Runar Schildt*, 1888–1925), kuru iedvesmojis Zviedrijas izcilais prozas meistars Jalmārs Sēderbergs (*Hjalmar Söderberg*, 1869–1941). Taču šis redzējums attiecināms arī uz H. Pārlandu ar viņa literāro devumu jauna cilvēka privātās dzīves situācijā un attiecību atmiņu atainojumu prozā, kā rezultātā tapis romāna fragments *Sapļisis* (1932), kas izdots pēc autora nāves.

I. attēls. H. Pārlands Kauņā 1929. gadā.

Avots: Zilliacus, Clas. Avantgardet i öster – finlandssvensk modernism. *Den svenska litteraturen V: Modernister och arbetardiktare 1920–1950*. Redigerad av L. Lönnroth och S. Delblanc. Stockholm: Bonnier, 1989, p. 174.

Cits Somijas zviedru literatūrzinātnieks, salīdzināmās literatūras emeritētais profesors Klāss Ziliakuss (*Clas Zilliacus*, dzim. 1943), kurš uzrakstījis grāmatas nodaļu *Avangards austrumos – Somijas zviedru modernisms*, kas iekļauta septiņu sējumu izdevuma *Den Svenska Litteraturen*

(1987–1990, Zviedru literatūra) piektajā daļā, ir veltījis H. Pārlanda literārajai personībai divas apakšnodaļas, kurās aplūkots gan biogrāfiski bibliogrāfiskais faktu materiāls, gan viņa pozicionējums modernisma literatūrā līdz ar autora poētiskām inovācijām, kā arī iespējamās, bet agrās nāves dēļ nerealizētās literāro atklāsmju perspektīvas. Ja aplūko Somijas zviedru modernistu paaudzes rakstnieku plejādi, var redzēt, ka H. Pārlands ir jaunākais no viņiem un arī miris agrīnā vecumā. K. Ziliakuss norāda, ka *modernisms Somijā bija ienācis kā ekspresionisms, izteiksmes māksla, kurā teiktais izvērsās kosmiskā un dinamiskā dimensijā. Būtisks bija saturs, formas uzdevums bija nodrošināt tā izpausmi. Tas Pārlandam šķita pretenciozi: modernisms izteikti uzsvēra savu ideju materiālu*⁹, un izteic autora pozicionējumu modernisma literatūrā ar šādiem vārdiem: *Modernistu vidū Pārlands ir sadzīves lietu apdzejotājs. [...] Pārlands kļuva par formālisma, kā arī par semiotikas ieviesēju ziemeļvalstu valodās; [...] Vai arī: viņš varēja par tādu kļūt. Uztveres spēja attiecībā uz šīm modernitātes izpausmēm bija ierobežota pat modernistu vidū, kuriem vienmēr bija jāaizstāv savējās pozīcijas.*¹⁰

Par H. Pārlanda biogrāfijas un literāro darbu publicēšanas faktiem jāatzīmē, ka autora dzimtas izcelsme ir starptautiska – dzimis Krievijas un Somijas pierobežas pilsētā Vīborgā, māte Marija nākusi no baltvācu ģimenes, tēvs Osvalds, britu izcelsmes, strādāja par *inženieri un tiltu celtnieku cara laika Krievijā*, pēc revolucionārā apvērsuma 1917. gadā *sekoja ģimenes pārceļšanās uz Somiju*¹¹. H. Pārlands auga vairāku valodu un kultūru krustcelēs, zviedru valoda bija tikai trešā apgūtā aiz vācu un krievu valodas, kad viņš sāka mācīties zviedru skolā Helsinku piepilsētā, 1927. gadā tika uzsāktas, bet nepabeigtas tiesību zinātņu studijas Helsinku Universitātē. Tajā laikā notika iepazīšanās ar talantīgu zviedru valodā runājošu literātu grupu, kuru vidū dzejnieks Gunārs Bjerlings *ar vecākā mentora autoritāti ievadīja viņu dzejas pasaulē*¹², kā rezultātā 1928. gadā notika literārā debija žurnālā *Quosego* (1928–1929, Žurnāls jaunai paaudzei), taču jaunā un literāri talantīgā cilvēka mākslinieciski bohēmiskais dzīvesveids satrauca viņa vecākus.¹³

*1929. gadā Pārlands pameta Helsinkus, Bjerlingu un liriku, bet tad sāka to projektu, kas izrādījās viņa pēdējais – darbu pie romāna “Saplītis”, kas palicis nepabeigts. To viņš darīja Lietuvā, kurp viņš steidzīgi ar ģimenes gādību tika aizsūtīts: viņš bijis jāizvelk no “esplanādes kultūras purva puvuma”. Pie sava tēvoča, filozofijas profesora¹⁴ mierpilnā Kauņas pilsētā, viņam bija jāsāk labāka dzīve. Tā kļuva labāka, bet tā bija īsa. H. Pārlands nomira šarlaka drudzī divdesmit divu gadu vecumā.*¹⁵

Vēstuļu korespondence un sociāli vēsturiski vērojumi

2. attēls. H. Pärlands Kauņa
1929. gadā,
kad strādāja Zviedrijas
konsulātā.

Avots: Rahikainen, Agnetā.
*Jag är en utlänning vart jag
än kommer. En bok om Henry
Parland.* Helsingfors: Atlantis,
2009, p. 117.

3. attēls. Kauņa, ielas adrese: Putvinskio g. 64,
kur pa labi no durvīm uz apakšējās piemiņas
plāksnes lietuviešu, zviedru un somu valodā
ir teksts: *Somijas zviedru rakstnieks HENRIJS
PĀRLANDS 1930. gadā strādāja ZVIEDRIJAS
KONSULĀTĀ, kas darbojās šajā ēkā.*

Foto: I. Orehovs, 2014.

Dzīves pēdējais pusotrs gads, pavadīts vienā no galvaspilsētām Centrāleiropā un prom no ierastās izklaides dzīves Helsinkos, strādājot par sekretāru Zviedrijas konsulātā Kauņā (sk. 2. un 3. attēlu) – amats, kas iegūts ar radnieka, profesora palīdzību, – jaunajam cilvēkam sniedza iespaidus par ikdienas vidi, kas izpaudās atmiņu un piedzīvotā stāstījumu veidā vēstulēs radiem un draugiem, kā arī atsauca atmiņā personīgi piedzīvoto no iepriekšējā dzīves posma Somijas galvaspilsētā, tādējādi sniedza vielu, lai uzrakstītu romānu. Vēstuļu korespondence ir dokumentēta Agnetas Rahikainen (Agneta Rahikainen) sarakstītajā un Somijas zviedru literatūras biedrības vārdā izdotajā grāmatā ar nosaukumā ietvertu vienu no autora citātiem, kas latviskā tulkojumā atveidojams: *Es esmu ārzemnieks, lai kur es arī nonāktu. Grāmata par Henriju Pārlandu.* Pētījums izdots Helsinkos 2009. gadā, un tajā ietverta virkne tematiski biogrāfisku apgalvojumu par *lēmuma pieņemšanas vēsturi, lai veiktu pārvietošanas pasākumus attiecībā uz vēl nenobriedušu personību, kā, piemēram, profesora Vasīlija Sesemana vēstulēs Henrija mātei:*

*Žēl, ka viņu nevar izsūtīt uz ārzemēm, viņam vislabāk būtu atrauties no
Helsinki atmosfēras un paskatīties, kā dzīve un darbi norit citur. [...] Tas,*

ka viņu saista bohēma, ka viņš knakstās gar meitenēm un ielaižas gadījuma rakstura mīlas dēkās, var radīt bažas, un noteikti nav prātīgi šajā gadījumā palaist grožus vēl vaļīgāk. [...] Ja domājat sūtīt viņu uz šejieni, uz Kovno¹⁶, lai uz kādu laiku attālinātu viņu no Helsinkiem, lūdzu, laicīgi informējiet mani [...]. Tagad nu ir jādara viss, lai viņš iegūtu pastāvīgu darbu [...], citādi tas beigsies ar katastrofu.¹⁷

Liela daļa vēstuļu krājuma ietver H. Pārlanda personiskos atmiņā palikušos novērojumus, kuros aplūkoti Ziemeļvalstu pārstāvja gan spontānie, gan kultūrvēsturiskie un sociāli antropoloģiskie dzīves aspekti tā laika Lietuvā un Baltijā kopumā. Tā, piemēram, savus pirmos iespaidus par Kauņas pilsētu (sk. 4. attēlu), ierodoties un arī ceļā cauri Baltijas valstīm, H. Pārlands apraksta vēstulē vecākiem 1929. gada 6. maijā:

Kovno nav nekāds ūķis, kā mēs domājām, bet gan ainaviska, bezgala plaša pilsēta ar elektrību, autobusiem, ebrejiem un ļoti sliktu kafiju. [...] Šeit viss ir ļoti dārgs. [...] Valūtas kurss šeit ir 4 reizes augstāks par somu. [...] Brauciens. [...] Arī Rēvele¹⁸ ir ļoti skaista, bet, manuprāt, mazliet primitīva. [...] Ceļojums no Rēveles uz Rīgu savukārt ir šausmīgs. Es nekad nevarēju iedomāties, ka dzelzceļa vagoni varētu būt vēl netīrāki. [...] Maršrutā Rīga-Kovno daudz labāki vācu vagoni. Arī labāka publika.¹⁹

4. attēls. Skats uz Kauņas pilsētu 1929. gadā. H. Pārlanda fotogrāfija.
Avots: Rahikainen, Agneta. *Jag är en utlänning vart jag än kommer. En bok om Henry Parland*. Helsingfors: Atlantis, 2009, p. 107.

Savam vienaudzim, Somijas zviedru izcelsmes gleznotājam un mākslas kritiķim, draugam Svenam Grēnvalam (*Sven Grönvall*, 1908–1975) H. Pārlands raksta plašāk, piemēram, par dažām kopīgām interesēm – īso, *dīkdienīgo uzturēšanos* Igaunijas galvaspilsētā: *Tad es izkāpu no kuģa krastā Rēvelē. [...] Pēc tam es, šķiet, biju daudzos krogos, kuri visi bija tukši, un dzēru konjaku un vīnus. [...] un viss bija šausmīgi lēts, bet, sasodīts, ja man būtu palikusi pāri kaut viena vienīga Igaunijas marka²⁰, kad devos tālāk. [...] Atlikušo ceļa gabalu vislabāk raksturo vārds 'krapula'*^{21, 22}

Par jauno Kauņas iedzīvotāju rūpējas viņa onkulis no intelektuāļu aprindām:

*Es nu vairs nesaistos ar noziedzīgu publiku. Gluži pretēji. Es šodien biju ar tēvocī pie viena ļoti izcila lietuviešu dzejnieka, kura vārdu diemžēl nespēju izrunāt. Vakar dzēru vīnu ar vienu vēstures profesoru un apmeklēju šejienes bilžu galerijas apbuošanas kundzes pavadībā, kura pazinusi Bloku, Ērenburgu un Jeseņinu. [...] Man ir bijuši piedāvājumi rakstīt garus "penterus" Lietuvas žurnāliem par "Aizsargkorpusu" kustību Somijā²³ un par nacionālisma centieniem. Tiem jābūt ļoti pamācošiem un tajā pašā laikā populāriem, kā arī patriotiskiem.*²⁴

Nedaudz vēlākajās vēstulēs vecākiem, kā arī draugam H. Pārlands atzīst: *Esmu šeit jau iejuties gluži kā mājās. Mana istaba atrodas otrajā stāvā, un saule spīd no pulksten 12-iem. [...] Es pats jūtu, ka ceļojums uz ārzemēm man daudzējādā ziņā ir devis daudz laba. [...] – Nekad nebiju domājis, ka varēšu dzīvot tā, kā es dzīvoju tagad. Strādāju – rakstu, mācos franču valodu. Manuprāt, krogī ir garlaicīgi.*²⁵

Līdz ar to atziņa, ka salīdzinājumā ar Helsinkiem Kauņā *restorāni ir šausmīgi un saksofons ir nezināms jēdziens restorānu orķestriem* [...] *augstvērtīgākas preces maksā vairāk nekā Somijā, tāpat, atliek šņabis un alus, kas savukārt nepadara jautrāku sēdēšanu vienatnē kādā kaktā* [...], tas kopumā jauno konsulāro ierēdni noved pie atklāsmes, ka *būt skaidrā prātā ir daudz jaukāk. Nesaki neko citu*²⁶. Tādējādi atliek laiks arī saviesīgiem izbraucieniem dabā un vēstures pieminekļu apskatei. Vēstuļu krājumā ir īsi stāstījuma fragmenti par izbraucieni ar tvaikoni pa Njemenu²⁷ plašā ļaužu lokā ar ballīti (sk. 5. attēlu), *jauki pavadot laiku, apkārtne bija tiešām ļoti skaista*²⁸, par garu *auto braucieni* kādā rudenī sēdēšanā kopā ar vienu studentu un viņa tēvu uz senu Lietuvas pili, *no kuras nebija palicis pilnīgi nekā. Es nekad nebūtu ticējis, ka tik tradicionāli romantiskas ainavas kā šī patiešām pastāv. Tāda ir, Njemenas un vienas no šīm mazajām pietekām krastā atrodas smilšu kalns, tik stāvs, ka tajā var uzkāpt tikai no vienas puses*²⁹.

5. attēls. H. Pārlands, aizmugurē ar tauriņa tipa kaklasaiti, kopā ar lietuviešu draugiem Nemunas upes krastā.

Avots: Rahikainen, Agneta. *Jag är en utlänning vart jag än kommer. En bok om Henry Parland*. Helsingfors: Atlantis, 2009, p. 155.

6. attēls. H. Pārlands un viens no viņa dzejoļiem (tulkots lietuviešu valodā) sienas gleznojumā Kauņas centra parkā – ekskursija gida pavadībā Viļņas Universitātes organizētajā IASS (Starptautiskā skandināvistikas studiju asociācija) 33. konferencē.

Foto: P. Szkoluts, Polija, 2021.

Par H. Pārlanda algotā darba apstākļiem sekretāra amatā Zviedrijas konsulatā Kauņā, kas izklausās ārkārtīgi jauki, bet galvenokārt aprobežojas ar titulu, aprakstīts, piemēram, vēstulē brālim Ralfam, ka darbs ir ļoti viegls – lasīt avīzes, runāt pa telefonu vai skraidīt apkārt pa pilsētu trīs stundas dienā [...] vienīgās grūtības sagādā lietuviešu valoda. [...] tā ir vēl trakāka par somu valodu: ‘labvakar’ lietuviešu valodā skan ‘labas vakkaras’, [...] un 66 ‘schesschideschinscheschi’ utt.³⁰ Vēlākā vēstulē vecākiem H. Pārlands pastāsta par jauno darbu sērkokociņu ražošanas uzņēmumā “Tändsticksbolaget”, [...] kurā konsuls kļuvis arī par pārvaldnieku [...] 1. decembrī būs gatava jauna māja un uz turieni pārcelsies sērkokociņu monopola vadība un konsulāts, bet pagaidām [viņš pats] būs vācu un zviedru korespondents un konsula privātais sekretārs³¹.

Vēstulē draugam S. Grēnvalam, kas bija pēdējā Henrija dzīvē rakstītā vēstule, kura tā arī netika nosūtīta, ir emocionāli, bet disonējoši fragmenti, kas, no vienas puses, attiecas uz reprezentatīvā dienesta darba dienu vakara rutīnu ar zviedru ministru, kurš atbrauca no Rīgas [...], dzēra labus vīnus un garlaicojās, par ko viņš agrāk nebija domājis, ka ar ministru var būt tik garlaicīgi, bet pēc pieredzes secina: dzīvosiet – redzēsiet³²; no otras puses, runa ir par nākotnes izredzēm, kas tomēr nav piepildījušās: Pēc mēneša sāks savu karjeru pie Krīgera³³. Ir pienācis laiks pievērsties finanšu lietām. Konsuls Pīlblad [Pihlblad] tagad šeit ir visvarens, un es ceru, ka viss joprojām būs kārtībā. Nauda, nauda, nauda! – Ak, kā mēs viņu mīlam!³⁴

Romāna fragmenta tapšanas īpatnības

Rakstniekam emocionāli motivējošā iezīmē lasāmi vēstuļu fragmenti radiniekiem par literārā darba gaitu, kā rezultātā tapis prozas nepabeigtais manuskripts *Sönder* (Saplīsis). Sākumā autors īsi norāda: *Es tagad rakstu romānu. Diemžēl tas virzās ļoti lēni uz priekšu, jo man trūkst laika. [...] Tas virzās lēnām un arī pakāpeniski izkristalizējas*³⁵, tad seko analītiska iedziļināšanās, norādot uz to, ka romāns ir piešķīris [viņa] dzīvei pilnīgi jaunu saturu. [...] Un romāns tagad virzās uz priekšu pilnīgi pats savā gaitā. Tas ir stāsts, kuru nedaudz stimulējis Prusts³⁶ [...]. Tātad sižets tajā ir savīts ar atmiņas procesu, kas notiek manī, kamēr es rakstu, un tas savukārt saistīts ar grāmatas tapšanas procesu. Viss sākas ar fotogrāfiju attīstīšanu, no kurām rodas atmiņas un noklāj lappuses. Starp citu, ir ļoti grūti šādi izteikties vēstulē – un, starp citu, es vēl īsti nezinu, kas no tā visa sanāks. Bet kaut kas būs, es to jūtu. Un tā es tik rakstu tālāk, un stāsts izvēršas, sapinas, bet visu laiku virzās uz priekšu³⁷.

1930. gada 16. augusta vēstulē tēvam ir paškritiski vērtējošs uzsvars par *neviendabīgo romānu*, kas patiesībā palīdz dziļi analītiski lasīt literāro tekstu. Autors norāda, ka nevienmērīgums *atkarīgs no mūsu pieredzes. Ir ļoti grūti salikt kaut ko māksliniecisku no atsevišķām paša dzīves epizodēm, ir jāveic atlase. Taču arī šeit priekšplānā izvirzās pieredzes trūkums; tas nebūs ticami. Vai vismaz tas ir manāms attieksmē pret tām daļām, kurās patiešām ir pieredzētais, tās ir pārāk ticamas. Un tas izskatīsies kā apdāvinātības trūkums.*³⁸

Šie apsvērumi varētu būt attiecināmi uz ievadu modernisma eksperimentālajam romānam vai literatūrvēsturiski tipoloģiski – *antirromānam pirms sava laika*, taču šis raksturojums atrodams romāna jaunajā (2019) digitālā izdevuma *Izdevēja priekšvārdā*, kuru Somijas zviedru literatūras biedrības vārdā sarakstījis Pērs Stams (*Per Stam*, dzim. 1964):

*“Saplīsis” ir [...] moderns vēstījums ar dažādiem laika atskaites punktiem, šķeltu hronoloģiju, programmatisku lietišķumu (tostarp attēlu fotogrāfiskās attīstīšanas teoriju) un raksturīgu neuzticēšanos grūti tveramo atmiņu patiesumam un literārajai nestspējai. Rūpīgi veidotais Ami³⁹ tēls atkal un atkal atklājas kā nepilnīga konstrukcija. “Saplīsis” tika konsekventi aprakstīts kā mūsdienu vai pat nākotnes romāns ikreiz, kad tas tika publicēts 20. gadsimtā.*⁴⁰

Romāna vēstījuma struktūras sākumpunkti ir divi: I nodaļas (*Autors redz sevi spogulī*) ievadā pirmās personas vēstītāja jeb paša autora *raudzīšanās uz sevi tualetes spogulī* un pašnovērtējums, ka viņš pats ir *garastāvokļa cilvēks*, kuram radās ideja uzrakstīt mīlestības vēstuli savai mirušajai draudzenei, lai atbrīvotos no viņas *svētā tēla*, kas *jāsaplēš*⁴¹; II nodaļā *Par fotografēšanu un kopiju attīstīšanu* no fotofilmas ar iepriekš uzņemtiem draudzenes portreta

attēliem personificē atmiņu atspulgu rašanos, kas ļauj tīri nejauši piedzīvot to pašu nepastarpināto novitātes sajūtu, kā tad, kad mazas, nenozīmīgas detaļas ir spējušas atmiņām par kaut ko pilnīgi attālinātu un aizmirstu ļaut iemirdzēties spilgtā un suģestējošā ilūzijā⁴².

Šī strukturāli neparastā vēstījuma veidošanas pieeja izgaismo mīlas stāstu, kas vēsta par naudu, varu un fotogrāfijām: mīlotā draudzene Ami ir skaista, untumaina un bezrūpīga. Viņai patīk džezs un nakts pastaigas pa Helsinku bāriem. Viņa azartspēlēs šķērdē naudu un arī mīl Henriju, taču romāna pirmās personas vēstītāja laika atskaites punktā jau konceptuāli ir mirusi. Ar uzņemtajām fotogrāfijām, kas veido fragmentārā vēstījuma pamatu, autors pēc kārtas pa vienai mēģina atdzīvināt savas atmiņas par meiteni un viņu kopīgo mīlas stāstu. Šķietami ātri un īslaicīgi izdzīvots attiecību stāstījums ar nelielu greizsirdības un vieglprātības devu, kurā neviens no personāžiem otru īsti neiepazīst, diemžēl beidzas ar letālu izskaņu, Ami mirstot slimības gultā.

Secinājumi

No vienas puses, atmiņu tēlojums romānā *Sönder* sakrīt ar rakstnieka mūža negaidītām beigām agrā jaunībā. No otras puses, var teikt, ka pusotrs gads, kas pavadīts, dzīvojot un strādājot prom no Helsinku izklaides vides toreizējā Lietuvas galvaspilsētā Kauņā, atmiņu tēlojums romānā, iespaidu dokumentēšana vēstulēs un kultūras aptveres rakstos ir H. Pārlanda radošo izpausmju brieduma periods.

Atsauces un piezīmes:

¹ Granhag, Pär Anders; Landström, Sara och Andreas Nordin. *Värdering av muntliga utsagor: Ett vetenskapligt baserat beslutsstöd för migrationsärenden*. Göteborg: Göteborgs universitet, 2017, p. 61.

² Turpat, 62. lpp.

³ Turpat, 63., 64. lpp.

⁴ Parland, Henry. *Mina lögner. En bro av poesi*. Utg. av Ann Boglind och Anna Nordlund. Stockholm: Svenska Akademien & En bok för alla, 2022, pp. 92–93.

Te un turpmāk tulkojums no zviedru valodas mans – I. O.

⁵ Somijas zviedru autori – Edīte Sēdergrāna (*Edith Södergran*, 1892–1923), Hagara Olsona (*Hagar Olsson*, 1893–1978), Elmers Diktoniuss (*Elmer Diktonius*, 1896–1961), Gunārs Bjerlings (*Gunnar Björling*, 1887–1960).

⁶ Olsson, Bernt; Algulin, Ingemar m. fl. *Litteraturens historia i Sverige*. Femte upplagan. Stockholm: Norstedts, 2009, p. 387.

⁷ No franču val. ‘dzīves vērotājs, dikdienis’.

⁸ Malmio, Kristina. *Finländsk litteratur. Nordens litteratur*. Redigerad av M. Petersson och R. Schönström. Lund: Studentlitteratur, 2017, p. 422.

- ⁹ Zilliacus, Clas. Avantgardet i öster – finlandssvensk modernism. *Den svenska litteraturen V: Modernister och arbetardiktare 1920–1950*. Redigerad av L. Lönnroth och S. Delblanc. Stockholm: Bonniers, 1989, p. 174.
- ¹⁰ Turpat, 174.–175. lpp.
- ¹¹ Turpat, 172. lpp.
- ¹² Turpat, 173. lpp.
- ¹³ <http://authorscalendar.info/hparland.htm>
- ¹⁴ Vasīlijs Sesemans (1884–1963) – strādājis Vītauta Dižā Universitātē Kauņā.
- ¹⁵ Zilliacus, Clas. Avantgardet i öster – finlandssvensk modernism. *Den svenska litteraturen V: Modernister och arbetardiktare 1920–1950*. Redigerad av L. Lönnroth och S. Delblanc. Stockholm: Bonniers, 1989, p. 173.
- ¹⁶ Kauņas pilsētas senais, slāviskais nosaukums.
- ¹⁷ Rahikainen, Agneta. *Jag är en utlänning vart jag än kommer. En bok om Henry Parland*. Helsingfors: Atlantis, 2009, p. 72, 88, 98.
- ¹⁸ Igaunijas galvaspilsētas Tallinas senais nosaukums.
- ¹⁹ Rahikainen, Agneta. *Jag är en utlänning vart jag än kommer. En bok om Henry Parland*. Helsingfors: Atlantis, 2009, p. 106.
- ²⁰ Lai gan no 1928. līdz 1940. gadam Igaunijas Republikā apgrozībā jau bija cita naudas vienība – krona.
- ²¹ Somijas zviedru valodas variantā – ‘paģiras’.
- ²² Rahikainen, Agneta. *Jag är en utlänning vart jag än kommer. En bok om Henry Parland*. Helsingfors: Atlantis, 2009, p. 110.
- ²³ Brīvprātīgā organizācija militārās aizsardzības nolūkos, zviedru val. *Skyddskåren*, somu val. *Suojeluskunta*.
- ²⁴ Rahikainen, Agneta. *Jag är en utlänning vart jag än kommer. En bok om Henry Parland*. Helsingfors: Atlantis, 2009, p. 110.
- ²⁵ Turpat, 114., 120. lpp.
- ²⁶ Turpat, 120. lpp.
- ²⁷ Nemunas upes slāviskais nosaukums.
- ²⁸ Rahikainen, Agneta. *Jag är en utlänning vart jag än kommer. En bok om Henry Parland*. Helsingfors: Atlantis, 2009, p. 146.
- ²⁹ Turpat, 166. lpp.
- ³⁰ Turpat, 174. lpp.
- ³¹ Turpat, 204. lpp.
- ³² Turpat, 208. lpp.
- ³³ Ivars Krīģers (*Ivar Kreuger*, 1880–1932) – zviedru inženieris, uzņēmuma vadītājs un finansists, pazīstams kā *Kreuger Group* koncerna dibinātājs, saukts par “sērkokoņu karali”. Pēc 1930. gada līguma, uzņēmums Kauņā neilgu laiku bija akciju sabiedrības *STAB (Svenska Tändsticks Aktiebolaget)* meitas uzņēmums.
- ³⁴ Rahikainen, Agneta. *Jag är en utlänning vart jag än kommer. En bok om Henry*

Parland. Helsingfors: Atlantis, 2009, p. 208.

³⁵ Turpat, 174., 176. lpp.

³⁶ M. Prusta romāns septiņās daļās *À la recherche du temps perdu* (1913–1927; Zudušo laiku meklējot).

³⁷ Rahikainen, Agneta. *Jag är en utlänning vart jag än kommer. En bok om Henry Parland.* Helsingfors: Atlantis, 2009, p. 178.

³⁸ Turpat, 178. lpp.

³⁹ Galvenās varones vārds.

⁴⁰ Stam, Per. Utgivarens förord. I Parland, Henry. *Sönder (om framkallning av Veloxpapper).* Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2019.

⁴¹ e-Parland, Henry. I. Författaren synar sig i spegeln. *Sönder (om framkallning av Veloxpapper).* Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2019.

⁴² e-Parland, Henry. II. Om fotografering och framkallning av kopior. *Sönder (om framkallning av Veloxpapper).* Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2019.

Literatūra:

Granhag, P. A.; Landström, S. och Nordin, A. *Värdering av muntliga utsagor: Ett vetenskapligt baserat beslutsstöd för migrationsärenden.* Göteborg: Göteborgs Universitet, 2017.

Malmio, K. *Finländsk litteratur. Nordens litteratur.* Redigerad av M. Petersson och R. Schönström. Lund: Studentlitteratur, 2017.

Olsson, B.; Algulin, I. m. fl. *Litteraturens historia i Sverige.* Femte upplagan. Stockholm: Norstedts, 2009.

e-Parland, H. *Sönder (om framkallning av Veloxpapper).* Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2019.

Parland, H. *Mina lögner. En bro av poesi.* Utg. av Ann Boglind och Anna Nordlund, Stockholm: Svenska Akademien & En bok för alla, 2022.

Rahikainen, A. *Jag är en utlänning vart jag än kommer. En bok om Henry Parland.* Helsingfors: Atlantis, 2009.

e-Stam, P. Utgivarens förord. Parland, H. *Sönder (om framkallning av Veloxpapper).* Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2019.

Zilliacus, C. *Avantgardet i öster – finlandssvensk modernism. Den svenska litteraturen V: Modernister och arbetardiktare 1920–1950.* Redigerad av L. Lönnroth och S. Delblanc. Stockholm: Bonniers, 1989.

Sandra Meškova

AUTOBIOGRĀFISKĀ STĀSTĪJUMA PRAGMATISKIE ASPEKTI:
INTENCIONALITĀTE VIZMAS BELŠEVICAS, ANITAS LIEPAS
UN MĀRAS ZĀLĪTES AUTOBIOGRĀFISKAJOS TEKSTOS

Summary

Pragmatic Aspects of Autobiographical Narrative: Intentionality in V. Belševica's, A. Liepa's and M. Zālīte's Autobiographical Writing

The present paper investigates intentionality as a particular aspect of text pragmatics in autobiographical or semi-autobiographical writing by contemporary Latvian women writers Anita Liepa, Vizma Belševica, and Māra Zālīte. The theoretical framework for the study comprises ideas of Gerard Genette, William C. Wimsatt, Monroe Beardsley, Michael Hancher, Kaye Mitchell, Lut Missinne, concerning diverse types and manifestations of intentionality in text and particularly in autobiographical text. The paper studies the role of epitext (especially authors' interviews and statements in media) and paratext (book covers, epigraphs, postscripts, etc.) in revealing and specifying the intention for the particular text. It is followed by discussion of diverse poetic elements in text that implicitly indicate the intention of the author as a textual effect – poetic images conveying certain ideas through intertextual links and contextual semantics, the authorial voice and its inclusion of subjective perspectives of focalizing characters, specific temporality of memory narrative.

Key words: *autobiographical pact, epitext, intention-to, intention-by, paratext*

*

Atskatoties uz pagājušā gadsimta pārsteidzošo teorētisko daudzveidību, var pamanīt zināmas kopsakarības starp jauntapušajām literatūrzinātniskajām skolām un noteiktiem literārajiem žanriem vai to paveidiem. Tā, piemēram, amerikāņu jaunās kritikas favorīte bija dzeja, krievu formālisti un franču strukturālisti aizrāvās ar prozas tekstu struktūru šifrēšanu, jaunā gaismā ieraugot mītu kā visu struktūru struktūru, poststrukturālistus intriģēja struktūru izvēršana, ideoloģiju atmaskošana, teksta robežu – kā ārējo, tā iekšējo – atcelšana, savukārt dzīves rakstība (plaša spektra teksti no dokumentāliem, vēsturiskiem, auto/biogrāfiskiem līdz literāriem), šķiet, gaidīja atslēgu, bez kuras nebija īsti iespējams atklāt šo tekstu specifisko vēsti un iedabu. Produktīvu pieeju autobiogrāfiskiem tekstiem sniedz pēdējās desmitgadēs pieaugošā teksta pragmatikas izpratne, kas, attīstoties Ričarda Rortija (*Richard Rorty*) valodas pavērsiena (*linguistic turn*)¹ iespaidā uz runas aktu teorijas bāzes, veido bagātīgas sinapses ar citām jaunākajām literatūrteorētiskajām skolām mūsdienu teorētiski metodoloģiskajā literatūrzinātnes laukā.

Šajā rakstā iezīmēts konkrēts teksta pragmatikas aspekts – intencionalitāte, aplūkojot tās specifiku mūsdienu latviešu rakstnieču autobiogrāfiskajos prozas darbos: Vizmas Belševicas triloģijā *Bille* (1995, 1996, 1999), Anitas Liepas dokumentālajā romānā *Ekshumācija* (1990) un *Kumeļa gadi* (1993), Māras Zālītes darbā *Pieci pirksti* (2013) un *Paradīzes putni* (2018). No vienas puses, intencionalitāte – kāpēc autors sāk rakstīt, kāda ir iecere, kā tā realizējas un kādu piepildījumu rod, darbu pabeidzot, kā arī recepcijas procesā, – ir universāla jaunrades sastāvdaļa. Žerārs Ženets (*Gerard Genette*) pētījumā *The Work of Art: Immanence and Transcendence* (Mākslas darbs: imanence un transcendence) norāda, ka mākslas darbs ir intencionāls, tam piemīt intencionāls estētisks iespaids jeb funkcija; darba autora intenci ir iespējams objektīvi noteikt; objekts funkcionē kā mākslas darbs, ja uztvērējs tam piedēvē estētisku intenci².

Homēra uzrunājums mūzai *Dziedi man, Mūza, par Pēleja dēla Ahileja dusmām liktenīgajām, kas ahajiem nesa bez gala daudz likstu*, ir senākais piemērs autora ieceres integritātei, skaidrībai, par ko domāts stāstīt garajā heksamētru vārsmojumā, kas klausītāju/lasītāju orientē noteiktas tematikas uztverei zināmā noskaņā. Taču teoretizēt to sāk tikai 20. gadsimta vidū, kad formālisma pieejā sakņotās intratekstuālās analīzes pārsātinājums vedināja meklēt pēc izejas ārpus teksta, reizē aktualizējot daudzas tradicionālas, bet iepriekš visai vienvēidīgi traktētas problēmas. Intencionalitāte ir viena no tām. To aktualizēja amerikāņu filosofi Viljams Vimssets (*William C. Wimsatt*) un Monro Bērdslējs (*Monroe Beardsley*) savā slavenajā esejā *Intentional Fallacy* (Intences maldīgums, 1946), diskutējot par autora ieceres validitāti un kritiķu pārmērīgo paļaušanos uz to. Viņi arī kritizēja tradicionālo veidu, kā visvieglāk ievirzīt sarunu par tekstu, proti, uzdodot jautājumu par autora ieceri: ko autors vēlējis ar šo tekstu paust? V. Vimssets un M. Bērdslējs paplašina intencionalitātes izpratni, nošķirot intenci ārpus teksta un intenci tekstā. Tradicionālais autora intences jēdziens tādējādi tiek precizēts kā privāta iecere, kas realizējas caur autora izraudzītās formas ierobežojumiem un iespējām³. Taču privātā, konkretizētā autora iecere neaptver šo jēdzienu pilnībā, proti, tā neaptver intenci tekstā.

Intencionalitātes problēmas tālākais risinājums rodams Maikla Henčera (*Michael Hancher*) priekšstatā par triju veidu intencēm: programmatiskā (vispārīga, aptuvena, žanra iespējās balstīta), aktīvā (ietver autora izpratni par tekstā paveikto, sevišķi svarīga teksta pabeigšanas etapā), galīgā (ko autors vēlējis panākt ar pabeigto darbu, saistīta ar ideoloģiskiem, iespējams, arī komerciāliem aspektiem)⁴. Keija Mičela (*Kaye Mitchell*) izšķir *intention-to* ('intence uz', kas norāda uz autora plānu, ieceres projektu) un *intention-by* ('intence no', autora ieceres realizācija no pabeigtā vai beigu stadijas varianta)⁵.

Pētniece precizē, ka M. Bērdslejs un V. Vimsets kritizē tikai priekšstatu par autora intenci kā literārā darba uztveres pamatu un problēmu rada tas, ka trūkst detalizētākas izpratnes par autora intencionalitāti starp sākotnējās un realizētās ieceres stadijām, tomēr autora izteikumiem var piemist autoritāte, ciktāl tie atklāj tekstā kādu jaunu rakursu vai izslēdz kādu teksta lasījuma iespēju.⁶ Ž. Ženets norāda, ka lielākoties ir pieejamas biogrāfiskas un vēsturiskas ziņas par autora intenci, pretējā gadījumā par darba ieceri⁷ var liecināt tā tapšanas konteksts⁸. Ž. Ženets arī izšķir intenci radīt mākslas darbu un intenci panākt kādu noteiktu mērķi.⁹

Autobiogrāfisks teksts saskaņā ar autobiogrāfijas žanra pētniecības klasiķa Filipa Ležēna 20. gadsimta 70. gadu sākumā formulēto autobiogrāfisko paktu (vienošanās ar lasītāju, ka autors tekstā raksta par savu dzīvi) lasāms kā autora/-es dzīves stāsts, tajā jautājums par autora ieceri ir aktuāls un iegūst specifisku nokrāsu.¹⁰ Varētu teikt, ka autobiogrāfiskais pakts paredz skaidru autora ieceri – rakstīt par savu dzīvi – un autora intenci – radīt savas dzīves stāstu noteiktā formā. F. Ležēns autobiogrāfisko paktu balsta uz formālu kritēriju: pēc viņa vārdiem, to apzīmogo īpašvārds – autora, stāstītāja un galvenā varoņa vārds. Īpašvārda identiskums pauž autora apņemšanos attiecībā pret lasītāju rakstīt par savu dzīvi tā, lai lasītājā raisītu uzticēšanos, ka autors stāsta autentisku, patiesu stāstu. Šis formālais kritērijs ir izrādījies nepietiekams lielam skaitam autobiogrāfisku tekstu, kas tapuši apmēram tajā pašā laikā, kad tas formulēts vai mazliet vēlāk – pagājušā gadsimta pēdējās desmitgadēs. Proti, visai bieži autobiogrāfiskajam varonim/-ei dots cits vārds (saturot zīmīgu norādi vai bez acīmredzama skaidrojuma). Sevišķi tas raksturīgs sieviešu autobiogrāfiskajiem tekstiem; raksta autore monogrāfijā par A. Liepu ir skaidrojusi rakstnieces spēli ar varones vārdu dokumentālajā romānā *Ekshumācija*¹¹. Beļģu pētniece Lute Misine (*Lut Missinne*) autobiogrāfiskajam paktam pievieno vēl divus kritērijus. Viens no tiem ir dažādas norādes paratekstā, piemēram, norāde uz žanru vai uzvedinoša informācija apakšvirsrakstā vai titullapā, satura rādītājā, priekšvārdā, ievadā, epigrāfā, epilogā u. tml. Kā trešo kritēriju pētniece min pašā tekstā rodamās norādes implicītā vai eksplīcītā, mājienu vai skaidru norāžu veidā¹². Ja paratekstu varētu uzskatīt par formālu elementu kopu, tekstā rodamajām norādēm denotāts formālā izpratnē ir pavisam neskaidrs, visdrīzāk, to var saistīt tieši ar teksta pragmatikas izpausmēm.

Epiteksts un parateksts intencionalitātes kontekstā

Autora iecere un intence bieži vien rodama epitekstā, ko veido autora komentāri intervijās, epistolārajā mantojumā, kritikas materiālos u. tml. V. Beļševica sarunā ar Daini Bērziņu formulē savu ieceri/intenci atmiņu grāmatas *Bille* veidojumā, akcentējot savu atšķirīgo nostāju attiecībā pret

atmodas laikā dominējošo “lielo stāstījumu” par ulmaņlaikiem Latvijā kā ēdenisku telpaiku: *Man bija jāpastāsta par to, kā dzīvoja pilsētas nomalē ļoti trūcīgi cilvēki, kam Ulmaņlaiki nebija nekāda paradīze. Arī nekāds īpašs patriotisms pie viņiem nebija manīts, bet nebija manīts arī tas, ka viņi sapņotu par laimi iekļauties Padomju Savienībā, kas noteikti tiktu prasīts, ja es grāmatu rakstītu padomju gados.*¹³ [te un turpmāk pasvītrojums mans – S. M.] Intervijā žurnālam *Rīgas Laiks* rakstniece norāda: *Turklāt mana bērnība ritējusi burvīgajos ulmaņlaikos, kad piena upes ķīseļa krastos tecēja... Man gribējās rakstiski piebilst: kā nu kuram.*¹⁴

Šajos izteikumos jāpievērš uzmanība vajadzības izteiksmei (*bija jāpastāsta*), argumenta un pretargumenta sastatījumam (*nebija manīts patriotisms, bet nebija manīts arī tas, ka sapņotu iekļauties Padomju Savienībā*), ironijai (*laime iekļauties Padomju Savienībā, burvīgie ulmaņlaiki, kad piena upes ķīseļa krastos tecēja*) un tēlainībai (*alūzijas uz biblisko un tautas pasaku tēliem*). Ironija balstās atmodas laikā īpaši aktuālajās kultūras konotācijās par Latvijas piespiedu iekļaušanu Padomju Savienībā un pārticīgajiem ulmaņlaikiem. Lai saprastu ironiju, jābūt zināšanām par Latvijas vēsturi pagājušā gadsimta 30. gados un 40. gadu sākumā; ironija savienojumā ar implicitajām kultūras konotācijām rada neskaidru, aizplīvurotu semantiku, savukārt tēlainā izteiksme piešķir ekspresivitāti. Šādi veidotam intences (*intention-to*) izpaudumam piemīt spēcīgs komunikatīvais spēks, tas ir provocējošs gan tādā nozīmē, ka pauž nepiekrīšanu vispārpieņemtiem kolektīviem priekšstatiem, gan tādēļ, ka ziņa ir daļēji neskaidra un ir jāatkodē caur kultūrvēsturisko konotāciju. Turklāt fragments no citētās sarunas ievietots uz triloģijas trešās grāmatas 1999. gada izdevuma aizmugurējā vāka, tā epiteksta daļu caur paratekstu tuvinot tekstam, un rodas lielāka iespējamība, ka lasītājs to pamanīs (jo epiteksts ir īpaši jāmeklē, ne katrs to darīs).

V. Vimseta un M. Bērdsleja izpratnē šādi pausta autora intence ierobežo teksta uztveri, vērstot lasītāja uzmanību uz zināmiem tematiskiem vai konceptuāliem akcentiem. Būtisks ir arī stingrais apgalvojums pieļāvuma izteiksmē: *tas, ka viņi sapņotu par laimi iekļauties Padomju Savienībā, kas noteikti tiktu prasīts, ja es grāmatu rakstītu padomju gados.*¹⁵ Tas akcentē autorei iecerēto piesaisti noteiktam vēsturiskam – pēcpadomju – laikam un liek domāt par intencionalitāti kā sarežģītu daudzveidīgu faktoru mijiedarbību, kur autora iecerī ietekmē teksta rakstīšanas konteksts, darba izdošanas iespējas, kultūras gaidas (receptijas aspekti), autora pozicionēšanās ideoloģiju strāvījumos u. c.

Atšķirīgs piemērs rodams rakstniecei A. Liepas dokumentālajā romānā *Ekshumācija*, kas veido sākotnējo kodolu viņas dokumentālo darbu kopai. Grāmatas izdevumu ieskauj zīmīgi paratekstuāli elementi – priekšējā vāka

noformējums ar Latvijas karoga krāsām (romāns iesniegts publicēšanai 1988. gadā, kad Latvijas karogs vēl nebija oficiāli atzīts), žanriskais apzīmējums “dokumentāls romāns” titullapā, autores fotogrāfija un teksts ar vārdu un parakstu zem tā uz izdevuma aizmugurējā vāka, kur rezumēts darba tapšanas process (četrus manuskriptus bojāja, pēdējais kā piektais pēc atmiņas rekonstruētais un pabeigtais variants), kā arī darba tapšanas laiks no 1944. gada līdz 80. gadu beigām, proti, tas ir padomju laiks, kad nebija iespējams cerēt uz romāna izdošanu, jo tas dokumentē padomju laikā aizliegtas tēmas – Latvijas Republikas armijas virsnieku represēšanu 1941. gada jūnijā, apcietinājuma vietu un soda nometņu dzīves epizodes, padomju laika slēptās represijas. Tomēr rakstnieces neatlaidīgais darbs pie romāna bija viņas garīgās pretošanās izpausme, neatlaidības un spēka apliecinājums. Paratekstā izpaužas autores *intention-by*, ieskaujot gatavo tekstu un nostiprinot to ar parakstu kā viņas personības daļu un dzīves projektu. Šādi pausta autores intencionalitāte pastiprina teksta iespaidu un atklāj teksta kā rīcības, politiskas pretošanās autoritāram režīmam statusu. Tas ir tik daiļrunīgi, ka epitekstā – intervijā ar literatūrzinātnieci B. Gudriķi – teiktais neatklāj ko tādu, kas nebūtu izsecināms no minētā parateksta: *Es kļuvu aizstāvības lieciniece, lai mani varoņi tiktu reabilitēti. Tagad par tiem notikumiem raksta arī citi. Es sāku rakstīt, kad viņi vēl neuzdrošinājās.*¹⁶

Paralēli dokumentālajam romānam *Ekshumācija* A. Liepa rakstīja atmiņu romānu *Kumeļa gadi*, kur tverts bērna un pusaugu meitenes skatījums uz notikumiem, kas tēloti *Ekshumācijā*, un subjektīvais skatpunkts ļāva rakstniecei cerēt, ka šo darbu varētu izdot, tādēļ viņa to iesniedza pirmo. Sarunā ar raksta autori A. Liepa minēja sākotnējo romāna apjomu – 570 lappuses, kuru žurnāla *Karogs* literārās daļas vadītājs Ziedonis Purvs saīsināja piecas reizes.¹⁷ Dokumentālajā romānā *Noklusētās lappuses* minēta jaunatnes redakcijas vadītāja reakcija uz to, ka darbā rodams pozitīvs Latvijas armijas virsnieka tēls¹⁸, un ieteikums darbu būtiski saīsināt. Rezultātā teksta rediģēšanas laiks pārklājās ar dokumentālā romāna *Ekshumācija* sagatavošanu izdošanai un *Kumeļa gadi* iznāca trīs gadus pēc *Ekshumācijas* krietni saīsinātā variantā. Sākotnēji iecerētā liecība par pirmskara vēstures notikumiem un ģimenes locekļu likteņiem darbā *Kumeļa gadi* vairs nebija tik aktuāla, jo daudz izvērstāk un detalizētāk šo ieceri īstenoja *Ekshumācija*. Tādēļ īsi pirms izdošanas bērniņas atmiņu romānam pievienots pēcvārds, kurš rezumē pēc romāna pabeigšanas 1987. gadā notikušās pārmaiņas līdz iesniegšanas izdošanai brīdim 1992. gadā (pēcvārda datējums). Būtiskākā šajos piecos gados notikušā pārmaiņa ir tēva zemes atgūšana, kas pēcvārdā pausta autores darbībā: *Es šopavasara stādu ābelītes Kaudzīšu dārzā un uzroku savas vecmāmiņas lauku, paskaidrojot: jo neapstādināmais laikmetu pulkstenis nu atkal rāda Latvijas*

laiku.¹⁹ Iepriekš pabeigtās pēdējās nodaļas beigu konceptuālais akcents likts uz pagātnes neatgriezeniskumu, izzūdot bijušās iedzīves pēdām, ko izsaka arī deiktīvu lietojums:

Sen nozudusi vectēva uzceltā Kaudzīšu māja [..]. Pāri vecmāmiņas pļavai stiepjas jauns ceļš, augsts un plats. No pļavas atlikusi šaura strēmele ar viņas stādītajiem vītoliem. Nav vairs dīķa, kur vēl pirms dažiem gadiem mēdzu garāmejot piesēst uz laipas, lai noskalotu ceļa putekļus no kājām. Nu vairs nebūtu ko skalot, jo jaunais ceļš neput. Uz šī ceļa gan nav samanāmas manu kumeļa gadu pēdas, toties tas ir gluds [..].

Es

savu Paradīzi

esmu

redzējusi.²⁰

Arī M. Zālītes dilogija *Pieci pirksti* un *Paradīzes putni* atklāj zīmīgas epiteksta un parateksta attiecības. Slavenās dzejnieces un atmodas laika aktīvistes pievēršanās prozai ar autobiogrāfisku ievirzi izraisīja lielu interesi un plašu rezonansi. Daudzkārtējās intervijās gan pēc pirmā, gan otrā romāna iznākšanas²¹ rakstniece atzina, ka visi grāmatās tēlotie fakti ir dokumentāli, taču mākslinieciski pasniegti, mākslinieciskos nolūkos deformēti. Rakstniece to dēvē par rotaļu ar realitāti un skaidro to ar nevēlēšanos, lai, izmantojot grāmatas, spriestu par viņu kā par privātpersonu un apspriestu privāto dzīvi. Runājot par spilgtiem, neizdzēšamiem iespaidiem, kas ik pa laikam tika atsvaidzināti ģimenes stāstos un sarunās, M. Zālīte saka: *Atmiņas bija uzturētas dzīvas nezināmam nolūkam, un izrādās tagad zināmam, lai es varētu uzrakstīt grāmatu.*²² Uzrakstīt grāmatu par bērniībā pieredzēto un atstāt brīvu telpu starp sevi un grāmatas varoni – šī savā ziņā pretrunīgā intence nolasāma no paratekstā ietvertās informācijas. Abām dilogijas daļām ir līdzīgs vāku noformējums: melnbalta fotogrāfija uz priekšējā vāka ar mazu meiteni sadzīvīskā situācijā (pirmajā grāmatā – apkampj suni, otrajā – baro mājputnus); titullapā precizēts, ka grāmatas vāku noformējumā izmantota fotogrāfija no autore personiskā arhīva, liekot domāt, ka meitene fotoattēlā ir autore bērniībā, kas savukārt vedina abās grāmatās identificēt autori ar galveno varoni. Uz aizmugurējā vāka anonīmā (jādomā – redaktora vai izdevēja) rindkopā precizēts žanrs (*autobiogrāfiska bērniības atmiņu grāmata; autobiogrāfiskais romāns*) līdz ar darba vērtējumiem, norādot to autorus un profesiju (Inga Ābele, rakstniece, Virdžīnija Lejiņa, kinorežisore).

Kā redzams šajos piemēros, parateksts satur epiteksta elementus vai arī atklāj līdzīgu informāciju kā epiteksts, tostarp arī par autora intenci (*intention-to* un *intention-by*). Atsaucoties uz V. Vimseta un M. Bērdsleja dalījumu intencē ārpus teksta un tekstā, parateksts kā teksta sliexsnis nav nedz iekšpusē,

nedz ārpusē, bet saista abas un atvieglo pieeju epitekstā sniegtajai informācijai arī attiecībā uz autora ieceri, ko satur kritiķu vai autora izteikumu fragmenti uz grāmatas aizmugurējā vāka.²³

Intence tekstā

Jautājums par autora intenci tekstā ir sarežģītāks. Kā minēts iepriekš, mēģinājumi definēt autobiogrāfisku tekstu ar formāliem elementiem izrādījās pārāk vienkāršoti, tajā pašā laikā M. Zālītes doma par “māksliniecisko deformāciju” viņas romānos, pārveidojot vēsturi vēstījumā, norāda uz teksta poētiku, kas ietver ne tikai formālos, bet arī idejiskos, ideoloģiskos, pragmatiskos u. tml. elementus. Teksta tuvlasījums kā detalizēta teksta daudzdimensionālās atvērtās struktūras izpēte atklāj visdažādākās iespējamās norādes tekstā arī attiecībā uz autora intences izpausmēm.

M. Zālītes diloģijā zīmīgs ir tēla pieteikums romānu nosaukumā, kas tekstā attīstās, tiek variēts un iezīmē tematisko lauku. Pieci pirksti pirmā romāna nosaukumā ir ābeles zaru žāklē izveidotā māja, kur Laura jūtas kā Dieva rokā, tas ir patvērums pie mātišķā (ņemot vērā ābelei piemītošo kultūras konotāciju). Taču Laura arī glabā atmiņā stāstu par Asjas lautzajiem pirkstiem – pieciem labajā un pieciem kreisajā rokā – un viņas nedzīvi dzimušo bērnu, jo cietumā viņai spēra pa vēderu. Arī otrā romāna nosaukumā pieteiktajam paradīzes putnu tēlam ir visai plaša semantika, sākot ar bībelisko konotāciju (Ēdenes dārzs, debesu putni no sinepju graudiņa izaugušajā milzu kokā kā sīka ticības graudiņa neaptveramie augļi un droša mājvieta) līdz tekstā nolasāmajai saistībai starp iedomu košajiem putniem un realitātē sadzīvīskotajām vistām, kā arī padomju putnu fermas šausmīgo murgu – mirstošiem pusaugu cāļiem, vistu gubām, nolaistās putnu asins vannām. Tādējādi nolasāma intence uzrakstīt par pieredzēto maksimāli pilnīgi, neko neizlaižot, kad filtrs ir nevis atmiņa, bet poētiskās valodas siets – visu, ko tas laiž cauri, ir iespējams pateikt, kā autore intervijā atzīst: *Es ilgi, ilgi meklēju finālu, un tas ir gaišs. Man ir nepieciešams atrisināt to, lai tas mans pasaules uzskats un varbūt vispār tāds kosmiskais vai dievišķais likums tomēr realizētos, ka tā gaisma vienmēr tomēr ir un parādās.*²⁴

Uzrakstīt grāmatu par bērniībā pieredzēto un atstāt brīvu telpu starp sevi un grāmatas varoni, uzrakstīt grāmatu, lai distancētos, vai distancēties, lai varētu uzrakstīt – divas intences, kuru pavērtā telpa M. Zālītes diloģijā materializējas dažādos veidos. Diloģijas pirmajā grāmatā par pieciem pirkstiem dēvētais patvērums mazajai Laurai ābeles zaros kā Dieva sargājošā plauksta, *Paradīzes putnos* telpa starp sapni un realitāti, vēlamo un esošo, kur jāmacās mājot nu jau pusaugu meitenei.

A. Liepas darbos nozīmīgs teksta poētikas aspekts saistās ar stāstošās balss variācijām. Dokumentālajā romānā *Ekshumācija* heterodieģētiskais

un ekstradiēģētiskais stāstījums par Sondoru ģimenes vēsturi 20. gadsimta garumā ietver vairāku personāžu-fokusētāju skatpunktus, savijot objektīvo ar subjektīvo, autore balsī iekļaujot vairākus priekšstatus, kas pamatojas reālā personāžu prototipu pieredzē, kuru autore ieguvusi mutvārdu liecību veidā, sarunājoties ar māti un krusttēva līdzgaitniekiem, aizceļojot uz viņu noņemšanas vietu Noriļskā. Faktiski autore objektīvais skatpunkts veidojas no mātes un sarunu biedru atmiņām, proti, vairākiem subjektīviem viedokļiem, kuri romānā nav atveidoti tieši, bet projicēti, sadalot starp ārējo un personāžu (Aleksandra, Anatolija, Ernas u. c.). Šis vēstījuma kompozīcijas modelis atklājas otrās daļas nodaļas *Pasaules malā* un trešās daļas nodaļas *Pa aizvesto virsnieku pēdām* sastatījumā: trešajā daļā autore sastapto Litenes virsnieku stāstījumā, kas šeit vēstījumā reproducēts ārējā, proti, objektīvā, fokusējumā, atkārtojas daudzas detaļas no otrās daļas nodaļā *Pasaules malā* tēlotā, kas sniegts Anatolija fokusējumā. Tādējādi autore liek saprast, ka nekas no krusttēva piedzīvotā nometnēs nav viņas iztēles radīts; savukārt viņa redzespunkta iekļaušana vēstījumā piešķir nometnes realitātes tēlojumam klātbūtnes dramatismu. Ņemot vērā to, ka Latvijas rakstniecībā šis ir viens no pirmajiem izdotajiem nometņu dzīves aprakstiem, svarīgi, ka autore izvairījies no iztēlošanās un papildu dramatizācijas, bet darbā iekļāvusi stāstītā autentiskuma verifikāciju, tā īpaši uzsverot patiesīguma prerogatīvu.²⁵ Tādējādi izpaužas patiesīgas liecības intence.

A. Liepas atmiņu romānu *Kumeļa gadi*, V. Belševicas triloģiju *Bille* un M. Zālītes dieloģiju, kuru pamatā ir autoru bērnības atmiņas, saista līdzīgs temporālo attiecību modelis, proti, vēsturiskā un subjektīvā laika saistījums ar stāstījuma gramatiskā laika, izteiksmes, deiktīvu palīdzību. A. Liepas darbā divi “Latvijas laiki” saistīti ar darbības laika un stāstījuma laika šķīrumu: gramatiskā tagadnes laika lietojums un pēdējās nodaļas noslēgumā un pēcvārdā tēlotās autore darbības iezīmē stāstījuma laiku, kas ir jaunais “Latvijas laiks”, kura kontekstā darbības laiks, kas lielākoties saistās ar pirmo Latvijas laiku, iegūst mītiskas aprises. Padomju periodā, kad tapa romāna teksts, tā ir “zaudētā Latvijas laika” mitoloģija, kurā viss atmiņā paturētais, lai arī tās ir sadzīviskas atmiņas par ģimenes attiecībām un ikdienu, skolas laiku, kas neiziet ārpus sociālā laika formāta, iegūst jaunu nozīmi: tādējādi tiek atmiņā reģistrēts zaudētais laikmets, dzīvesveids, vērtības, kas kā leģenda nododama nākamajām paaudzēm. Tādēļ svarīgi, ka pēdējās nodaļas noslēgumā parādās meitas tēls, ar kuru kopā autore apciemo upursalu un ozolu, Kaudzīšus, aprauga vecos kokus Kaudzīšu dārzā un ap nopostītās mājas drupām, dod ziedu Laimai avotā. Rezumējot šeit pavadīto bērnības laiku kā “savu Paradīzi”, autore tajā dalās ar nākamo paaudzi. Pēc neatkarības atgūšanas, kad tapa pēcvārds, nozīmīgs kļuva “atgriešanās mīts”, ar simboliski rituālu darbību palīdzību

tiecoties atjaunot pagātnē zaudēto, saset pārrauto vēstures saiti.

V. Belševica savukārt intervijā izsakās, ka *ļoti bīstami ir būvēt savu nākotni uz pagātnes mīta. Mūtiem vidus caurs, celtne sabruks. Pat savu nacionālo gara dzīvi mēs nevaram veidot pēc ulmaņlaika parauga*²⁶. Lai arī bērniības vēsturiskā laika semantika A. Liepas un V. Belševicas skatījumā ir krasi atšķirīga, stāstījumā darbības un stāstījuma laiku saistība ir līdzīga. Trilogijā *Bille* tagadnes laika izmantojums, norādot reizē uz konkrētu un atkārtotu darbību, ievij Billes dzīves ainas cikliskā un monumentālā laika plūsmā, kur savijies vēsturiskais, Gūtmaņu ģimenes un apkaimes, kā arī varones subjektīvais laiks.

Secinājumi

Aplūkotajos mūsdienu latviešu rakstnieču autobiogrāfiskajos tekstos intence ir būtisks tekstevides elements. To atklāt palīdz epiteksts un epiteksta izmantojums paratekstā – autoru izteikumu citāti un norādes uz grāmatu vākiem, veltījuma, pēcvārdā, fotogrāfijas u. tml. To bagātīgā klātbūtne grāmatu izdevumos liecina, ka autoru intences uztveršana ir svarīgs priekšnosacījums teksta interpretācijai. Intence nolasāma arī tekstā – teksta tēlainajā struktūrā, temporālā modeļa veidojumā, stāstītāja balss variācijās. Gadījumos, kad teksta autobiogrāfiskums nav tieši konstatējams ar formālu parametru palīdzību, autora intences nolasīšana kompensē žanrisko nenoteiktību un atklāj pragmatiskā aspekta nozīmi autobiogrāfiskajā stāstījumā, kā tas vērojams rakstā aplūkotajos A. Liepas, V. Belševicas, M. Zālītes darbos.

Raksts tapis Valsts pētījumu programmas "Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai" projektā "Naratīvs, forma un balss: literatūras iesakņotība kultūrā un sabiedrībā" (Nr. VPP-LETONIKA-2022/3-0003).

Atsauces un piezīmes:

- ¹ Rorty, R. (ed.) *The Linguistic Turn: Essays in Philosophical Method with Two Retrospective Essays*. Chicago: University of Chicago Press, 1992.
- ² Genette, G. *The Work of Art: Immanence and Transcendence*. Ithaca&London: Cornell University Press, 1997, pp. 5, 266–267.
- ³ Mitchell, K. *Intention and Text: Towards an Intentionality of Literary Form*. London: Continuum, 2008, p. 2.
- ⁴ Turpat, 3. lpp.
- ⁵ Turpat, 1.–3. lpp.

- ⁶ Turpat, 12. lpp.
- ⁷ Pagaidām latviešu valodā nav nostiprinājies terminu “intence”, “iecere”, “intencionalitāte” lietojums. Raksta autore piedāvā lietot “intence” un “iecere” kā sinonīmus, savukārt “intencionalitāte” – kā plašāku jēdzienu, norādot uz intencionalitāti kā teksta pragmatikas aspektu.
- ⁸ Genette, G. *The Work of Art: Immanence and Transcendence*. Ithaca&London: Cornell University Press, 1997, p. 268.
- ⁹ Turpat, 242. lpp.
- ¹⁰ Lejeune, Ph. *On Autobiography*. Minneapolis: London, University of Minnesota Press, 1989.
- ¹¹ Meškova, S. *Anita Liepa: dzīves raksti*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds *Saule*, 2017.
- ¹² Missinne, L. Autobiographical Pact. *Wagner-Egelhaaf, M. (ed.) Handbook of Autobiography/Autofiction*. De Gruyter, 2019.
- ¹³ Belševica, V. *Raksti. 4. sējums. Raksti. Sarunas*. Rīga: Jumava, 2002, 289. lpp.
- ¹⁴ Ne man kas bijis, ne būs. Ar dzejnieci Vizmu Belševicu sarunājas Inese Zandere. *Rīgas Laiks*, 1994, augusts.
- ¹⁵ Turpat.
- ¹⁶ Gudriķe, B. Anita Liepa un viņas romāni. *Jaunākā latviešu literatūra 1998*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999, 92. lpp.
- ¹⁷ Meškova, S. *Anita Liepa: dzīves raksti*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds *Saule*, 2017, 55.–65. lpp.
- ¹⁸ Turpat.
- ¹⁹ Liepa, A. *Kumēļa gadi*. Daugavpils: [b.i.], 1993, 162. lpp.
- ²⁰ Turpat, 161. lpp.
- ²¹ Sk.: Māra Zālīte: Labai literatūrai jābūt reālistiskai, bet arī ar vertikālo domāšanu. Raidījums *Kultūras rondo*, 2018, 18. febr. Pieejams: <https://lr1.lsm.lv/lv/raksts/kulturas-rondo/mara-zalite-labai-literaturai-jabut-realistiskai-bet-ari-ar-vertikalodo-domasanu> (sk. 12.11.2023.); Zīmis, E. Grāmatas *Pieci pirksti* recenzija. Zālītei piecnieks. 2014, 4. jūn. Pieejams: https://www.diena.lv/raksts/kd/recenzijas/gramatas_pieci_pirksti_recenzija_zalitei_piecnieks-14058294 (sk. 15.10.2023.)
- ²² Turpat.
- ²³ Par paratekstu sk.: Genette, G. *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge: London, New York, Cambridge University Press, 1997.
- ²⁴ Kuške, B. Cilvēka tapšanas stāsts ilgi gaidītajā Māras Zālītes romānā *Paradīzes putni*. 2018, 19. janv. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/literatura/cilveka-tapsanas-stasts-ilgi-gaiditaja-maras-zalites-romana-paradizes-putni.a264803/> (sk. 15.10.2023.)
- ²⁵ Vairāk sk.: Meškova, S. *Anita Liepa: dzīves raksti*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds *Saule*, 2017, 200.–235. lpp.

²⁶ Ne man kas bijis, ne būs. Ar dzejnieci Vizmu Belševicu sarunājas Inese Zandere. *Rīgas Laiks*, 1994, augusts.

Literatūra:

Belševica, V. *Bille. Triloģija*. Rīga: Atēna, 2004.

Belševica, V. *Raksti. 4. sējums. Raksti. Sarunas*. Rīga: Jumava, 2002.

Genette, G. *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge, London, New York: Cambridge University Press, 1997.

Genette, G. *The Work of Art: Immanence and Transcendence*. Ithaca&London: Cornell University Press, 1997.

Gudriķe, B. Anita Liepa un viņas romāni. *Jaunākā latviešu literatūra 1998*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999.

Kušķe, B. Cilvēka tapšanas stāsts ilgi gaidītajā Māras Zālītes romānā *Paradīzes putni*. 2018, 19. janv. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/literatura/cilveka-tapsanas-stasts-ilgi-gaiditaja-maras-zalites-romana-paradizes-putni.a264803/> (sk. 15.10.2023.)

Lejeune, Ph. *On Autobiography*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press, 1989.

Liepa, A. *Ekshumācija*. Rīga: Liesma, 1990.

Liepa, A. *Kumeļa gadi*. Daugavpils: [b.i.], 1993.

Māra Zālīte: Labai literatūrai jābūt reālistiskai, bet arī ar vertikālo domāšanu. Raidījums *Kultūras rondo*, 2018, 18. febr. Pieejams: <https://lr1.lsm.lv/lv/raksts/kulturas-rondo/mara-zalite-labai-literaturai-jabut-realistiskai-bet-ari-ar-vert.a99374/> (sk. 12.11.2023.)

Meškova, S. *Anita Liepa: dzīves raksti*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds *Saule*, 2017.

Missinne, L. Autobiographical Pact. *Wagner-Egelhaaf, M. (ed.) Handbook of Autobiography/Autofiction*. De Gruyter, 2019.

Mitchell, K. *Intention and Text: Towards an Intentionality of Literary Form*. London: Continuum, 2008.

Ne man kas bijis, ne būs. Ar dzejnieci Vizmu Belševicu sarunājas Inese Zandere. *Rīgas Laiks*, 1994, augusts.

Rorty, R. (ed.) *The Linguistic Turn: Essays in Philosophical Method with Two Retrospective Essays*. Chicago: University of Chicago Press, 1992.

Zālīte, M. *Paradīzes putni*. Rīga: Dienas Grāmata, 2017.

Zālīte, M. *Pieci pirksti*. Rīga: Dienas Grāmata, 2018.

Zirnis, E. Grāmatas *Pieci pirksti* recenzija. Zālītei piecnieks. 2014, 4. jūn. Pieejams: https://www.diena.lv/raksts/kd/recenzijas/gramatas-_pieci-pirksti_-_recenzija.-zalitei-piecnieks-14058294 (sk. 15.10.2023.)

JAUNO LITERĀTU APVIENĪBAS NOZĪME LIEPĀJAS
KULTŪRIDENTITĀTES AINAVĀ (1950–1980)

Summary

The Importance of the Association of Young Writers in the Cultural Identity Landscape of Liepāja (1950–1980)

The article identifies and evaluates the main aspects of the formation of the literary environment in Liepāja after World War II in the 1950–80s. The activities of the Liepāja Young Authors' Association and particular personalities play an important role in the development of the literary process and the improvement of the landscape of Liepāja's cultural identity. The location of the editorial office of the city newspaper *Komunisti* (*Kurzemes Vārds*) at Pasta Street 3 is of great importance to the creative cultural space of Liepāja. There, the Association of Young Writers was founded in the 1950s. The editorial office became a gathering place for young writers, actors, musicians, and artists, a cultural space for an active creative life.

Many writers and journalists, later recognized in Liepāja, the region, and throughout Latvia, started their literary activities in the Association of Young Writers. Many of them experienced their first publications in the literary pages of the newspaper *Komunisti*. Many of them also engaged in the newspaper as journalists. A close relationship was formed between the physical environment and, under its influence, a strong attachment to the creative community.

Landscape identity can be viewed as a spatially unique psycho-sociological perception of a place defined in cultural space. The theoretical and methodological basis of the article is the theoretical studies on place identity and cultural memory issues by M. Levicka, B. Pedroli, V. Mansvelt, W. Stewart, D. Gifford, A. Erlas, and others.

The main conclusion is that despite the ideological lines of the political era and the limitations of the creative process, owing to the favourable, sometimes even open-minded, supportive and trusting atmosphere prevailing in the editorial office of *Komunisti*, the creative activities of Liepāja writers were rapidly developing and improving and becoming a part of the cultural life of the city. The activity of the Young Authors' Association was a serious impulse towards the creation of the Liepāja's department of the Latvian Writers' Union in the 1980s.

Key words: *cultural identity, Liepāja, literary process, the Association of Young Writers*

*

Pētījuma uzmanības lokā ir Liepājas literārās vides formēšanās galvenie notikumi pēc Otrā pasaules kara – 20. gadsimta 50.–80. gadu periodā, kas

saistāmi ar Liepājas Jauno autoru apvienības darbību.

Liepājas kultūridentitātes ainavā kā būtisks radošās kultūrtelpas centrs pēckara laikā izceļama pilsētas laikraksta redakcijas *Komunisti (Kurzemes Vārds)* lokācijas vieta Pasta ielā 3. Redakcijas telpas kļūst par būtisku kultūrvietu un radošās brīvības kumulācijas epicentru, savukārt pats laikraksts – par nozīmīgu kultūras dzīves, tostarp literārās jaunrades, atspoguļotāju. Izvērtējot šo faktu, rakstā uzmanība pievērsta attiecībām starp fizisko vidi un tās ietekmē veidojušos spēcīgo pieķeršanos kopienai, proti, kopības sajūtas formēšanos fiziskās vides ietekmē, identificēšanos ar sabiedrību un spēcīgu sociālo mijiedarbi. Tādējādi ainavas identitāte aplūkojama kā telpiski unikāla kultūras telpā definētas vietas psihosocioloģiska interpretācija.

Raksta teorētisko un metodoloģisko pamatu veido Marijas Levickas (*Maria Levicka*), Derka J. Stobbelara (*Derk Jan Stobbelaar*), Basa Pedroli (*Bas Pedrol*), Jana D. Mansvelta (*Jan Diek van Mansvelt*), Viljama Stjuarta (*William Stewart*), Roberta Gifforda (*Robert Gifford*), Astrīdas Erlas (*Astrid Erll*) u. c. pētījumos balstītās atziņas par vietas identitātes un ar to saistītās kultūratmiņas dažādiem izpratnes aspektiem. Atsaucoties uz D. J. Stobbelara un B. Pedroli veidoto identitātes aļļa koncepciju, jārūnā par konkrētas vietas *uztverto unikalitāti*, izvērtējot to no dažādām ainavas identitātes dimensijām, balstītām divās asīs: diferenciaciju starp telpisko pretstatā eksistenciālajai identitātei un diferenciaciju starp personīgo un kultūrainavas identitāti. Minētā *uztveršana* ir gan personiska, gan sociāla matērija, un *unikalitāte* balstās uz telpisko un sociālo faktoru mijiedarbību.¹

Jauno autoru apvienības radošā kapacitāte, kolektīvās un individuālās identitātes mijiedarbe izvērtējama saiknē ar vietas jeb eksistenciālo identitāti, akcentējot emocionālo piesaisti konkrētai vietai un tās simbolisko nozīmi radošās kopienas izveidē, ar to saistītās asociācijas un atmiņas. Īpaši nozīmīga ir M. Levickas definētā pieķeršanās vietai mehānisma trīspusējā modeļa – personas, vietas, procesa² – savstarpējā korelācija, ko iespējams izgaismot kultūratmiņas studiju perspektīvā, proti, akcentējot apzinātas kultūras atcerēšanās un stāstījuma nozīmes identitātes konstruēšanā, kas, kā uzsver kultūratmiņas pētniece A. Erla, nodrošina pilnīgu pagātnes izpratnes procesu.³

Kā norāda D. J. Stobbelars un B. Pedroli, kultūreksistenciālā ainavas identitāte aptver ne tikai antropoloģijas, biogrāfijas, semiotikas jomu, tajā ir iesaistīta arī ētika, filozofija un ekonomika, katra kopienas dalībnieka attiecības ar pastāvošās varas mehānismiem. Iepriekš teiktais aktualizē A. Erlas domu par kultūras atmiņas koncepta izpratnes paplašinājumu, kā pagaidu definīciju ierosinot *tagadnes un pagātnes mijiedarbību sociālā un kultūras kontekstā*. Šāda termina izpratne ļauj izgaismot plašu parādību spektru kā iespējamu kultūras objektu iekļaušanu atmiņas pētījumos – sākot no atsevišķiem

*atcerēšanās aktiem līdz grupas atmiņu sociālam kontekstam*⁴.

Lai raksturotu un izprastu Liepājas Jauno autoru apvienības attīstības apstākļus un motīvus, ieskicējama vēsturiska atkāpe, kas saistāma ar aktuālajiem procesiem pēc Otrā pasaules kara, proti, padomju rakstnieka identitātes konstruēšanu, par galvenajiem mērķiem izvirzot idejiskas, mākslinieciski literāras jaunrades sekmēšanu, cīņu par sociālistiskā reālista mākslas pilnveidošanu, PSRS (Padomju Sociālistisko Republiku Savienība) tautu literātu draudzības stiprināšanu. Kā vienu no būtiskākajiem uzdevumiem Latvijas Padomju Rakstnieku savienība, kas no 1941. gada darbojās saskaņā ar PSRS Padomju Rakstnieku savienības statūtiem, izvirza arī literātu jaunās maiņas audzināšanas uzdevumu. Ar jauno autoru mākslinieciskās daiļrades darbu un tā izkopšanu nodarbojās Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (LPSR) Latvijas Padomju Rakstnieku savienības (LPRS) paspārnē esošā jauno autoru sekcija. Rakstnieku savienības Jauno autoru darba organizēšanas komisijas un Jauno literātu apvienību darbību (1945–1968) pētījusi Signe Raudive⁵, detalizēti izvērtējot Valsts drošības komitejas arhīva materiālus.

No 1948. gada notiek sistemātisks jauno literātu kadru audzināšanas darbs LPRS, organizētas jauno autoru konsultācijas par prozas, dzejas un dramaturģijas jautājumiem. Ar talantīgajiem jaunajiem autoriem regulāri notiek sarunas un veidota sarakste, strādā LPRS konsultanti, pieredzējuši Latvijas PSR rakstnieki, kā Anna Sakse (1905–1981), Mirdza Ķempe (1907–1974), Valdis Lukss (1905–1985), Anatols Imermanis (1914–1998), Žanis Grīva (1910–1982), Jānis Grants (1909–1970), Andrejs Balodis (1908–1987) u. c. Katru gadu tiek rīkoti republiku jauno autoru semināri ar jauno autoru uzstāšanās vakaru. Semināra nodarbībās jaunie autori klausās lekcijas par marksismu-ļeņinismu, marksistisko estētiku, žanru specifiku, valodu, rakstnieku priekšlasījumus. Atsevišķi tiek iztīrāti debitantu sacerējumi. Katru gadu vienu vai divas reizes notiek semināri reģionālo jauno autoru apvienībās; līdz 1955. gadam šādi semināri bijuši organizēti Ventspilī, Daugavpilī, Talsos, Liepājā, Kuldīgā un Jelgavā. Uz rajonu apvienību semināriem tiek sūtītas *rakstnieku brigādes* trīs līdz septiņu cilvēku sastāvā.

Pirmās literātu apvienības Daugavpilī, Ventspilī, Liepājā veidojas jau 40.–50. gados vietējo rajonu laikrakstu un kultūras namu paspārnē, vēlāk arī Latvijas Ļeņina komunistiskās jaunatnes savienības (LĻKJS) komitejas vadībā. Sākotnēji LPRS šo apvienību dibināšanas procesos nepiedalās. Apvienības veidojas pēc nedaudzu cilvēku iniciatīvas, tiesa, dažkārt izmantojot LPRS un atsevišķu profesionālu rakstnieku palīdzību. Literātu apvienībās reti pastāv nošķirums starp jaunajiem un pieredzējušajiem autoriem. Izteikti šāda situācija attīstās Liepājas kultūrtelpā, kad pakāpeniski pilsētas laikraksta *Komunisti*⁶ redakcijā veidojas saliedēta radoša kopiena, pateicoties tā brīža redakcijas

darbinieku sastāvam un redakcijā valdošajai radošajai atmosfērai.

Minētais aspekts korelē ar vietas identitātes pētnieku secināto par vietējās dzīves telpas un vēstures koplietošanas sadarbību, kas nodrošina sociāli radītu mērķa sajūtu. Lai gan kopienas identitāte šajā gadījumā veidojas daļēji neformālos socializācijas procesos, tā vienmēr ir saistīta ar taustāmu vidi, notikumiem un/vai materiālo vēsturi.⁷ Liela daļa redakcijas žurnālistu ir tendēti jaunrades attīstībā, savukārt ik pa laikam kāds no literātiem tiek iesaistīts redakcijas darbā, tādējādi ciešā mijiedarbē formējas radoša kopiena. Pētniece Anita Helviga, izvērtējot reģionālās preses nozīmi reģiona literārās dzīves veidošanā, atgādina literatūras un kultūras jautājumu integrēšanas politiku partijas un valdības izvirzīto direktīvu aprobācijā laikrakstu saturā, secinot, ka *redakcijas bija spiestas pakļauties un rēķināties ar valdošo spēku uzskatiem*⁸, taču vienlaikus izvirza hipotētisku minējumu, ka *literāro lappušu veidotājiem svarīgākais kritērijs ir bijis mākslinieciskums, jo to vadībā allaž bijuši talantīgi un radošuma dzirksti apveltīti rakstnieki un dzejnieki*⁹, ko zināmā mērā apliecina šajā rakstā ieskicētās Liepājas kultūrainavas un procesu izvērtējums.

Laikraksta *Komunisti* redakcija pēckara gados kļūst par nozīmīgu Liepājas kultūreksistenciālās identitātes konstruēšanas vietu. Kā atceras žurnālists un rakstnieks Ēriks Hānbergs (1958–1962), laikraksta *Komunisti* Pasta ielas mītnē vienmēr pulcējušies rakstīt gribuši un rakstīt varoši iesācēji.¹⁰ Redakcijas paspārnē 1954. gadā oficiāli tiek nodibināta Liepājas Jauno literātu apvienība, kas ir viena no septiņām apvienībām (vēl arī Rīgā, Talsos, Ventspilī, Daugavpilī, Kuldīgā, Jelgavā) Latvijā, pakāpeniski kļūstot par otro lielāko apvienību (pēc Rīgas). Ja pirmajā darbības gadā tajā oficiāli reģistrēti 8 biedri, tad laikraksta *Komunisti* 1957. gada 12. marta numurā lasāms, ka Liepājas Jauno autoru apvienības biedru skaits pieaudzis līdz 24. To vidū ir visdažādāko jomu pārstāvji, piemēram, Liepājas Pedagoģiskā institūta studenti (Mirdza Šmite u. c.) un pasniedzēji (Rihards Kārklis), zobu tehniķis Leopolds Kleins, Remontu un celtniecības tresta strādnieks Arvīds Majors, Liepājas muzikāli dramatiskā teātra aktrise Arīda Gūtmane, rūpnīcas *Sarkanais metalurģis* strādnieki, Liepājas ostas darbinieki u. c. Pārskata rakstā secināts, ka apvienība kļuvusi daudzveidīgāka, neaprobežojoties tikai ar jauno autoru darbu iztirzāšanu, tikšanos ar populārākajiem rakstniekiem un dzejniekiem, teorētisku literatūrzinātnes jautājumu iztirzāšanu, bet arī obligāto ideoloģisko audzināšanu, akcentējot šādas ievirzes rakstu iztirzājumu, kas spilgti raksturo konkrētā laikmeta politizēto uzstādījumu. Minētajā publikācijā uz to norāda jauno autoru sanāksmē apspriestais Nikitas Hruščova (*Nikita Sergejevič Hruščev*, 1894–1971) referāts par literatūras jautājumiem un laikrakstā *Cīņa* publicētais Andreja Upīša (1905–1970) tendenciozi simptomātiskais raksts *Jauns cīņas*

cēliens, par ko esot bijusi interesanta diskusija.¹¹ Taču vienlaikus tiek norādīts, ka par atsevišķiem jautājumiem izvēršusies polemika un pat karsti strīdi, piemēram, par partejiskumu literatūrā, attieksmēm starp sociālistiskā reālisma metodi un romantismu. Minētais piemērs iezīmē apvienības tālāko darbības perspektīvu. No vienas puses, vērojama spēcīga vēlme aktīvā mijiedarbē veidot ciešu radošu kopību, bet, no otras puses, pieaugošas bažas par iespējamo ideoloģisko uzraudzību gan no vietējās Komunistiskās partijas (LKP) un Komjaunatnes komitejas, gan attiecīgajām LPSR institūcijām. Tādējādi viena daļa jauno autoru vairās oficiāli iestāties apvienībā, kas nozīmē, ka aktīvo jauno autoru loks ir krietni plašāks par oficiālajos reģistros fiksēto.

Pateicoties redakcijā valdošajai labvēlīgajai, pat visai brīvdomīgajai un uzticības pilnajai atmosfērai, Liepājas literātu radošā darbība izvēršas, kļūstot par pilsētas kultūridentitātes nozīmīgu sastāvdaļu. Būtiska loma šādas ciešas radošas kopienas izveidē ir faktam, ka 1962. gadā tiek nodibināts Liepājas rajona laikraksts *Leņina Ceļš* (vēlāk *Kursas Laiks*) un abas redakcijas atrodas zem viena jumta Pasta ielā 3, tādējādi paplašinoties gan radošajai sadarbībai, gan publicēšanās iespējām.

Labāko jauno autoru darbi regulāri tiek publicēti laikraksta *Komunistis* literārājās lappusēs, bruģējot ceļu tālāk uz publikācijām republikas periodikas izdevumos, jauno autoru almanahos u. c. līdz jau savu oriģināldarbu publikācijām. Ar apvienību tās darbības laikā bijuši saistīti daudzi ne tikai Liepājā un reģionā, bet arī visā Latvijā zināmi literāti, tulkoņi, žurnālisti u. c.: Ēriks Hānbergs (dzim. 1933), Uldis Leinerts (1936–1969), Alberts Ločmelis (dzim. 1937), Jānis Silazars (1912–1975), Jēkabs Rūsiņš (1917–1994), Edvīns Eglājs (Šnipkis) (1927–2006), Visvaldis Vecvagars (dzim. 1949), Olafs Gūtmanis (1927–2012), Egons Līvs (1924–1989), Aina Pāvulīte (dzim. 1942), Dagnija Dreika (dzim. 1951), Pēteris Jurciņš (1932–2004), Nora Kalna (dzim. 1939), Leons Spinga (1936–1999), Edvīns Tauriņš (1937–2019), Monika Zīle (1941–2023), Jānis Peters (dzim. 1939), Imants Vanags (1927–2014), Māris Rungulis (dzim. 1950), Ēriks Kūlis (dzim. 1941), Maija Līcīte (dzim. 1959), Brinda Ceriņa (dzim. 1951), Gunta Šnipke (dzim. 1955), Sandra Vensko (dzim. 1958) u. c.

Īpaši labvēlīga radoša gaisotne veidojas, pateicoties laikraksta vadītājiem. Redaktora Viktora Zariņa vadībā (1955–1963) laikraksts *Komunistis* piedzīvo popularitātes augstāko punktu, kļūstot ne tikai par pilsētas, bet arī reģiona kultūras atbalsta centru, aktīvu radošu mediju. 50.–60. gadu mijā, kad padomju presē dominē klišejisks un standartizēts dzīves atspoguļojums, laikraksts kļūst interesantāks un lasāmāks, pievēršoties marginālām dzīves teritorijām, proti, publicējot cilvēku dzīvesstāstus. Tieši V. Zariņš daudzus jaunus autorus iesaista redakcijas darbā; šajā periodā redakcijā strādā interesanti un spējīgi

žurnālisti, no kuriem daudzi nākotnē savu dzīvi saista ar rakstniecību: Ē. Hānbergs (1958–1962), V. Lagzdiņš (1958–1963), J. Silazars (1960–1961), J. Rūsiņš (1959–1962), E. Eglājs (1958–1960), M. Zīle (1967–1971), J. Peters (1963–1964), N. Kalna (1963–1971), O. Gūtmanis (1970–1981), L. Spinga (1963–1981). L. Spinga vēlāk kļūst par laikraksta galveno redaktoru (1978–1981). Tāpat kā V. Zariņš, arī viņa pēctecis redaktors Kārlis Skruzis (1928–2019) savā darbības laikā (1964–1968) veidoja ciešu kopību ar literātiem, māksliniekiem un teātra ļaudīm. Laikabiedri īpaši izceļ K. Skruža diplomāta talantu, kas 60. gados pasargājis redakcijas radošos ļaudis, tostarp literātus iesācējus, no partijas funkcionāru uzbrukumiem. Ar īpašu radošumu un brīvdomību izceļas kultūrvēsturnieka Riharda Rubīna (1930–2014) redakcijas vadības laiks (1969–1971). Redakcijas darbinieku un literātu radošā sadarbība vērtējama kā inspirējošs process.

Dzejnieks O. Gūtmanis, raksturojot savu žurnālista pieredzi un darbību laikrakstā, fiksējis redakcijā valdošās atmosfēras formējošos aspektus, ko neapšaubāmi ietekmēja politiskā laikmeta specifika, taču pietiekami spēcīga bijusi arī atsevišķu personību loma:

*Mēs bijām reizē nopietni un ļoti jautri žurnālisti. Toreiz ar dažiem izņēmumiem mums kā jānusiēm bija divas sejas. Ar vienu, dies' pasarg, pasmaidīt par saukļiem, kurus kā sarkanus pavedienus izaudām cauri saviem rakstiem. Ar otru mēs vaibstījāmies kā karaļa āksti, kad galms mūs vairs neredzēja. Mēs godīgi ievērojām spēles noteikumus – kas pienācās kungam, to darījām pēc labākās sirdsapziņas. Jebkurā laikā, lai cik tas būtu liekulīgs un svētulīgs, ir daudz laba, ko teikt, un mēs patiešām ne vien gribējām, bet, manuprāt, arī no sirds darījām labu, cik tas bija mūsu spēkos. Pie tam mēs bijām ļoti draudzīgi un saliedēts kolektīvs.*¹²

Apvienības vadītāju un pašu literātu autoritāšu un līderu izvirzītie augstie profesionalitātes vērtēšanas kritēriji Liepājas literārā procesa attīstību ievirza mākslinieciski spēcīgā gultnē, nostiprinot literārā procesa tradīciju noturīgumu līdz pat mūsdienām. Īpaša loma iesācēju literātu saliedēšanā un profesionālajā izaugsmē ir rakstniekam, šajā laikā jau Latvijas Rakstnieku savienības biedram (no 1959. gada) Viktoram Lagzdiņam (1926–2008), kurš no 1958. līdz 1963. gadam strādājis Liepājas laikraksta *Komunistis* redakcijā un bijis kolēģu autoritāte. V. Lagzdiņš neļauj ieslīgt provinciālismā un pašapmierinātībā, par profesionāli respektējamām padarot laikraksta jaunrades lappuses, kas ir sena un noturīga latviešu kultūras un avīžniecības tradīcija. Īpaši akcentējama reģionālās periodikas specifika, proti, tās loma vietējās kopienas identitātes stiprināšanā, kultūrvēsturisko vērtību pārmantošanā, *piederības dimensijas veidošanā*¹³. Sākotnēji 50. gadu otrajā pusē laikrakstā *Komunistis* tā ir lappuse *Māksla un Rakstniecība*, kas 60. gados pārtop par *Literatūru un Mākslu*.

Minētajās lappusēs līdzās oriģinālsacerējumiem publicēti kādu jubileju vai citus aktuālos kultūras un literatūras notikumus atspoguļojoši teksti. Taču pakāpeniski literārās lappuses kļūst par jauno autoru debijas un publicēšanās platformu. 60. gadu beigās laikrakstā *Komunisti* tiek izveidota literārā lappuse ar jau zīmīgo nosaukumu *Jaunrade*¹⁴. Jauno autoru publicēšanās iespējas piedāvā arī rajona laikraksts *Leņina Ceļš* izveidotajā literārajā lappusē *Daiļrade*. Abu laikrakstu literārajās lappusēs bieži tiek publicēti bijušo liepājnieku Mirdzas Ķempes, Jāņa Silazara, Jāņa Pētera, Pētera Jurciņa dzejoļi, arī pašmāju literātu tulkotie un atdzejotie cittautu autori. Ar V. Lagzdiņa gādību top humora un satīras rubrika *Ventilators*, kas pastāv vēl 70. gados, kur ar pseidonīmiem savas humoreskas un feletonus publicē gan laikraksta žurnālisti, gan piesaistītie literāti. Nozīmīga minētajā periodā ir dzejnieces M. Ķempes loma jauno Liepājas literātu izglītošanā, rūpējoties par viņu profesionālo un garīgo izaugsmi un sniedzot praktisku un materiālu palīdzību.

Viens no Jauno literātu apvienības darba kvalitātes rādītājiem ir gadskārtējās jauno autoru radošās darbības izvērtējums LPRS. Gan minētajās laikraksta lappusēs, gan republikas izdevumos *Literatūra un Māksla* un *Karogs* vērojams intensīvs jauno autoru darbības analīzes process. Īpaši aktīvs 70. gados kritikā un reģiona iesācēju autoru sacerējumu izvērtējumā ir novadnieks dzejnieks Augusts Štrauss (1934–1986), kurš savos izteikumos un secinājumos ir kritiski nesaudzīgs un skarbs. Bieži vien jauno autoru veikums tiek vērtēts vairākkārt, par to liecina vietējās un republikas preses izdevumu publikācijas. Piemēram, īpaši produktīvs Liepājas un rajona literātu radošā procesa novērtējumā bijis 1963. gads. Vienā no laikraksta šā gada marta publikācijām Jauno literātu apvienības vadītājs L. Spinga atskatās uz gadskārtējo literāro apvienību vadītāju tikšanos, kurā analizēti topošo prozaīku, dzejnieku, satīriķu un humoristu, kā arī kritiķu darbi, izvērtētas reģionālo laikrakstu literārās lappuses un literatūras vispārīgās problēmas. L. Spinga uzsver, ka šajā reizē visnotaļ skarbs Liepājas apvienības izvērtējumā bijis rakstnieks Zigmunds Skujiņš (1926–2022), kritizējot ieilgušo *inkubācijas periodu* citādi spējīgajiem literātiem E. Tauriņam, O. Gūtmanim, Ē. Kūlim, Fredim Foršū (īstajā vārdā Aivars Vindavs; 1933–2004), J. Rūsiņam, savukārt uzteicot pavisam jaunus, kā D. Dreiku, V. Vecvagaru, Arču Bensonu, M. Runguli.¹⁵ Galvenie L. Spingas secinājumi ir: *apvienība nav un nevar būt niecību iestāde, kas ražo rakstniekus un nedrīkst ierakstīties gadiem ilgi tā sauktajā rajona avīzes līmenī. Jātēmē augstāk, literātam nav citu kritēriju, vienalga, kur viņš publicējas, kā tie paši pasaules standarti*¹⁶.

Jauno autoru radošā veikuma izvērtējuma pasākumi regulāri tiek organizēti arī Liepājas laikraksta redakcijas telpās, par kuru norisi un galvenajām atziņām konsekvēnti tiek vēstīts laikraksta lappusēs. Laikraksta *Komunisti* 1963. gada 20. septembra numurā (Nr. 155) rakstīts, ka Liepājas literārajā apvienībā

noticis radošā darba seminārs ar Rīgas rakstnieku piedalīšanos, proti, prozaiķe Regīna Ezera (1930–2002) un dzejnieks Arvīds Skalbe (1922–2002) iztirzājuši *zvejnieku arteļa dispečera Oļafa Gūtmaņa, Mūzikas vidusskolas pasniedzēja Imanta Vanaga, žurnālista Jāņa Petera un citu jauno literātu dzejas un prozas darbus*¹⁷, kā arī dalījušies pieredzē par amata meistarības jautājumiem.

Rakstnieks E. Līvs, kurš tobrīd ir Liepājas zvejnieku kolhoza *Boļševiks* zvejas brigādes brigadieris un zvejas ostas dispečers (1958–1959, 1960–1964), ir viens no spilgtākajiem Liepājas prozas rakstītājiem, kurš arī pats aktīvi iestājas par savu un kolēģu profesionālā līmeņa celšanu. Par pašmāju autoritātēm, kuru viedokli ieklausās, kļūst dzejnieki N. Kalna, O. Gūtmanis, vēlāk Ē. Kūlis u. c. Ilggadējais laikraksta atbildīgais sekretārs un žurnālists, Liepājas kultūras un sporta dzīves apskatnieks Andžils Remess (1938–2022) savās atmiņās precīzi ieskicē minēto situāciju: *Literātu, mākslinieku, aktieru oficiālās un neoficiālās pulcēšanās redakcijā mums ļoti daudz devušas. Egons Līvs slānīja par primitīvām publikācijām. Tagad visus satracina Ēriks Kūlis. Tāda kopā burzīšanās neļauj apaugt ar sūnām*.¹⁸ Talantīgākie Liepājas un rajona literāti tiek visai ātri pamanīti republikas mērogā, un daudzi pārceļas uz Rīgu – Ē. Hānbergs, J. Silazars, V. Lagzdiņš, J. Peters, E. Līvs, M. Zīle u. c.; taču ir arī Liepājai uzticīgie – O. Gūtmanis, E. Tauriņš, Ē. Kūlis, G. Šnipke, S. Vensko u. c.

Pateicoties apvienības vadītāju (Gunārs Biezis, J. Rūsiņš, L. Spinga, M. Rungulis u. c.) aktīvai darbībai, laika gaitā sadarbība izveidojas ar Saldus, Ventspils, Bauskas, Madonas radošajām apvienībām, apmainoties pieredzes vizītēm, publikācijām vietējo laikrakstu jaunrades lappusēs. Auglīga sadarbība padomju periodā veidojas ar Klaipēdas un Skodas literātiem, īpaši dzejniekiem – radošas tikšanās, publikācijas, tulkojumi, atdzeja –, ko kā nozīmīgu apvienības faktu atceras O. Gūtmanis:

Nodibinājās draudzīgi un lietišķi sakari ar lietuviešiem, daudziem Padomju Savienības novadiem, jo visi bijām lieli ceļotāji un tautu draudzību izpratām kā kontaktus starp dažādu tautību pamatiedzīvotājiem katra dzimtajā pusē. Šajā ziņā Gunārs Biezis bija visstākais internacionālists, kurš atdzīvināja saukļos sastingušos lozungus. Iedvesa nacionālo garu trafaretiem, kas aicināja uz sakušanu vienā padomju tautā.¹⁹

Tā kā laikraksts iznāk gan latviešu, gan krievu valodā, redakcijas paspārnē veidojas arī krievu tautības literātu grupa. Piemēram, ilggadējā laikraksta žurnālista Kirila Bobrova (dzim. 1934) radošā darbība, kurš ir ne tikai krievu literātu kopas līderis, bet arī aktīvs dalībnieks. Radošās darbības pacēlumu žurnālists piedzīvo 80. gados, kad krievu valodā atdzejo liepājnieku Ā. Gaujješa, O. Gūtmaņa, N. Kalnas, A. Pāvulītes, S. Vensko, M. Zihmaņa un citu autoru darbus. Kā atzīst pats K. Bobrovs, profesionālā latīņa bijusi

pacelta ļoti augsti, īpaši O. Gūtmanis bijis prasīgs pret atdzeju.²⁰ Bez regulāras savu prozas un dzejas sacerējumu publicēšanas laikraksta literārajās lappusēs K. Bobrovs 21. gadsimta sākumā izdevis īsprozas krājumu krievu valodā *Крылья белые* (Baltie spārni, 2006) un dzejas/atdzejas krājumu *Пучок травы* (Zāles pušķītis, 2008), kurā iekļauti daudzu pazīstamu latviešu autoru darbi. K. Bobrovs ir literātu kluba *Творчество* biedrs un Liepājas krievu almanaha *Anfilāde (АНФИЛАДА)* 20 izdevumu sastādītājs un redaktors. O. Gūtmanis mazākumtautību kopienu literātu iesaisti literārā procesa veidošanā vērtē kā nozīmīgu Liepājas kultūridentitātes ainavas elementu: *Regulārās literārās lappuses latviešu un krievu valodā laikrakstā "Komunists", sadarbība ar Liepājas krievu tautības dzejniekiem, atdzejojot un tulkojot viņu darbus, kā arī krievu kolēģu atdzejojumi no latviešu valodas rada augšni literārai videi, kura nepieciešama gan katra jaunā literāta tālākai attīstībai, gan jaunu biedru iesaistīšanai apvienībā.*²¹

Jauno literātu apvienības darbība kompensē 50.–60. gadu mijā aktualizēto, bet nerealizēto ieceri Liepājā nodibināt Rakstnieku savienības filiāli. Kā uzsvēris Ē. Hānbergs, *allaž pietrūcis trešā. Ilgu laiku bija tikai divi īstenie biedri – Viktors Lagzdiņš un Jānis Silazars. Nāca klāt Egons Līvs, bet Jānis Silazars jau bija Rīgā. Uzņēma Augustu Štrausu, Viktors Lagzdiņš jau bija Rīgā.*²² Oficiāli šī iecere realizējas tikai 1988. gadā, kad tiek nodibināta Rakstnieku savienības Liepājas nodaļa un par tās vadītāju kļūst dzejnieks O. Gūtmanis, taču tās tālākā darbība ir fragmentēta un ar mainīgiem panākumiem. Līdzīgi procesi vērojami 70. gadu vidū, kad Jauno literātu apvienības oficiālā darbība pamazām izsīkst, taču 1977. gadā tiek nodibināta literātu studija, kuras konsultanta pienākumus sākotnēji uzņemas dzejnieks J. Peters.

Noslēgumā jāsecina, ka, lai arī laika gaitā Jauno literātu apvienības statuss un nosaukums transformējas, 70. gadu otrajā pusē, apvienības oficiālajai pastāvēšanai beidzoties, izveidojušās tradīcijas ir noturīgas. To attīstībā joprojām liela nozīme ir Liepājas laikraksta *Komunists* redakcijai un tās darbiniekiem. Kā atceras A. Remess²³, Pasta ielas redakcijas namiņš šajā periodā kļūst par Liepājas kultūras un garīgās dzīves neformālu centru, oficiālu un neoficiālu tikšanās vietu, pulcējot radošo inteliģenci – literātus, māksliniekus, mūziķus, aktierus u. c., stimulējot redakcijas darbinieku radošo kapacitāti un pilnveidojot laikraksta saturiskās kvalitātes. Tādējādi iespējams runāt par personības un vides mijiedarbes nozīmi, proti, par spēcīgiem procesiem, kas inspirē pieķeršanos konkrētai vietai, attiecībās ar vietu izkristalizējot savu personiski individuālo jēgu un ar to saistītu nozīmju tīklu, dziļu pašnepārtrauktības sajūtu. Kā atzīmē virkne teorētiķu, sociālie procesi var likt vietai iegūt īpašu nozīmi konkrētā cilvēku grupā, veidojot spēcīgas

kopienas sajūtu.²⁴ Laikraksta redakcijā valdošā atmosfēra, savstarpējā uzticībā balstītās sociālās saiknes veidojušas šādai saliedētai radošai kopienai tik nepieciešamo drošības sajūtu²⁵, saistot pagātni ar tagadni, turpinot iedibinātās literārās tradīcijas, kā rezultātā rodas saskaņotība, videi un ar to saistītiem notikumiem kļūstot par simbolu stāstiem, atklājot patiesās vērtības un dzīves kontekstu, apstiprinot kopienas identitātes.²⁶ Mīnētā kopības sajūta ir spēcīgs atbalsta faktors Liepājas un Lejaskurzemes kultūrintitātes ainavā nemainīgi savu nozīmi pierādījušajai literātu kopienai, kas pilnveidojusi radošās darbības attīstības procesus līdz pat mūsdienām.

Raksts tapis Valsts pētījumu programmas "Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai" projektā "Naratīvs, forma un balss: literatūras iesakņotība kultūrā un sabiedrībā" (Nr. VPP-LETONIKA-2022/3-0003).

Atsauces un piezīmes:

- ¹ Stobbeaar, Derk, Jan; Pedroli, Bas. Perspectives on landscape identity: A conceptual challenge. *Landscape Research*, 2011, 36:3, pp. 321–339.
- ² Lewicka, Maria. Place attachment: how far have we come in the last 40 years? *Journal of Environmental Psychology*, 2011, 31, pp. 207–230.
- ³ Erll, Astrid. Introduction. *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Ed. A. Erll, A. Nünning. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2005, p. 7.
- ⁴ Turpat.
- ⁵ Raudive, Signe. *Latvijas Padomju rakstnieku savienība: no rakstnieku kluba līdz Literatūras propagandas birojam: «Jaunais autors» versus «Jaunais padomju autors»*. Latvijas Padomju rakstnieku savienības Jauno autoru darba organizēšanas komisijas un jauno literātu apvienību darbība (1945–1968) par Valsts drošības komitejas dokumentāro mantojumu. Pieejams: <https://www.lu.lv/par-mums/lu-mediji/zinas/zina/t/16370/>
- ⁶ *Komunisti*, kas 2018. gadā izveidots kā pilsētas laikraksts ar oriģinālu vēsturisko nosaukumu *Kurzemes Vārds*, arī padomju periodā turpina pirmskara tradīcijas, īpašu uzmanību pievēršot kultūras norisēm Liepājā un reģionā.
- ⁷ Stewart, William, P.; Liebert, Derek; Larkin, Kevin, W. Community identities as visions for landscape change. *Landscape and Urban Planning*, 2004, 69, pp. 315–334.
- ⁸ Helviga, Anita. Daiļliteratūras lappuses Kurzemes reģionālajā periodikā 20. gadsimta

- otrajā pusē: Liepājas pilsētas un rajona piemērs. *Piemares ļaudis un likteņi*. Rakstu krājums 3. Liepāja: Liepājas Universitāte, 2019, 33. lpp.
- ⁹ Turpat, 34. lpp.
- ¹⁰ Hābergs, Ēriks. Pasta ielas namiņā. *Literatūra un Māksla*, Nr. 8, 1989, 25. febr.
- ¹¹ Interesanta sanāksme. *Komunisti*, Nr. 238, 1957, 3. dec.
- ¹² Gūtmanis, Olafs. Caur uguni un ūdeni. *Komunisti*, Nr. 35, 1989, 21. febr.
- ¹³ Uzule, Laura. Reģionālie mediji. *Latviešu mediju vides daudzveidība*. Zin. red. V. Zelča. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 156. lpp.
- ¹⁴ Plašāk par reģionālo laikrakstu literāro lappušu izvērtējumu: Helviga, Anita. Daiļliteratūras lappuses Kurzemes reģionālajā periodikā 20. gadsimta otrajā pusē: Liepājas pilsētas un rajona piemērs. *Piemares ļaudis un likteņi*. Rakstu krājums 3. Liepāja: Liepājas Universitāte, 2019, 29.–68. lpp.
- ¹⁵ Spinga, Leons. Pipari, strīdi un ceļamaize. *Komunisti*, Nr. 50, 1968, 13. marts.
- ¹⁶ Turpat.
- ¹⁷ Spinga, Leons. Spilgtāk runāt par dzimtās pilsētas ļaudīm. *Komunisti*, Nr. 155, 1963, 20. sept.
- ¹⁸ Remess, Andžils. *Liepājā, Pasta ielas namiņā*. Liepāja: Kurzemes Vārds, 2011, 38. lpp.
- ¹⁹ Turpat.
- ²⁰ Audere, Inga. *Intervija ar Kirilu Bobrovu*. Pieejams: <https://egineto.lv/intervija-ar-krievu-literatu-un-zurnalistu-kirilu-bobrovu/>
- ²¹ Gūtmanis, Olafs. *Zvaigzne*, Nr. 9, 1977, 1. maijā.
- ²² Hābergs, Ēriks. Pasta ielas namiņā. *Literatūra un Māksla*, Nr. 8, 1989, 25. febr.
- ²³ Remess, Andžils. *Liepājā, Pasta ielas namiņā*. Liepāja: Kurzemes Vārds, 2011, 59. lpp.
- ²⁴ Stewart, William, P.; Liebert, Derek; Larkin, Kevin, W. Community identities as visions for landscape change. *Landscape and Urban Planning*, 2004, 69, pp. 315–334.
- ²⁵ Gifford, Robert; Scannell, Leila; Kormos, Christine; Smolova, Lidia; Biel, Anders; Boncu, Stefan et al. Temporal pessimism and spatial optimism in environmental assessment: A 18-nation study. *Journal of Environmental Psychology*, 2009, 29, pp. 1–12.
- ²⁶ Stewart, William, P.; Liebert, Derek; Larkin, Kevin, W. Community identities as visions for landscape change. *Landscape and Urban Planning*, 2004, 69.

Literatūra:

- Audere, Inga. *Intervija ar Kirilu Bobrovu*. Pieejams: <https://egineto.lv/intervija-ar-krievu-literatu-un-zurnalistu-kirilu-bobrovu/>
- Erll, Astrid. Introduction. *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Ed. A. Erll, A. Nünning. Berlin, New York:

Walter de Gruyter, 2005.

Gifford, Robert; Scannell, Leila; Kormos, Christine; Smolova, Lidia; Biel, Anders; Boncu, Stefan et al. Temporal pessimism and spatial optimism in environmental assessment: A 18-nation study. *Journal of Environmental Psychology*, 2009, 29.

Gūtmanis, Olafs. *Zvaigzne*, Nr. 9, 1977, 1. maijā.

Gūtmanis, Olafs. Caur uguni un ūdeni. *Komunisti*, Nr. 35, 1989, 21. febr.

Hänbergs, Ēriks. Pasta ielas namiņā. *Literatūra un Māksla*, Nr. 8, 1989, 25. febr.

Helviga, Anita. Daiļliteratūras lappuses Kurzemes reģionālajā periodikā 20. gadsimta otrajā pusē: Liepājas pilsētas un rajona piemērs. *Piemares ļaudis un likteņi*. Rakstu krājums 3. Liepāja: Liepājas Universitāte, 2019.

Lewicka, Maria. Place attachment: how far have we come in the last 40 years? *Journal of Environmental Psychology*, 2011, 31.

Raudive, Signe. *Latvijas Padomju rakstnieku savienība: no rakstnieku kluba līdz Literatūras propagandas birojam: «Jaunais autors» versus «Jaunais padomju autors»*. *Latvijas Padomju rakstnieku savienības Jauno autoru darba organizēšanas komisijas un jauno literātu apvienību darbība (1945–1968) par Valsts drošības komitejas dokumentāro mantojumu*. Pieejams: <https://www.lu.lv/par-mums/lu-mediji/zinas/zina/t/16370/>

Remess, Andžils. *Liepājā, Pasta ielas namiņā*. Liepāja: Kurzemes Vārds, 2011.

Spinga, Leons. Spilgtāk runāt par dzimtās pilsētas ļaudīm. *Komunisti*, Nr. 155, 1963, 20. sept.

Spinga, Leons. Pipari, strīdi un ceļamaize. *Komunisti*, Nr. 50, 1968, 13. martā.

Stewart, William, P.; Liebert, Derek; Larkin, Kevin, W. *Community identities as visions for landscape change*. *Landscape and Urban Planning*, 2004, 69.

Stobbelaar, Derk, Jan; Pedrolí, Bas. Perspectives on landscape identity: A conceptual challenge. *Landscape Research*, 2011, 36:3.

Uzule, Laura. Reģionālie mediji. *Latviešu mediju vides daudzveidība*. Zin. red. V. Zelča. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018.

Maija Burima

‘ANTROPOCĒNA DIAGNOZE’ ARTŪRA PUNTES DZEJAS
KRĀJUMĀ JĒRCĒNU PAGASTA NEZĀĻU HERBĀRIJS

Summary

‘Diagnoses of Anthropocene’ in Artūrs Punte’s Collection of Poems *The Weeds Herbarium of Jērcēni Parish*

The idea of the Anthropocene marks a new era in the interaction between human industrial evolution and the planet’s ecosystems. As global industrialization processes develop and reach new levels of intensity, the Anthropocene highlights different markers of human environmental impact on nature. In the Anthropocene epoch, humanity, although aware of the potentially devastating and destructive effects of its scientific discoveries and technological innovations on nature and the environment, does not see the possibility of completely limiting or changing its consumer habits.

Arthur Punte’s poetry book *The Weeds Herbarium of Jērcēni Parish* (2019) poetically addresses the issues of the possibility of harmonious coexistence between nature and humans. The book comprises three collections of texts: the first and third being the collections of poems, interrupted by an interjected poem *Newcomers*. Conceptually and paratextually, the book is unified by the idea of a herbarium as memories of times gone by and a paradigm of past events, traditions, and things. Through the lens of ecopoetics, the author makes an “Anthropocene diagnosis” represented within the ecological ethics principles of the (post)modern individual, which are defined by the need to preserve untouched, authentic ecosystems in synergy with the efforts and abilities of the contemporary urban individual to change and develop. The author’s critical assessment and simultaneous contrast can be observed both in poems depicting the evident consequences of human activity and in texts presenting relatively harmonious landscapes.

Key words: *the Anthropocene, ecopoetics, eco-critical narrative, paratext, herbarium*

*

Dialogs vai nošķīrums starp moderno indivīdu un dabu ir fundamentāls kultūras un literatūras diskurss. Industrializācijas attīstība ir pagrieziena punkts socioekoloģisko konfliktu diskursā un tā estētisko projekciju praksēs. Rūpnieciskajam progresam dažādos pasaules reģionos ir atšķirīga hronoloģija, ko determinē modernitātes ēras sākuma sazobe ar imperiālajiem un (post)koloniālajiem procesiem. Industriālais sprādziens un cilvēka daudzveidīgā ietekme uz planētu, kas to būtiski izmaina, ir arvien biežāk aktualizēts mūsdienu literatūras naratīvs, kurā daba un cilvēks vienlaikus ir objekts un subjekts.

Antropocēna diskursīvās prakses

Diskusija par ekoloģijas transkulturālajiem aspektiem izriet no objekta un subjekta mijiedarbes, kam kontekstuālu paplašinājumu sniedz atmosfēras ķīmiķa Nobela prēmijas laureāta Paula Krutzena (*Paul Crutzen*) 2000. gadā pieteiktais neformālais termins ‘antropocēns’. Jēdziena ‘antropocēns’ eti-moloģija ir no gr. *ἀνθρωπος*, *ánthrōpos* – ‘cilvēks’, *kainós*, *καίνος* – ‘jauns’. To izmanto, lai apzīmētu pašreizējā ģeoloģiskā laikmeta – holocēna – pēdējo periodu Zemes vēsturē, kam raksturīgā cilvēka iedarbība uz dabu ir būtiski iz-mainījusi Zemes ekosistēmas.¹ Piesakot jēdzienu, P. Krutzens atzīmē, ka, *cilvēka darbībai kļūstot par nozīmīgu ģeoloģisko spēku, piemēram, mainoties zemes apstrādei, meža izciršanai un fosilā kurināmā dedzināšanas paradumiem, ir radies pamats uz pašreizējo ģeoloģisko laikmetu attiecināt terminu “antropocēns”*. Šī laikmeta sākotne saistāma ar Džeimsa Vata (*James Watt*) 1784. gadā izgudroto tvaika dzinēju².

Antropocēns ir konceptuāls termins. Tas izvērš diskusiju par lauku vides degradāciju un klimata pārmaiņām, paplašinot šo polemiku ar civilizācijas ietekmes izvērtējumu un pievēršoties cilvēka un planētas koeksistences jautājumiem ekoloģiskās krīzes problemātikas kontekstā. Cilvēka vadītā (*human-driven*) ģeoloģiskā perioda apzīmējums ‘antropocēns’ ceturtdaļgadsimta laikā ir kļuvis par vides pētījumu modes vārdu. Termina ‘antropocēns’ izstrādē liels ieguldījums ir *Antropocēna darba grupai* (*Anthropocene Working Group*, AWG), kuras izveidi 2009. gadā iniciēja ģeologs Fils Gibards (*Phil Gibbard*). Pastāv arī cits viedoklis, kura piekritēji uzskata, ka *antropocēns atspoguļo nevis jaunu ģeoloģisko laikmetu, bet gan iekļaujas holocēnā*³.

Jākonstatē, ka jēdziena ‘antropocēns’ potenciāls ir kontekstuāli jaudīgs un tas izmantojams ne tikai ģeoloģiskā perioda apzīmēšanai. Kelija Pauere⁴ (*Kelly Power*), Andreas Malms (*Andreas Malm*) un Alfs Hornborgs⁵ (*Alf Hornborg*) atzīmē, ka *klimata pārmaiņas ir izteikti sociogēnas, nevis antropogēnas*⁶. K. Pauere šo viedokli pamato ar mūsdienu patērētājsabiedrības paradumiem un produktiem, kas izveidojušies iepriekšējās tehnoloģiskās un sociālās attīstības rezultātā un ir saistīti gan ar cilvēka dabu, gan sabiedrību un kultūru. Jēdziena piemērošanā detaļas ir mazāk svarīgas nekā sociālais vēstījums – cilvēka darbība ir novedusi mūs līdz punktam, pēc kura turpmākā nākotne ir atkarīga gan no ideoloģijas, kas ietekmē mūsu lēmumus, gan no veidiem, kā uztveram savu nākotni kā dzīvās dabas suga.⁷ Savukārt A. Malms un A. Hornborgs uzskata, ka klimata pārmaiņas izraisa nevis cilvēks, bet gan konkrēta sabiedrības struktūra. Cilvēka un dabas attiecību interpretācija antropocēna perspektīvā un skatījums uz cilvēka darbības sekām ētiskā un estētiskā kontekstā mudina pārvērtēt attiecības starp jēdzieniem ‘subjekts’ un ‘āģence’ un kolektīvo sevis kā vienotas sugas izpratni.⁸

Pašreiz koncepts 'antropocēns' ir pakļauts pastiprinātai kritikai. 2024. gada 20. martā Starptautiskā ģeoloģisko zinātņu apvienība (*The International Union of Geological Sciences*, IUGS) publicēja paziņojumu *Antropocēns (The Anthropocene)*, kurā postulē, ka neatzīst antropocēnu kā ģeoloģisku laikmetu un nesaskata pazīmes tā formālai ratificēšanai, taču nenoliedz tā lietojuma potenciālu, atzīmējot, ka *antropocēns var tikt izmantots kā neformāls ne-stratigrāfisks termins*⁹. IUGS paziņojumā norādīts, ka terminu var izmantot starpdisciplinārā kontekstā kā cilvēka un vides mijiedarbības deskriptoru:

*Antropocēnu turpinās plaši izmantot ne tikai Zemes un vides zinātnieki, politiķi, ekonomisti, bet arī sabiedrība kopumā. [...] tas netiks atzīts par formālu ģeoloģisku terminu, bet nav noliedzama tā neformālā pielietojuma lietderība tālākajās diskusijās par antropogēno ietekmi uz Zemes klimatiskajām un vides sistēmām.*¹⁰

Kopienās, kurās antropocēna diskursīvās prakses organiski "ierakstās" lokālajos modos (piemēram, Latvijā), šis paziņojums iegūst sabiedrisko rezonansi, tiek atspoguļots plašsaziņas līdzekļos¹¹, jo jēdzienam 'antropocēns' jau ir izveidojušies sociālie, ētiskie un estētiskie diskursi. Literatūrā antropocēns reprezentēts kā multimodāls naratīvs. Tam ir liels potenciāls kā "lietussarga konceptam" jeb nozīmju apkopojumam, lai izteiktu transkulturālās un lokālās prakses ekokritiskos naratīvos par cilvēka mijiedarbi ar ekosistēmām un ietekmi uz planētu.

Ekoloģisko un estētisko stratēģiju aģence Artūra Pantes dzejas grāmatā *Jērcēnu pagasta nezāļu herbārijs*

Artūrs Punte ir Latvijas dzejnieks un skaņu mākslinieks, tekstgrupas *Orbīta* dalībnieks. Viņš iesaistās starpžanru un sintētiskajā mākslā, kā arī skaņas instalāciju, akustisko instrumentu veidošanā un izmantošanā, ir videopoētisku darbu autors. Raksta dzeju krievu un latviešu valodā. Izdevniecības *Opūma* izveidotājs un almanaha *Opūma* redaktors, vairāku dzejas grāmatu sastādītājs.

A. Pantes dzejas grāmata *Jērcēnu pagasta nezāļu herbārijs*¹² (2019) piedāvā ekokritiskās ētikas un to reprezentējošās estētikas projekciju sinkrētiskās teksta un lasītāja komunikācijas stratēģijās. *Jērcēnu pagasta nezāļu herbāriju* autors sauc par *grāmatu – mutantu*¹³ un *romānu dzejā*¹⁴. Grāmatai ir konceptuāla konstrukcija – it kā trīs grāmatas būtu apvienotas vienā izdevumā poligrāfiska pārpratuma dēļ. Punte skaidro, ka grāmatas nosaukums ir pantmērā, un faktiski tas ir gan pirmais grāmatas dzejolis, gan grāmatas poētiskās struktūras un krājumā "ielauztās" ekoloģiski episkās poēmas¹⁵ *Ieceļotāji* atslēga.

Grāmatas nosaukums piesaka grāmatas galvenos tēlus: Jērcēnu pagastu, nezāles un herbāriju. Komentējot grāmatas nosaukumu, Punte norāda, ka to-

ponīms Jērcēni ir jāuztver kā tādas vietas tēls, no kuras nepienāk ziņas¹⁶, kā ceļojums uz iekšpusi¹⁷, reflektējot par cilvēka iedarbību uz dabu. Jērcēnu pagasts ir reāla Latvijas administratīvi teritoriālā vienība Ziemeļvidzemē; netālu tek Gauja. Punte Jērcēnu pagastā pie šosejas ir zemes īpašums. Intervijā, atbildot uz rakstnieces Ingas Žoludes jautājumu, *Pastāsti par savu saikni ar Jērcēniem!*, Punte skaidro:

*Es domāju, ka tie [Jērcēni] ir jāuztver kā tēls. Šo grāmatu es veidoju kā tēlu, nevis mediju. Nosacīti tur varētu būt arī cits pagasts, bet, tā kā man ir zeme Jērcēnos, nodomāju, ka būtu forši to iemūžināt. Turklāt Ziemeļvidzeme un Piegauja parādās arī dzejoļos un kaut kādā veidā grāmatā visu savieno, satur kopā.*¹⁸

Leksēma ‘nezāles’ latviešu valodā ietver negatīvu un pazeminātu nozīmi: nezāle = ne-zāle (nelaba zāle). Nezāles ir augu sugas, kas pret cilvēka gribu ieviešas apkoptajās platībās. Punte atklāj savu poētisko ieceri, izmantojot nezāļu tēlu. Viņš skaidro, ka *nezāles arī ir jāuztver kā tēls, jo botāniski nav nekādu nezāļu, tas ir ideoloģisks jēdziens – mēs izdomājam: lūk, šī ir nezāle. Citos apstākļos tas pats augs, ja tas nekaitē mūsu darbībai, vairs nav nezāle. It kā tu pēti dabu, bet attiecini uz to labai neraksturīgas un svešas kategorijas. Es cīnījos ar to, ka zeme aizaug, – bērze aug ātrāk nekā nezāles. Tad es sapratu, ka varbūt nevajadzēja cīnīties ar tiem bērziem, ja jau tie tur tik labi aug, – varbūt vajadzēja paretināt, un lai tie aug, un tad, piemēram, tecināt bērzu sulu... Bet bija jau par vēlu – tie, kas auga lauksaimniecības zemē, jau bija ar lielām pūlēm likvidēti, – it kā tu tiec vaļā no koka, bet saknes paliek, tur nevar ne staigāt, ne uzart bez lielas tehnikas – tāda neuzvaramā daba.*¹⁹

Grāmatas daudzslāņainību, teksta un parateksta saspēli izsaka herbārija mistificēšanas²⁰ stratēģija, kas Ivara Šteinberga skatījumā ietver vairākus interpretāciju līmeņus:

*[..] aplūkojot vienkāršo, bet pievilcīgo vāku, ātri iespējams identificēt mistifikācijas iezīmes: autors ir noklusēts, tā vietā piedāvāts tikai šķietami “sausais” virsraksts – “Jērcēnu pagasta nezāļu herbārijs”, kas, virspusēji spriežot, vairāk piestāvētu eksponātam kādā reģionālā muzejā, nevis dzejas krājumam. Tomēr, saprotams, lasot uzmanīgāk, atklājas virsraksta daktiliskais raksturs, kas tādējādi jau laikus signalizē par būtisku Punte rokraksta īpašību – uzreiz nemanāmo, bet trāpīgo ikdienišķā poetizēšanu.*²¹

Herbārija mistifikācija jeb postmodernisma spēles un karnevalizācijas tehniku izmantojums kļūst par formālu risinājumu trīsdaļīgā grāmatas teksta kompozīcijas veidojumam. Herbārija elementi grāmatā ir vizuāli klātesoši, nojaušami. Grāmatas pirmajā un trešajā daļā, kur ir dzejoļu krājums, lappusēs herbārija augu attēli ir aizsegti ar tekstu un nav skaidri saskatāmi. Savukārt pa vidu, kur ir poēmas *Ieceļotāji* teksts, herbārija nospiedumi netiek izmantoti.

Tādējādi herbārijs ir parateksts; uz grāmatas vāka vārds 'herbārijs' ir ierāmēts (šo paņēmieni izmanto nesenu aizgājēju marķēšanai tekstā). Šis paratekstuālais paņēmiens reprezentē mirušus augus, plašākā izpratnē – gadalaiku ritus, izzūdošo augu sugas, cilvēka un dabas ilgdzīves atšķirīgos nogriežņus. Savukārt lakoniskais vāku noformējums bez autora vārda pieminējuma aktualizē tēzi par autora nāvi, ko savā esejā *Autora nāve* (1967) piesaka Rolāns Barts. koncepcija par autora nāvi ir savienojama ar priekšstatu par īpašu stāstījuma balsi (*narrative voice*), kā arī citiem uz autora klātbūtni norādošiem jēdzieniem, kas izmantoti (post)strukturālisma poētikā un naratoloģijā. R. Barta tēze paredz, ka autors būtu jānosšķir no darba, jo interpretācija ir atkarīga no lasītāja pieredzes, un pats autors ir tikai lasītājs. Tekstrādē autors aizgūst jau iepriekš pieteiktas idejas, darbojoties intertekstualitātes laukā. Vizuāli grāmatas vāki stilizē akadēmisku herbārija izdevumu, piedāvājot akadēmiskumu kā vienu no dabas – cilvēka attiecību un vienlaikus savas grāmatas interpretācijas līmeņiem.

Retrospekciju un akadēmisko interpretāciju par floru kā unikālu un autentisku augu sugu kopumu, kas dokumentē kādas teritorijas, piemēram, valsts, floru noteiktā laika periodā un sniedz ieskatu par augu sugu izplatību, izzušanu un jaunu sugu ieviešanos, pārstāv Latvijas Universitātes Bioloģijas fakultātes Botānikas muzeja herbārija glabātava. Tā impulsēja grāmatas autora un mākslinieka radošo sinerģiju. 19. gadsimtā ievāktu augu nospiedumi ir reproducēti grāmatas ilustrācijās gaistošu ēnojumu kontūrās: *Mēs gribējām vecus augus, jo cerējām, ka tie būs slikti saglabājušies. Taču izrādījās, ka tie visi ir ļoti labi saglabājušies. Herbārija darbinieki pat īpaši palīdzēja mums meklēt brāķus, kas līdz galam nebija iespējams, jo brāķi netiek glabāti. Mēs atlasījām tādus augus, kam bija manāmas laika pēdas*²², stāsta Punte. *To dzīve no 19. gadsimta turpinās. Senākie grāmatas noformējumā izmantotie herbāriji ir no XIX gadsimta, bet bija arī augi no XVIII gadsimta, ko bija savākuši vācu mācītāji.*²³

Orbītas radošā rokraksta eksperte Ilva Skulte recenzijā par Punes grāmatu akcentē herbārija pragmatiku: *Herbārijs ir ne tikai viena no cilvēku kultūras vardarbīgajām izdarībām ar dabas laiku un telpu – saspīest divdimensionālā plaknē telpisko augu, lai saglabātu tā vīstošo krāšņumu laikā, – herbārijs pārstāv arī nepieciešamību, ko izjūtam pēc šādām materializētām atmiņām. Tas nozīmē lapas starp lapām (paralēlus lasījumus, ko pastiprina lieliskais Mārtiņa Ratnika dizains un vizuālais noformējums), bet arī marķēšanu, sakārtošanu, krāšanu, klasifikāciju, sistēmu, tā norādot uz modernitāti ar tās izteikto racionalitāti un nu jau nenoslēpjamajām problēmām.*²⁴

Pagātnes (agrākā, aizgājušā) laika nospiedumu projekcija tagadnē ir vēl viens svarīgs grāmatas tematiskais komponents. Herbārijs ir ne tikai tēls. Tas ir "iekonservētu atmiņu" metafora, herbārija elementu grūti nosakāmās formas

rosina paralēles ar pagātnes sajūtām un tēliem, kas laika gaitā saglabā noteiktu situāciju fragmentus. Punte, iepazīstinot ar grāmatas koncepciju, žanru un kompozīciju, atzīmē, ka *[T]e nav nejašu elementu – ne noformējumā, ne tekstā. Uz vāka nav mana vārda. Tas ir viens no veidiem, kā paslēpt dzeju.*²⁵

Kompozicionāli grāmatu veido 2 tekstu kopas. Grāmatas kodols ir mazā formāta ekoloģiski episkā poēma²⁶ *Ieceļotāji*, kas ievietota grāmatas vidū (tā ir grāmatas otrā daļa), savukārt pirmā un trešā daļa ir dzejoļu krājums, faktiski – poēmas *Ieceļotāji* ierāmējums, kam arī ir sava iekšējā dinamika. Par to liecina atšķirīgais rindiņu garums un izkārtojums, mainīgais burtu lielums un citi paratekstuāli efekti, jo arī teksts intensīvi veido šīs grāmatas dizainu. Teksta mērogs pakāpeniski kļūst lielāks, nonākot līdz sprādzienam kā poēmas kulminācijai²⁷: *Sprādziens un tam sekojošais ugunsgrēks visā mūsu zemē vienā rāvienā mainīja visu – ainavu, pieradinātās populācijas, vielu sastāvu, partikas ķēdes un mūsu ikdienu. Tas bija jauns sākums, tāpēc mēs šeit laikus dalām pirms un pēc sprādziena.*²⁸ Tipoloģiski Punes tēlotā sprādziena aina sasauca ar vienu no interpretācijām par antropocēna sākuma robežu – atomieroču eksploziju 1945. gadā, bombardējot Japānas pilsētas Hirosimu un Nagasaki. Modernizētajā pasaulē vēstījums par sprādziena situāciju raisa dominējošo asociāciju ar kodolieroču izmantošanu Japānas pilsētās un ir aizkustinošs atgādinājums par cilvēku upuriem un ekosistēmas iznīcināšanu. Šiem vēstures nospiedumiem jāmotivē cilvēce modelēt tādas mikro un makro ekosistēmas, kurās agresija un iznīcība nav pieļaujama.

Grāmatas parateksta izveidē īpaša funkcija ir tausti. Efektu, ka grāmatā it kā nejausi nonākuši divu atšķirīgu kopu teksti, pastiprina arī dabas tematikai veltītās poēmas *Ieceļotāji* lapām izmantotais sintētiskas izcelsmes papīrs kā *revolucionārs*²⁹ risinājums, kam jāpārsteidz un jāprovocē lasītāja taustes veidotās asociācijas par konceptiem ‘dabīgs’, ‘īsts’ un ‘mākslīgs’, ‘neīsts’. Šis paratekstuālais paņēmiens izgaismo konceptā ‘antropocēns’ ietvertu kompromisu starp ētisko pietāti pret dabu un akūto nepieciešamību to utilitāri izmantot.

Punte norāda, ka grāmata *kopumā tas ir viens teksts, kurā poēmas naratīvs neļauj ielikt liriskus iestarpinājumus – tas padarītu struktūru nesavaldāmu –, tāpēc dzejoļi ir ārpus pamatteksta, bet principā varētu pielikt cipariņus pie noteiktiem pantiem poēmā: skatīt tādu un tādu dzejoļi*³⁰.

Punes piedāvātais dzejoļu krājuma un poēmas lasījums vedina identificēt žanra paralēles ar Raiņa romānu dzejoļos *Dagdas piecas skiču burtnīcas*. Tā ievadā Rainis raksta: *Tā kā man no autora nebija dots virsraksts, tad saucu visu kopizdevumu vienkārši par “Dagdas piecām skiču burtnīcām”. Bet par romānu to apzīmēju tādēļ, ka autors pats runā pēdējā vēstulē par šo kā savu dzīves romānu.*³¹ Arī Punes grāmatas naratīvs reprezentē hibrīdžanra “romāns

dzejā” pazīmes: sižeta līniju, kas samontēta no atsevišķu notikumu emocionāli subjektīvām epizodēm, unikālas pieredzes liecības, kas “ierakstās” lielākā vēstījumā par kolektīvām atmiņām.

Ekopoētika kā ‘antropocēna diagnoze’ A. Punes dzejā

Antropocēna laikmetā tiek revidēti cilvēku un dabiskās vides mijattiecību modeļi, piedāvājot tādus ietvarus, kas paredz ne tikai pārmaiņas cilvēku attieksmē vai personiskajos paradumos, bet arī sociālo attiecību, institucionālo ietvaru un ierasto prakšu maiņu. Šāda situācija rada pamatu dažāda veida konfliktiem. Izmaiņas cilvēku un vides attiecībās nav nodalāmas no transformācijām sociālajās attiecībās. Veidojas sociāli konflikti, kuri tieši vai netieši saistīti ar dabas izmantošanas, pārvaldīšanas un aizsardzības modeļiem un praksēm.³² Anīta Zariņa un Ivo Vingradovs par ‘antropocēna diagnozi’ nodēvē priekšstatu par dabu kā tīru un stabilu sfēru apšaubīšanu mūsdienās: *Jautājums par dabiskumu parasti ir neatņemami klātesošs diskursos par dabas vērtībām, dabas saglabāšanu, savvaļu un sugu un biotopu aizsardzību. Tas tiek lietots divos dažādos, tomēr savstarpēji saistītos aspektos: dabiskums kā vērtība, kas ir aizsargājama pati par sevi, un dabiskums kā ekosistēmu stāvokļa raksturojums. Dabiskuma jautājumam ir īpaša nozīme šodienas dabas aizsardzības diskursos, kad priekšstats par dabu kā tīru un stabilu sfēru mūsdienu ‘antropocēna diagnozē’ tiek apšaubīts.*³³ Projicējot jēdzienu ‘antropocēna diagnoze’ uz literāro tekstu, tas piedāvā interpretēt, kā ar ekopoētikas līdzekļiem var tikt izteikti ekoloģiskās ētikas apsvērumi.

Tematiski ekopoētika aktualizē globālos ekoloģiskos vispārinājumus un lokālosodus. Globālie vispārinājumi (universālījas):

- klimata pārmaiņas;
- dabas resursu nesamērīgs patēriņš;
- dabas piesārņošana;
- atoma izmantošana enerģijas un ieroču ražošanā;
- urbānais dzīvesveids u. c.

Lokālie modi:

- etnokodi (mitoloģijā un folklorā sakņoti priekšstati);
- kultūrkodei (kultūras naratīvos pieteiktas tēmas, tēli);
- sabiedriskās dzīves notikumi ar simbolisku raksturu (to ilustrē Daugavpils HES būvprojekta atsaukšanas piemērs no Latvijas valstiskuma atjaunošanas jeb pārbūves un atmodas perioda³⁴).

Punte dzejas krājumā pievēršas metafizisku parādību fizikālajām izpausmēm. Autora tekstos ar ekopoētikas līdzekļiem izteikts globālo vispārinājumu vadmotīvs par dabiskuma problemātiku patērētājsabiedrībā,

un vides diskursu ekopoētika piepilda ar estētiskām kategorijām, kas rodas, mijiedarbojoties transkulturālām praksēm. *Ekopoētika ir starpnieks starp ekokritiku, kas pievēršas vides jautājumiem, un poststrukturālismu, kurā apgalvots, ka valoda nespēj nofiksēt vai atveidot mūsu nepastarpinātu iekļaušanos dabā.*³⁵ Pantes grāmata vēsta par dabas apgūšanu un cilvēka attiecībām ar dabas spēkiem, attiecībām starp cilvēku un zemi, dabu, kas tehnoloģiju laikmetā kļūst arvien atsvešinātākas. Grāmatā ietvertajā poēmā *Ieceļotāji* arhetipiskais ieceļotāju tēls *pie dzīvo metamorfozi un tiek apveltīts ar mūsdienu realitātes pazīmēm*³⁶. Pat iekopjot nelielu zemes gabaliņu, cilvēks saskaras ar to, kas aprakstīts Pantes poēmā: dabai ir savi likumi, un vēlme tos mainīt nesagatavotam cilvēkam nesīs neizdošanos:

*Lukturu gaisma pirmoreiz skarot šejienes lapas
Izgaismoja kā mums toreiz šķīta devīgu kaujas lauku
It kā vienu apstādinātu kadru cīņā
Līdzsvaru kas nenosvērās uz kāda uzvaras pusi.*³⁷

Līdz ar dabas – cilvēces karastāvokli Punte pieļauj mūsdienu indivīda un dabas spēku harmoniskas komunikācijas iespēju: *Iznākums var būt pavisam cits, bet toties cilvēkam ir iespēja iepazīt sevi un atrast jaunus ceļus savās attiecībās ar dabu.*³⁸

Pretrunīgums cilvēka un dabas attiecībās starp vēlmi aizsargāt un vienlaikus patērēt dabu, sinhrona dabas apgūšana un pakļaušana ir būtisks Pantes grāmatas vadmotīvs: *Mēs nevaram būt tik zaļi, cik mēs gribētu*³⁹, uzskata Punte. Iestājoties pret vardarbīgu dabas izmantošanu, Punte atzīst, ka jāmeklē citi ceļi cilvēka koeksistencē ar vidi:

*Taču zemaudzes meža vidū
Kūdras purvos varu ilgi
Sevī iegrimis vērot
Kā zābaki pamazām spiežas dzelmē.*⁴⁰

Atšķirībā no ierastā, romantiķu izveidotā literatūras skatījuma uz dabu un cilvēku Punte vēro dabu kā materiālists, zinātniski, bezkaislīgi un detaļās uzmanīgi, rezultātā pamanot tajā savveida plaisas, kas ļauj sajust līdzās citādību – mistisko, maģisko, veselumā saistīto⁴¹. Intervijā Punte norāda, ka poēmas *Ieceļotāji* vadmotīvs ir dabas apgūšana, pakļaušana: *Bet pilnīgi noteikti daba ir jāiegrožo, jāapgūst un jāliek strādāt savā labā,*⁴² taču tas nav iespējams ar cilvēka vardarbīgu rīcību, ko ironiski tēlo Pantes poēmas sākuma daļa.

Nacionālais kultūrkods, ko latviešu kultūrapziņā tradicionāli reprezentē Jāņa Purapuķes romāna kanonizētajā nosaukumā *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes* (1898) ietvertā vienlaicīgā dabas godināšana un tās kolonizācija, Pantes dzejoļos aizstāts nevis ar tradicionālista sentimentālo jūsmu vai naivo aprakstu, bet it kā zudušas dimensijas meklējumiem, *izdarot mērījumus, lai saprastu*

garu un garīgo, kas pazaudēts, piemirsies, kaut kā neglābjami zudis⁴³:

Tad uz brīdi mums izdevās iekļauties līdzsvara procesā – mēs vienādi ieguldījām un saņēmām pretī. Par peļņu nebija runa, bet miklais apvidus ielaida mūs pie sevis, un tagad viss apkārt bagātīgi suloja, it kā tieši mums. Ūdens sāka plūst, nosusinot sliksnās un retinot biežokņus. Kukaiņi atbrīvoja gaisu. Dzīvnieki pielāgojās, gluži tāpat kā mēs, un izklīda savās nišās – neviens vairs nedzēra viņu asinis, vietējo augu saindētas.

Mūsu uzdevums turpināja sarežģīties risinājuma gaitā – par spīti cerībām harmonija neturpinājās ilgi. Nezinu, varbūt mēs sākām gūt virsroku pārāk ātri...⁴⁴

Ieceļotāji ir poēma par teritorijas industrializāciju, par cilvēka samērošanas ar dabu, savas vietas, dzīves nišas iegūšanu ar visām no tā izrietošajām sekām [...] un komunikāciju ar vietu. Atrdoties pilsētā, mums šķiet vērtīgs katrs augs, katrs koks ir uzskaitē, liekas, ka to vajag vairāk. Bet, ja tu nonāc uz kultivējamas zemes, kur ir jāaudzē pārtika cilvēkam, pieeja pilnīgi mainās – katru dienu tu bez sirdsapziņas pārmetumiem iznīcini visādus augus svētā pārliecībā, ka tu dari pareizi. Kārtīgos laukos ir grūti pateikt, kas ir aizsargājama suga, – drīzāk cilvēkam ir jā rūpējas, kā izdzīvot.⁴⁶

*Jērcēnu pagasta nezāļu herbārijs ir (iz)aicinājums mūsdienu cilvēkam atrast katra indivīda personības struktūrai atbilstošas stratēģijas koeksistenci ar dabu, un, kā atzīmējusi Ilva Skulte, Punes dzejā *eko- un tehno- diskurss pavēršas pavisam negaidītā virzienā, [...] stāsts par ieceļotājiem iegūst sociālu un varbūt pat politisku dimensiju*⁴⁷.*

Punes krājums, izlasīts ekokritikas modā, aktualizē jautājumu par plašo attiecību un mijiedarbes spektru starp cilvēku un dabu, uzrādot savstarpējo sasaisti un atkarību. Gregs Garrards (*Greg Garrard*) uzskata, ka *cilvēces un dabas attiecības vislabāk raksturot kā asimetriski līdzatkarīgas*⁴⁸. Dabas pastāvēšana ir papildīta, ja tā funkcionē kā dzīvo būtnu eksistences vide, savukārt cilvēce nevar iztikt bez dabas, jo tas, kas cilvēkam nepieciešams, nāk no zemes. Šī tēze sastopama arī Punes dzejā:

*Kad pēc sprādziena
sāka veidoties jauns līdzsvars,
mēs tajā bijām jau paredzēti,
iekļauti bilancē kā savējie.⁴⁹*

Punes dzeja reprezentē dabu kā vienotu veselumu. Cilvēks ir pozicionēts gan kā tās oponents, gan tās komponents, abos modos translējot vēstījumu par mūsdienu cilvēka koloniālajām un sinerģiskajām stratēģijām saziņā ar dabu.

Secinājumi

Antropocēns raksturo cilvēka iedarbību uz Zemi un tās ekosistēmām. Literatūrā rezonanse par cilvēka un dabas mijiedarbi, ko iekonturē antropocēns, ir multimodāls naratīvs. Konceptam ‘antropocēns’ ir liels potenciāls kā vispārīgā nājumam, izsakot transkulturālas un lokālas prakses ekokritiskos naratīvos par cilvēka ietekmi uz planētu. Diskursa analīze ir viena no pieejām, kuru iespējams izmantot, lai labāk izprastu antropocēna konfliktu komunikatīvo aspektu.

Tekstgrupas *Orbīta* autori vienmēr ir meklējuši jaunas pieejas un formas diskutablu sociālo diskursu kontekstualizēšanai. Pantes grāmatā *Jērcēnu pagasta nezāļu herbārijs* liela loma ir paratekstualitātei. Tā ir viena no trajektorijām, kas izvērsē konceptā ‘antropocēns’ ietvertu kompromisu starp ētisko pietāti pret dabu un akūto nepieciešamību to utilitāri izmantot. Cilvēka tēls Pantes antropocēna tekstos ir bezpersonisks un pasīvs, ārpus vēsturiskā un telpiskā ietvara. Tas reprezentē tādu autora pozīciju, kas nepiedāvā vērtējumu un nekritizē, bet gan piefiksē un ilustrē dabas un cilvēka mijiedarbes procesa amplitūdu.

Pantes dzejā antropocēns kā vadmotīvs uzrāda cilvēka darbības sekas. Caur ekopoētikas prizmu autors nosaka ‘antropocēna diagnozi’, kas reprezentēta (post)modernā indivīda ekoloģiskās ētikas principos, ko rada nepieciešamība saglabāt neskartas, autentiskas ekosistēmas sinerģijā ar mūsdienu pilsētas indivīda centieniem un spējām mainīties un attīstīties. Autora kritisko vērtējumu un vienlaikus kontrastējumu var vērot gan dzejoļos ar uzskatāmām cilvēka darbības sekām, gan tekstos ar nosacīti harmoniskām ainavām.

Pantes antropocēna dzejā robeža starp katastrofas (sprādziena) fiksāciju un tās estetizēšanu ir ļoti šaura. Kaut arī Pantes grāmata ir antropocēna laikmeta liecība jeb “diagnoze”, tomēr tajā ar nolūku iztrūkst precīzas laika zīmes – tās svārstās diapazonā starp fikciju un subjektīvu interpretāciju.

Raksts tapis Valsts pētījumu programmas “Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā “Naratīvs, forma un balss: literatūras iesakņotība kultūrā un sabiedrībā” (Nr. VPP-LETONIKA-2022/3-0003).

Atsauces un piezīmes:

¹ Pašreizējais ģeoloģiskais periods – kvartārs – iesākās pirms 2,58 miljoniem gadu, bet pašreizējais šī perioda laikmets – holocēns – sākās pirms 11,7 tūkstošiem gadu. An-

- tropocēna darba grupa piedāvājusi visjaunāko ģeoloģiskās vēstures posmu pārdēvēt par antropocēnu, kas iezīmē jaunu intensitāti cilvēka ietekmē uz dabu.
- ² Crutzen, P. J. The “Anthropocene”. In: Ehlers, E.; Krafft, T. (eds.) *Earth System Science in the Anthropocene*. Berlin, Heidelberg: Springer, 2006, pp. 13-18
Pieejams: https://doi.org/10.1007/3-540-26590-2_3
- ³ Smith, B.; Zeder, M. The onset of the Anthropocene. *Anthropocene*, 4, 2013, pp. 8–13.
Pieejams: <https://doi.org/10.1016/j.ancene.2013.05.001>
- ⁴ Power, Kelly. Nature or Culture? The Anthropocene as Social Narrative. *Inquiries Journal*, 9 (05), 2017. Pieejams: <http://www.inquiriesjournal.com/a?id=1643>
- ⁵ Malm, Andreas; Hornborg, Alf. The geology of mankind? A critique of the Anthropocene narrative. *The Anthropocene Review*, 1(1), 2014, pp. 62–69.
- ⁶ Turpat.
- ⁷ Power, Kelly. Nature or Culture? The Anthropocene as Social Narrative. *Inquiries Journal*, 9 (05), 2017. Pieejams: <http://www.inquiriesjournal.com/a?id=1643>
- ⁸ Malm, Andreas; Hornborg, Alf. The geology of mankind? A critique of the Anthropocene narrative. *The Anthropocene Review*, 1(1), 2014, p. 62.
- ⁹ The Anthropocene. *International Union of Geological Sciences*, 20.03.2024. Pieejams: https://www.iugs.org/_files/ugd/f1fc07_40d1a7ed58de458c9f8f24de5e739663.pdf
- ¹⁰ Turpat.
- ¹¹ Miķelsons, Edžus. Antropocēnu izbrākē – ģeologi oficiāli neiegrāmatos cilvēku ietekmi uz Zemi. *Delfi.lv*, 24.03.2024. Pieejams: <https://www.delfi.lv/campus/56036786/vide/120006350/antropocenu-izbrake-geologi-oficiali-neiegramatos-cilveku-ietekmi-uz-zemi>
- ¹² Punte, Artūrs. *Jērcēnu pagasta nezāļu herbārijs*. Rīga: Orbīta, 2019.
- Jērcēnu pagasta nezāļu herbārijs* izdots latviešu valodā. Grāmata sākas ar atdzejojumiem. Atdzejojāji: Pēteris Draguns, Arvis Viguls, Inese Zandere. Grāmatas izskaņā ievietots Punes oriģināldzejolis latviešu valodā. Viena rindiņa grāmatā ir krievu valodā. Grāmatas redaktore – Inese Zandere.
- ¹³ Žolude, I. Intervija ar dzejnieku Artūru Puntī. Dārzkopja dao un dzejas dzezs. *Kultūras Diena*, 22.06.2019. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/kd/intervijas/intervija-ar-dzejnieku-arturu-punti.-darzkopja-dao-un-dzejas-dzezs-14221857>
- ¹⁴ Muktupāvels, Z. *Kultūras rondo* studijā dzejnieks Artūrs Punte. [Ingvilda Strautmane, Santa Lauga, Zigfrīds Muktupāvels], 31.05.2019., 05:05 min. Pieejams: <https://lr1.lsm.lv/lv/raksts/kulturas-rondo/kulturas-rondo-studija-dzejnieks-arturs-punte.a118349/>
- Es pie grāmatas strādāju kā pie vienota veseluma, principā tas ir romāns dzejā, – visa grāmata kopā ar iestarpināto poēmu.* 05:11 min. (A. Punte)
- ¹⁵ Baklāne, Anda. Nav jau tā, ka tagad viss notiktu pēc mūsu prāta. *Satori*, 19.06.2019. Pieejams: <https://satori.lv/article/nav-jau-ta-ka-tagad-viss-notiktu-pec-musu-prata>
- ¹⁶ Muktupāvels, Z. *Kultūras rondo* studijā dzejnieks Artūrs Punte. [Ingvilda Strautma-

- ne, Santa Lauga, Zigfrīds Muktupāvels], 31.05.2019., 05:34 min. Pieejams: <https://lr1.lsm.lv/lv/raksts/kulturas-rondo/kulturas-rondo-studija-dzejnieks-arturs-punte.a118349/>
- ¹⁷ Turpat, 05:30 min.
- ¹⁸ Žolude, I. Intervija ar dzejnieku Artūru Puntī. Dārzkopja dao un dzejas dzezs. *Kultūras Diena*, 22.06.2019. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/kd/intervijas/intervija-ar-dzejnieku-arturu-punti.-darzkopja-dao-un-dzejas-dzezs-14221857>
- ¹⁹ Turpat.
- ²⁰ Artūrs Punte. Nezaļu herbārijs. [Talkabooks anotācija]. Artūrs Punte. Jērcēnu pagasta nezaļu herbārijs. Pieejams: <https://www.talka.lv/product/arturs-punte-jercenu-pagasta-nezalu-herbarijs>
- ²¹ Šteinbergs, Ivars. Mutanti, atmiņa un mākslinieciskā maldināšana. Krājuma *Jērcēnu pagasta nezaļu herbārijs* recenzija. *Delfi.lv*, 29.07.2019. Pieejams: <https://www.delfi.lv/kultura/2094270/books/51317895/mutanti-atmina-un-makslinieciska-maldinasa-na-krajuma-jercenu-pagasta-nezalu-herbarijs-recenzija>
- ²² Žolude, I. Intervija ar dzejnieku Artūru Puntī. Dārzkopja dao un dzejas dzezs. *Kultūras Diena*, 22.06.2019. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/kd/intervijas/intervija-ar-dzejnieku-arturu-punti.-darzkopja-dao-un-dzejas-dzezs-14221857>
- ²³ Turpat.
- ²⁴ Skulte, Ilva. Maģiskā tilpuma mērītājs. [Par Artūra Puntē dzejoļu krājumu. *Jērcēnu pagasta nezaļu herbārijs* (Orbīta, 2019).] Publicēts: 19.06.2019. Pieejams: <https://www.punctummagazine.lv/2019/06/19/magiska-tilpuma-meritajs/>
- ²⁵ Žolude, I. Intervija ar dzejnieku Artūru Puntī. Dārzkopja dao un dzejas dzezs. *Kultūras Diena*, 22.06.2019. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/kd/intervijas/intervija-ar-dzejnieku-arturu-punti.-darzkopja-dao-un-dzejas-dzezs-14221857>
- ²⁶ Iznākusi Artūra Puntē dzejas grāmata. *Delfi.lv*, 22.05.2019. Pieejams: <https://www.delfi.lv/kultura/2094270/books/51114993/iznakusi-artura-punes-dzejas-gramata>
- ²⁷ Muktupāvels, Z. *Kultūras rondo* studijā dzejnieks Artūrs Punte. [Ingvilda Strautmane, Santa Lauga, Zigfrīds Muktupāvels], 31.05.2019. Pieejams: <https://lr1.lsm.lv/lv/raksts/kulturas-rondo/kulturas-rondo-studija-dzejnieks-arturs-punte.a118349/>
- ²⁸ Punte, A. Iecejotāji. *Jērcēnu pagasta nezaļu herbārijs*. Rīga: Orbīta, 2019, 10. lpp.
- ²⁹ Muktupāvels, Z. *Kultūras rondo* studijā dzejnieks Artūrs Punte. [Ingvilda Strautmane, Santa Lauga, Zigfrīds Muktupāvels], 31.05.2019. Pieejams: <https://lr1.lsm.lv/lv/raksts/kulturas-rondo/kulturas-rondo-studija-dzejnieks-arturs-punte.a118349/>
- ³⁰ Žolude, I. Intervija ar dzejnieku Artūru Puntī. Dārzkopja dao un dzejas dzezs. *Kultūras Diena*, 22.06.2019. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/kd/intervijas/intervija-ar-dzejnieku-arturu-punti.-darzkopja-dao-un-dzejas-dzezs-14221857>
- ³¹ Rainis. *Dagdas romāns [Dagdas piecas skiču burtnīcas]*. Vesterosa: Ziemeļblāzma (Abučs), 1963.
- ³² Svece, Artis. Socioekoloģiskie konflikti un diskursa analīzes nozīme to izpratnē.

- Daba: starpdisciplinārā perspektīva*. LU Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultāte, Latvijas Universitātes 80. zinātniskā konference. Programma un referātu anotācijas, 2022. gada 8.–9. marts, Rīga, 7.–8. lpp. Pieejams: <https://conferences.lu.lv/event/148/attachments/133/346/Refer%C4%81tu%20anot%C4%81cijas.pdf>
- ³³ Zariņa, Anita; Vinogradovs, Ivo. Jautājumi par dabiskumu nacionālajos parkos. *Daba: starpdisciplinārā perspektīva*. LU Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultāte, Latvijas Universitātes 80. zinātniskā konference. Programma un referātu anotācijas, 2022. gada 8.–9. marts, Rīga, 5. lpp. Pieejams: <https://conferences.lu.lv/event/148/attachments/133/346/Refer%C4%81tu%20anot%C4%81cijas.pdf>
- ³⁴ 1986. gada 17. oktobrī laikrakstā *Literatūra un Māksla* tika publicēts Daiņa Īvāna un Artūra Snipa raksts *Par Daugavas likteni domājot*. Tā bija pirmā publikācija PSRS, kas argumentēti pamatoja vienas komunisma triecienceltnes bīstamību un nelietderīgumu, izraisot sprādzienam līdzīgu efektu un panākot Daugavpils hidroelektrostacijas celtniecības apstādināšanu, kaut arī tai jau bija iztērēti miljoni. Nozīmīgākās Latvijas upes Daugavas ainava bija izglābta. Tas bija ļoti svarīgs pagrieziena punkts visos tālākajos dekolonizācijas un desovjetizācijas procesos. Kuške, Baiba. Raksts, kas 1986. gadā apturēja Daugavpils HES celtniecību. 04.03.2020. Pieejams: [https://www.la.lv/1986-gada-17-oktobri](https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/venture/raksts-kas-1986-gada-aptureja-daugavpils-hes-celtniecibu.a350470/Sprude, Viesturs. 1986. gada 17. oktobrī. Publicēts: 17.10.2016. Pieejams: <a href=)
- ³⁵ Knickerbocker, S. *Ecopoetics: the language of nature, the nature of language*. Amherst, MA: University of Massachusetts Press, 2012.
- ³⁶ Iznākusi Artūra Punes dzejoļu grāmata. *Delfi.lv*, 22.05.2019. Pieejams: <https://www.delfi.lv/kultura/2094270/books/51114993/iznakusi-artura-punes-dzejas-gramata>
- ³⁷ Punte, A. Ieceļotāji. *Jērcēnu pagasta nezāļu herbārijs*. Rīga: Orbīta, 2019, 3. lpp.
- ³⁸ Muktupāvels, Z. *Kultūras rondo* studijā dzejnieks Artūrs Punte. [Ingvilda Strautmane, Santa Lauga, Zigfrīds Muktupāvels], 31.05.2019. Pieejams: <https://lr1.lsm.lv/lv/raksts/kulturas-rondo/kulturas-rondo-studija-dzejnieks-arturs-punte.a118349/>
- ³⁹ Turpat, 17:22 min.
- ⁴⁰ Punte, A. Nesezona. *Jērcēnu pagasta nezāļu herbārijs*. Rīga: Orbīta, 2019, 7. lpp.
- ⁴¹ Skulte, Ilva. Maģiskā tilpuma mērītājs. [Par Artūra Punes dzejoļu krājumu. *Jērcēnu pagasta nezāļu herbārijs* (Orbīta, 2019).] Publicēts: 19.06.2019. Pieejams: <https://www.punctummagazine.lv/2019/06/19/magiska-tilpuma-meritajs/>
- ⁴² Muktupāvels, Z. *Kultūras rondo* studijā dzejnieks Artūrs Punte. [Ingvilda Strautmane, Santa Lauga, Zigfrīds Muktupāvels], 31.05.2019. Pieejams: <https://lr1.lsm.lv/lv/raksts/kulturas-rondo/kulturas-rondo-studija-dzejnieks-arturs-punte.a118349/>
- ⁴³ Skulte, Ilva. Maģiskā tilpuma mērītājs. [Par Artūra Punes dzejoļu krājumu. *Jērcēnu pagasta nezāļu herbārijs* (Orbīta, 2019).] Publicēts: 19.06.2019. Pieejams: <https://www.punctummagazine.lv/2019/06/19/magiska-tilpuma-meritajs/>
- ⁴⁴ Punte, A. Ieceļotāji. *Jērcēnu pagasta nezāļu herbārijs*. Rīga: Orbīta, 2019, 8.–9. lpp.

- ⁴⁵ Skulte, Ilva. Maģiskā tilpuma mērītājs. [Par Artūra Pantes dzejoļu krājumu. *Jērcēnu pagasta nezāļu herbārijs* (Orbīta, 2019).] Publicēts: 19.06.2019. Pieejams: <https://www.punctummagazine.lv/2019/06/19/magiska-tilpuma-meritajs/>
- ⁴⁶ Žolude, I. Intervija ar dzejnieku Artūru Panti. Dārzkopja dao un dzejas dzezs. *Kultūras Diena*, 22.06.2019. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/kd/intervijas/intervija-ar-dzejnieku-arturu-panti.-darzkopja-dao-un-dzejas-dzezs-14221857>
- ⁴⁷ Skulte, Ilva. Maģiskā tilpuma mērītājs. [Par Artūra Pantes dzejoļu krājumu. *Jērcēnu pagasta nezāļu herbārijs* (Orbīta, 2019).] Publicēts: 19.06.2019. Pieejams: <https://www.punctummagazine.lv/2019/06/19/magiska-tilpuma-meritajs/>
- ⁴⁸ Garrard, Greg. *Ecocriticism*. Routledge, 2004, p. 155.
- ⁴⁹ Punte, A. Ieceļotāji. *Jērcēnu pagasta nezāļu herbārijs*. Rīga: Orbīta, 2019, 12. lpp.

Literatūra:

- Baklāne, Anda. Nav jau tā, ka tagad viss notiktu pēc mūsu prāta. *Satori*, 19.06.2019. Pieejams: <https://satori.lv/article/nav-jau-ta-ka-tagad-viss-notiktu-pec-musu-prata>
- Crutzen, P. J. The “Anthropocene”. In: Ehlers, E.; Krafft, T. (eds.) *Earth System Science in the Anthropocene*. Berlin, Heidelberg: Springer, 2006, pp. 13–18. Pieejams: https://doi.org/10.1007/3-540-26590-2_3
- Garrard, Greg. *Ecocriticism*. Routledge, 2004.
- Iznākusi Artūra Pantes dzejoļu grāmata. *Delfi.lv*, 22.05.2019. Pieejams: <https://www.delfi.lv/kultura/2094270/books/51114993/iznakusi-artura-pantes-dzejas-gramata>
- Kušķe, Baiba. Raksts, kas 1986. gadā apturēja Daugavpils HES celtniecību. 04.03.2020. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/vesture/raksts-kas-1986-gada-aptureja-daugavpils-hes-celtniecibu.a350470/>
- Malm, A.; Hornborg, A. The geology of mankind? A critique of the Anthropocene narrative. *The Anthropocene Review*, 1(1), 2014, pp. 62–69.
- Miķelsons, Edžus. Antropocēnu izbrākē – ģeologi oficiāli neiegrāmatos cilvēku ietekmi uz Zemi. *Delfi.lv*, 24.03.2024. Pieejams: <https://www.delfi.lv/campus/56036786/vide/120006350/antropocenu-izbrake-geologi-oficiali-neiegramatos-cilveku-ietekmi-uz-zemi>
- Muktupāvels, Z. *Kultūras rondo* studijā dzejnieks Artūrs Punte. [Ingvil-da Strautmane, Santa Lauga, Zigfrīds Muktupāvels], 31.05.2019. Pieejams: <https://lr1.lsm.lv/lv/raksts/kulturas-rondo/kulturas-rondo-studija-dzejnieks-arturs-punte.a118349/>
- Power, Kelly. Nature or Culture? The Anthropocene as Social Narrative. *Inquiries Journal*, 9 (05), 2017. Pieejams: <http://www.inquiriesjournal.com/a?id=1643>

- Punte, Artūrs. *Jērcēnu pagasta nezāļu herbārijs*. Rīga: Orbīta, 2019.
- Rainis. *Dagdas romāns [Dagdas piecas skiču burtnīcas]*. Vesterosa: Ziemeļblāzma (Abučs), 1963.
- Sprūde, Viesturs. 1986. gada 17. oktobrī. Publicēts: 17.10.2016. Pieejams: <https://www.la.lv/1986-gada-17-oktobri>
- Svece, Artis. Socioekoloģiskie konflikti un diskursa analīzes nozīme to izpratnē. *Daba: starpdisciplinārā perspektīva*. LU Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultāte, Latvijas Universitātes 80. zinātniskā konference. Programma un referātu anotācijas, 2022. gada 8.–9. marts, Rīga, 7.–8. lpp. Pieejams: <https://conferences.lu.lv/event/148/attachments/133/346/Refer%C4%81tu%20anot%C4%81cijas.pdf>
- Smith, B.; Zeder, M. The onset of the Anthropocene. *Anthropocene*, 4, 2013, pp. 8–13.
- Šteinbergs, Ivars. Mutanti, atmiņa un mākslinieciskā maldināšana. Krājuma *Jērcēnu pagasta nezāļu herbārijs* recenzija. *Delfi.lv*, 29.07.2019. Pieejams: <https://www.delfi.lv/kultura/2094270/books/51317895/mutanti-atmina-un-makslinieciska-maldinasana-krajuma-jercenu-pagasta-nezalu-herbarijs-recenzija>
- The Anthropocene. *International Union of Geological Sciences*, 20.03.2024. Pieejams: https://www.iugs.org/_files/ugd/flfc07_40d1a7ed58de458c9f8f-24de5e739663.pdf
- Zariņa, Anita; Vinogradovs, Ivo. Jautājumi par dabiskumu nacionālajos parkos. *Daba: starpdisciplinārā perspektīva*. LU Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultāte, Latvijas Universitātes 80. zinātniskā konference. Programma un referātu anotācijas, 2022. gada 8.–9. marts, Rīga, 5. lpp. Pieejams: <https://conferences.lu.lv/event/148/attachments/133/346/Refer%C4%81tu%20anot%C4%81cijas.pdf>
- Žolude, I. Intervija ar dzejnieku Artūru Puntī. Dārzkopja dao un dzejas dzezs. *Kultūras Diena*, 22.06.2019. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/kd/intervijas/intervija-ar-dzejnieku-arturu-punti.-darzkopja-dao-un-dzejas-dzezs-14221857>

Diāna Ozola

OTRAIS CEĻOJUMS JEB “PA SLAVENĪBU PĒDĀM”:
PAZĪSTAMO PERSONĪBU UN LITERĀRO VAROŅU
DZĪVESSTĀSTI TREVELOGU KONTEKSTĀ

Summary

The Second Journey or “in the Footsteps of Famous People”: Life Stories of Well-Known Personalities and Literary Characters in the Context of Travelogues

Travel itineraries not just fascinate tourists with their exotic environment and background, recreation opportunities, or cultural and historical heritage; tourist sites may get associated with particular well-known personalities or with certain literary characters, who have gained worldwide fame over the course of time. The settings of numerous works of fiction and non-fiction make certain geographical places far-famed that also attracts a large number of travellers of the later generations. In contemporary travelogues, which refer to such geographical points of interest, the authors not just foreground the associative threads of these places with historical figures, literary characters, or classical stories and legends, but also reflect on the transformed reception of these places under the influence of contemporary social, cultural, and geopolitical processes.

The aim of the present research is to consider several contemporary Latvian and American travelogues, which introduce particular life stories or depict those geolocations that have been associated with some well-known personalities, who, in turn, have influenced the minds and actions of several generations. The article also reveals the notion of the “second journey” that becomes particularly popular at the turn of the 20th and the 21st centuries in Anglophone cultural space. This kind of travel writing suggests describing the same place, and even perhaps in the same or very similar way, as someone did before, however reflecting on it from a different perspective. Moreover, the renewed representation of canonical motifs of travel writing will be also commented on within this theme.

Key words: *Latvian travelogue, American travelogue, life writing, the ‘footsteps’ genre, the ‘second journey’, the ‘ambulant gloss’*

*

21. gadsimtā pasaules robežas kļūst dinamiskas un multidimensionālas. Ģeogrāfisko vietu recepcija mainās ne tikai vispārējo globalizācijas procesu dēļ; ģeogrāfisko objektu mentālā kartēšana transformējas vēsturisku, sociālu un politisku procesu ietekmē. Mūsdienu ceļojumu literatūrā parādās apraksti un naratīvi, kuros kāda noteikta vieta (valsts, pilsēta vai reģions), kas

gadsimtiem ir valdzinājusi tūristus, ceļotājus un ceļojumu rakstniekus, kļūst par ceļojuma apraksta sižeta tēlu. Nereti ceļotāji mēdz apceļot kādu valsti vai pilsētu tieši tāpēc, ka citi to jau ir izdarījuši pirms viņiem, iemūžinot literatūrā šīs vietas unikalitāti. Daudzu populāru reģionu ģeogrāfiskais, vēsturiskais vai ģeopolitisks diskurss atklāj pretrunīgus ar šo vietu saistītus stereotipus, ko izraisa kultūrvēsturiski procesi un paradigmas, kas savukārt pamudina nākamo paaudžu ceļotājus pārbaudīt, pieņemt vai noliegt šādus stereotipus.

Poļu izcelsmes britu rakstnieks romānists Džozefs Konrads (*Joseph Conrad*) 19. gadsimta beigās ceļojuma romānā *Tumsas sirds* (*The Heart of Darkness*, 1899) aktualizē tumsas Āfrikas motīvu ar *pirmatnējās*¹ tumsas, *neizprotama noslēpuma un briesmīgās mežonības murgu vīzijām*². Tumsas tēma, kas asociējas ar Āfrikas kontinentu, kļūst par kanonisku tēmu pasaules ceļojumu literatūrā. 21. gadsimta sākumā šī motīva iezīmes reproducē amerikāņu ceļotājs un rakstnieks Pols Terū (*Paul Theroux*), kurš attēlo Āfriku recepcijā, akcentējot savu tumsas motīva vīziju. Pēc literāro kritiķu domām³, gandrīz visi ceļojumu aprakstu autori, kuri mūsdienās ir "atbrīvoti" no stingri hronoloģiskiem un faktu novirzītiem naratīviem, iekļauj savos darbos citu ceļojumu aprakstu sinopsi. P. Terū nav izņēmums; viņš pārņem šo motīvu no pasaules literārā mantojuma un ievieš to savā trevelogā, jau pašā nosaukumā (*Dark Star Safari: Overland from Cairo to Cape Town*) akcentējot tumsas tēmu.

Izpētījis Dž. Konrada literatūras pieredzi, P. Terū secina, ka viņa priekšgājējam tumsa nozīmē tukšumu – kaut ko neskaidru, ne tik atklātu, "balto plankumus" pasaules kartē. Šāda tumsa varētu asociēties ar jebkuru Āfrikas drūmo tēlu vai situāciju, ko vien ceļotājs satiktu vai piedzīvotu: bandītismu, anarhiju, kanibālismu, sacelšanos, badu, vardarbību, slimību utt. P. Terū uzsver, ka tas bija uzspiests pesimisms, kas padara Āfriku par svešo, tādējādi to gribējās apmeklēt un izpētīt no jauna, lai pārlicinātos par stereotipiem vai arī tos apstrīdētu. Savos ceļojumu aprakstos P. Terū saglabā Āfrikas krēslas tumsas tēlu, kas autoram nozīmē *terra incognita* jēdziena sinonīmu. Viņš nebaidījās no nezināmā, jo jebkurš ceļojums nozīmē sava veida lēcieni tumsā. 2003. gada intervijā, drīz vien pēc grāmatas publicēšanas, P. Terū skaidro lasītājam šāda nosaukuma izvēli: *Man likās, ka tumšā zvaigzne spēj atspoguļot visu spožuma, skaistuma un gaismas nenoteiktību ar vēl joprojām daudz ēnu, jo Āfrikā ir ļoti daudz brīnišķīgu lietu, kuras es redzēju, pieredzēju, kuras es zinu eksistēt, kā arī tik daudz grūtību, ir tik daudz problēmu.*⁴ Rakstnieka pieredze un šāda Āfrikas kontinenta reprezentācija pierāda, ka ģeogrāfiskās vietas recepcija dažādos laikmetos var krietni atšķirties no iepriekšējās pieredzes, jo vispārpieņemtie stereotipi sabrūk mūsdienu pasaules subjektīvās modelēšanas ietekmē.

Vēl viena mūsdienu ceļojuma apraksta specifiska iezīme, kas savā veidā

ietekmē šī žanra evolūciju, ir kāda pazīstama ceļojuma, kas jau aprakstīts literārajā darbā, atkārtošana. Viens no visbiežāk sastopamajiem ceļojuma apraksta veidiem ir tā saucamais “pēdu” (*footsteps*) žanrs jeb “otrais ceļojums” (*second journey*), kurā autora protagonistis apceļo to pašu vietu un, iespējams, tādā pašā veidā, kā to ir darījis kāds ceļotājs pirms viņa. Britu žanra pētnieks Tims Jangs (*Tim Youngs*) šādu ceļojumu literatūru dēvē par “pēdu” žanru (*the ‘footsteps’ genre*⁵); tautietis un kolēģis Pīters Hjums (*Peter Hulme*) to nosauc par “ambulento spīdumu” (*the ‘ambulant gloss*⁶), savukārt Zviedrijas mūsdienu ceļojumu literatūras pētniece Marija Lindgrēna Līvenvorta (*Maria Lindgren Leavenworth*) reflektē par ceļojumiem, kuru varoņi ceļo pa agrāko ceļotāju pēdām – “otro ceļojumu” (*the ‘second journey*⁷).

P. Hjums izceļ dažus šī ceļojuma apraksta apakšžanra veidus:

1) klasiskā šāda treveloga forma (ceļojuma motivācija) ir mēģinājums atrast pazudušo ceļotāju vai kādu zīmi par viņa klātbūtni kādā maršrutā, dodoties viņa pēdās;

2) tikpat populārs ir mēģinājums izsekot kāda slavena ceļotāja maršrutu, lai pēc tam dalītos savā pieredzē, aprakstot savus piedzīvojumus “pa viņa pēdām”, kā arī savas receptijas;

3) lasītājiem visaizraujošākie ir hibrīdteksti, kas var ietvert zinātnisko izpēti, kultūrvēsturisko relikviju meklējumu aprakstus, sevis izzināšanas motīvu u. c. tēmas. Parasti šādi trevelogi ir vērsti uz to izmaiņu aktualizēšanu, kas notikušas starp pirmo braucienu un tā atkārtošanas mēģinājumu.

Atieksme pret šāda veida žanra variācijām ir pretrunīga: dažus eksperimentus uzskata par mazvērtīgiem, paredzamiem, bez piedzīvojumu nokrāsas, kuri nesniedz mākslinieciskās vērtības pasaules literatūrā; pastāv uzskats, ka šāda tendence demonstrē sava veida atjaunošanas procesu jaunākajā literatūrā.⁸ Maršrutu aktualizēšana ļauj saglabāt saikni ar pagātnes mantojumu, kamēr pasaules slaveno vietu reprezentēšana mūsdienīgi, jaunās formās interesē gan pētniekus, gan lasītājus. Zīmīgi, ka ceļojumu naratīvi “pa slavenību pēdām” lielākoties pilda to pašu funkciju, ko veic klasiskie ceļojumu teksti, t. i., parādīt lasītājam unikālo un eksotisko. Turklāt ceļojumu apraksti ar līdzīgu sižetu nereti rada distanci starp mūsdienu un pagātnes vērtībām, kas ļauj tos interpretēt no citas perspektīvas. Literatūras kritikā šo metodi mēdz uzskatīt par iepriekšējā perioda nostalgijas neitralizēšanu.

Viens no “otrā ceļojuma” piemēriem anglofonajā literatūrā un, iespējams, viens no pazīstamākajiem ir britu ceļotāja un rakstnieka Džonatana Reibena (*Jonathan Raban*) romāns *Old Glory: amerikāņu jūras brauciens* (*Old Glory: American Voyage*, 1981), kurā Marka Tvena (*Mark Twain*) atpazīstamais motīvs par ceļošanu ar laivu pa Misisipi ir attēlots jaunā formātā. *Old Glory* kļuva par pirmo šī autora grāmatu, kuras darbība norisinās ASV – lejup pa Misisipi

upi no Mineapolisas līdz Ņūorleānai. Sižets un struktūra balstās romāna par Haklberiju Finu izpētē; tajā apvienojas Ronalds Reigana (*Ronald Reagan*) laikmeta specifika ar paša autora pieredzi un Amerikas ekscentriskumu. No vienas puses, ceļojot pa Misisipi spartiešu apstākļos, Dž. Reibens ir pieredzējis vērotājs, kurš detalizēti apraksta upes krastos dzīvojošo cilvēku daudzveidīgo dzīvi. No otras puses, romānā atklāta Amerikas nostalgija pēc zaudētās pagātnes. Dž. Reibena ceļojuma romāns saņēma daudzas lasītāju atsauksmes, pārsvarā pozitīvas. Britu vēsturnieks un ceļojumu aprakstu autors Jans Morriss (*Jan Morris*) nosauca to par *labāko ceļojumu grāmatu, ko kāds angļis jebkad sarakstījis par Amerikas Savienotajām Valstīm*⁹.

Vēl viens šī ceļojuma apraksta apakšžanra piemērs ir Karolīnes Aleksanderes (*Caroline Alexander*) romāns *Viena sausa sezona* (*One Dry Season*), kura apakšvirsraksts *Pa Mērijas Kingslijas pēdām* (*In the footsteps of Mary Kingsley*) norāda uz ceļojuma specifiku un atklāj romāna sižeta iespējamās peripetijas. Apceļojot ekvatoriālās Gabonas teritoriju, K. Aleksandere apraksta savus piedzīvojumus šajā bīstami primitīvajā teritorijā. Autore galvenais mērķis bija piedzīvot to, ko viņa kādreiz bija izlasījusi citā ceļojuma romānā. Atkārtojot Mērijas Kingslijas maršrutu, ceļotāja atklāj citu Āfriku, kur savienojas eksotiskā pagātne un praktiskā nākotne un kuru tādēļ gribas izpētīt no jauna.

Jaunākajā latviešu ceļojumu literatūrā parādās daži aprakstu piemēri, kurus var attiecināt uz "otrā ceļojuma" žanru. Latviešu ceļotājs un vairāku ceļojumu aprakstu autors Juris Lorencs izsaka domu, ka *ceļošanas iemesli un mērķi var būt visdažādākie. Viens no interesantākajiem, manuprāt, ir mēģināt izsekot pa pēdām cilvēkiem, kuri ietekmējuši mūsu domas un rīcību*¹⁰. Turklāt šādi ceļojumi kļūst ne tikai par pārvietošanos telpā un laikā, bet reizēm – ceļojums sevī.

J. Lorenca ceļojumu apraksti iepazīstina mūsdienu lasītāju ar pasaules slavenajiem rakstniekiem Polu Boulzu, Radjerdu Kiplingu, Lorensu Darelu, ar fiziķiem Nilsu Boru un Ļevu Landau, Krievijas imperatoru Pēteri I un citām pazīstamām personām. Latviešu ceļotāja naratīvi aizved lasītāju uz Maroku, Indiju, Krieviju, Vāciju, Ēģipti, Dāniju un Sudānu. Ceļojumu stāstos lakoniski savijas autora redzētais un piedzīvotais šajās valstīs, pašu valstu kultūrvēsturisko notikumu apraksti un minēto personību dzīves fakti. Krājumā iekļautie astoņi ceļojuma apraksti sākotnēji tika publicēti pa vienam žurnālā *Rīgas Laiks* (laika periodā no 2005. līdz 2010. gadam) un pēc tam apkopoti stāstu krājumā *Ceļi un cilvēki*¹¹.

Savukārt Māris Gailis savā ceļojuma stāstā *Pasaules eksotiskās salas "Mildas" maršrutā* (2016) mēdz attēlot apceļotās salas, kuras vai nu ir apvītas ar senām leģendām, vai ir vēsturisku notikumu telpa. Ceļotājs apraksta apstāšanos

pie Svētās Helēnas salas, kas ne tikai asociējas ar Napoleona vārdu, kurš tur bija noņemts un mira trimdā 1821. gadā, bet arī saista tūristus ar ainavu greznību un savdabīgām paražām. Vēstītājs lakoniski apraksta Madagaskaru, kura *saskaņā ar visiem ceļvežiem un burātāju sarakstiem ir pirātu apsēsta vieta*¹². Tieši pirātu pagātnes noskaņu šai vietai piešķir nacionālais dzēriens rums.

Autors vērš lasītāja uzmanību tām pasaules salām, kuras kļuva populāras, pateicoties tam, ka tika iemūžinātas literārajos darbos vai kinofilmās. M. Gailis piemin Polinēziju, Mikronēziju un citus arhipelāgus, kurus sastapa ceļojumā un *par kuriem esam lasījuši Džeka Londona Dienvidjūru salu piedzīvojumu stāstos*¹³. Ceļotājs aicina izmantot iespēju apmeklēt Lieldienu salu, kuras atpazīstamību veicināja norvēģu ceļotājs Tūrs Heijerdāls (*Thor Heyerdahl*) ar saviem jūras braucieniem un stāstiem par gigantiskajām salas skulptūrām – *moai*¹⁴. M. Gailis dodas uz Pitkernas salu, kas 18. gadsimta beigās ieguva dumpinieku patvēruma slavu un mūsdienās pazīstama kā okeānā pazudusi sala; 20. gadsimta vidū kļuva par franču rakstnieka Robēra Merla (*Robert Merle*) romāna *Sala (L'Île)* telpu.

Detalizēti autors attēlo Māsatjeras salu (*Más a Tierra*), kas mūsdienā pasaulē ir atpazīstama kā Robinsona Krūzo sala. Neraugoties uz to, ka savu popularitāti šī sala ieguva pēc Daniela Defo (*Daniel Defoe*) slavenā romāna *Robinsons Krūzo (Robinson Crusoe)* publicēšanas 1719. gadā, tikai 1966. gadā Čīles valdība to pārdēvēja par Robinsona Krūzo salu. Šī mūsdienās ar stāstiem un leģendām apvītā sala ir dabas rezervāts, kas tūristus vilina ar eksotiku, vēsturniekus – ar kultūras mantojumu, bet bagātību meklētājus – ar stāstiem par sen apraktu pirātu dārgumu.

Vairākus zinātniskus braucienus var attiecināt pie ceļojumiem “pa slavenību pēdām”, jo tie veikti krietni pēc atklājumu laikmeta. Tā Ziemeļpolā, *mistiskā nevieta, kur izņemot ledus lauku, nekā nav*¹⁵, vilināja ceļotājus no visas pasaules jau kopš 15.–16. gadsimta. Zinātniskie braucieni kļuva populāri 18.–19. gadsimtā, kad tika rīkotas ekspedīcijas sasniegt 90 platumu grādu atzīmi – *pasaules jumtu*.

2004. gadā uz Ziemeļpolu devās bijušais Latvijas goda konsuls, ceļotājs Norberts Klaučēns, kurš pacēla *pasaules jumtā* Latvijas karogu un atstāja ziņojumu *Dievs, svētī Latviju un pasargā mūs visus*¹⁶ hermētiski noslēgtā traukā, ko iemeta izurbtā āliņģī. Pēc šī ceļojuma tapa grāmata *Ar Latvijas karogu Ziemeļpolā*, kurā autors apraksta savas sajūtas un sniedz ģeogrāfisko, brīžiem vēsturisko informāciju par sava ceļojuma posmiem, nevis attēlo apkārt redzēto, jo, pēc viņa teiktā, *šī vieta ir gluži tāda pati kā jebkura cita daudzu kilometru rādiusā*¹⁷. Ceļotājs apzinās, ka, *vērojot plašo ledus tuksnesi, pārņēma dīvainu sajūtu – nekas šeit neatšķīrās no tā, ko biju redzējis vakar*

un aizvakar¹⁸. Neraugoties uz dažiem N. Klaučēna negatīviem iespaidiem, grāmatas autors atzīst, ka šis bija unikāls pārdzīvojums un dēka. Ziemeļpolā visos virzienos, kurp raudzījās, varēja izjust pilnīgu vientulību – likās, ka apkārt nav nevienas dvēseles, vienīgi Dievs¹⁹, un akcentē sava ceļojuma kultūrvēsturisko nozīmīgumu, īpašu misiju: *Vēl šodien nav īsti skaidrs, kurš pirmais sasniedza šo iekārojamo objektu – Frederiks Kuks (Frederick Cook) 1908. gadā vai Roberts Pīrijs (Robert Peary) 1909. gadā. Visneticamākais ir tas, ka 2004. gada septembrī viņu pēdās seko latvietis Norberts Klaučēns, tiesa, daudz ērtākos un drošākos apstākļos, ar milzīgu ledlauzi Yamal!*²⁰

Lielākā daļa ceļojumu aprakstu autoru apzinās, ka ceļojums kļūst par nozīmīgu dzīves sastāvdaļu. N. Klaučēnam, kurš regulāri mēro ceļu no Čikāgas uz Rīgu²¹, radās vēlme izbaudīt ko neparastu un riskantu. 2004. gadā viņš devās ekskursijā uz Ziemeļpolu, kur pirmais pacēla latviešu karogu. Neraugoties uz dažiem pārsteigumiem, pretrunīgiem iespaidiem, brīžiem vientulības sajūtu, grāmatas *Ar Latvijas karogu Ziemeļpolā* autors atzīst, ka šis bija unikāls piedzīvojums un *likumsakarīgs turpinājums manai dēku pilnajai dzīvei*²².

Rezumējumā jāatzīmē, ka ceļojuma apraksta žanra evolūcijas rezultātā ceļojumu literatūra piedzīvo vairākus stilistiskus, tehniskus un formas eksperimentus. Parādās unikāli žanra veidojumi, tādi kā stāsti par ceļojumiem "pa slavenību pēdām" vai apraksti par iepriekš jau veiktajiem ceļojumiem. Ceļojumu aprakstos "pa slavenību pēdām" mūsdienu ceļotāji ne tikai aktualizē vietu asociatīvos pavedienus ar vēsturiskām personām, daiļdarbu varoņiem vai seniem stāstiem un leģendām, bet arī akcentē transformēto recepciju mūsdienu sociālo, politisko vai kultūras procesu ietekmē. Mērķis var būt tieksme pielāgot pazīstamus ģeogrāfiskus tēlus jaunām reprezentācijām.

Pētījums veikts Eiropas Sociālā fonda projektā "Daugavpils Universitātes stratēģiskās specializācijas jomu akadēmiskā personāla profesionālās kompetences stiprināšana 3. kārtā" (Nr. 8.2.2.0/20/I/003).

DAUGAVPILS
UNIVERSITĀTE

NACIONĀLAIS
ATTĪSTĪBAS
PLĀNS 2020

EIROPAS SAVIENĪBA
Eiropas Sociālais
fonds

I E G U L D Ī J U M S T A V Ā N Ā K O T N Ē

Atsauces un piezīmes:

¹ Te un turpmāk tulkojums no svešvalodas mans – D. O.

² Hulme, Peter; Youngs, Tim. *Cambridge Companion to Travel Writing*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, p. 157.

³ Sk.: Blanton, Casey. *Travel Writing: the Self and the World*. Routledge, 2002.

- ⁴ Intervija ar Polu Terū 2003. gada 18. maijā. Pieejams: <http://www.booknotes.org/Watch/176128-1/Paul+Theroux.aspx> (sk. 15.03.2022.)
- ⁵ Youngs, Tim. *The Cambridge Introduction to Travel Writing*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013, p. 184.
- ⁶ Hulme, Peter. In the Wake of Columbus: Frederick Ober's Ambulant Gloss. *Literature and History*, 6(2), 1997, pp. 18–36.
- ⁷ Leavenworth, Maria Lindgren. *The Second Journey: Travelling in Literary Footsteps*. Umea Sweden, 2010.
- ⁸ Turpat, 192. lpp.
- ⁹ *The best book of travel ever written by an Englishman about the Unites States*. Pieejams: <https://www.theguardian.com/books/2023/jan/18/jonathan-raban-obituary> (sk. 25.08.2023.)
- ¹⁰ Lorencs, Juris. *Ceļi un cilvēki. Pa slavenību pēdām*. Rīga: Jumava, 2017, 4. lpp.
- ¹¹ Turpat.
- ¹² Gailis, Māris. *Pasaules eksotiskās salas "Mildas" maršrutā*. Rīga: Jumava, 2016, 253. lpp.
- ¹³ Turpat, 243. lpp.
- ¹⁴ Turpat, 247. lpp.
- ¹⁵ Klaučēns, Norberts. *Ar Latvijas karogu Ziemeļpolā*. Rīga: Madris, 2005, 10. lpp.
- ¹⁶ Turpat, 51. lpp.
- ¹⁷ Turpat, 52. lpp.
- ¹⁸ Turpat, 47. lpp.
- ¹⁹ *Ziemeļpolā pacelts Latvijas karogs*. 2004. Pieejams: <https://sejas.tvnet.lv/6198600/ziemelpola-pacelts-latvijas-karogs> (sk. 10.01. 2023.)
- ²⁰ Klaučēns, Norberts. *Ar Latvijas karogu Ziemeļpolā*. Rīga: Madris, 2005, 10. lpp.
- ²¹ Turpat, 4. lpp.
- ²² Turpat, 70. lpp.

Literatūra:

- Alexander, Caroline. *One Dry Season: In the Footsteps of Mary Kingsley*. Knopf, 1990.
- Blanton, Casey. *Travel Writing: the Self and the World*. Routledge, 2002.
- Gailis, Māris. *Pasaules eksotiskās salas "Mildas" maršrutā*. Stāstu krājumā *Pasaules salas latviešu klaidoņu acīm*. Rīga: Jumava, 2016.
- Hulme, Peter. *In the Wake of Columbus: Frederick Ober's Ambulant Gloss*. *Literature and History*, 6(2), 1997.
- Hulme, Peter; Youngs, Tim. *Cambridge Companion to Travel Writing*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Klaučēns, Norberts. *Ar Latvijas karogu Ziemeļpolā*. Rīga: Madris, 2005.
- Leavenworth, Maria Lindgren. *The Second Journey: Travelling in Literary*

Footsteps. Umea Sweden, 2010.

Lorencs, Juris. *Ceļi un cilvēki*. Pa slavenību pēdām. Rīga: Jumava, 2017.

Raban, Jonathan. *Old Glory: an American Voyage*. New York: Simon & Schuster; First Edition, 1981.

Theroux, Pol. *Dark Star Safari. Overland from Cairo to Cape Town*. Boston: First Mariner Books edition, 2004.

Youngs, Tim. *The Cambridge Introduction to Travel Writing*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

Interneta avoti:

Intervija ar Polu Terū 2003. gada 18. maijā. Pieejams: <http://www.booknotes.org/Watch/176128-1/Paul+Theroux.aspx> (sk. 15.01.2023.)

Carlson, Michael. 2023. *Jonathan Raban Obituary*. Pieejams: <https://www.theguardian.com/books/2023/jan/18/jonathan-raban-obituary> (sk. 25.08.2023.)

Ziemeļpolā pacelts Latvijas karogs. 2004. Pieejams: <https://sejas.tvnet.lv/6198600/ziemelpola-pacelts-latvijas-karogs> (sk. 10.01.2023.)

Sandra Okuņeva

KURZEMES NEMATERIĀLĀ KULTŪRAS MANTOJUMA
VĒRTĪBAS MĀRA RUNGUĻA POĒMĀ *KĀ VĒJA MĀSAS*
BRUNČUS KRĀSOJA

Summary

**Values of Kurzeme Intangible Cultural Heritage in Māris Rungulis' Poem
*How the Wind's Sisters Dyed Their Skirts***

The aim of the article is to describe, in the context of regional literature studies, the representation of intangible cultural heritage values in the poem *How the Wind's Sisters Dyed Their Skirts* by the contemporary Latvian children's writer Māris Rungulis, whose source of inspiration is a folk legend about the emergence of differences in the folk costumes of three Kurzeme rural municipalities – Nīca, Bārta, and Rucava.

The article analyzes manifestations of Kurzeme narrative in the structure, character development, and use of language devices in M. Rungulis' poem as compared with four variants of the folk legend. The research based on the methodology of narrative structure and semiotic analysis reveals that the author has respected the plot and the relationship between the main characters of the Kurzeme folk legend, as well as the form of the devil's image that is rooted in Latvian traditional culture and mythical ideas. The novelty created by the poet is the central image of the poem – Wind, which is one of the most recognizable natural phenomena of Kurzeme and to which the role of master is attributed in the work of art. Another innovation is the personified images of the counties, whose dispositions are revealed with poetic mentions of geographical places and significant details of the local landscape. In the poem, the poetic description of the red colour of the regional skirts becomes a symbol of the prosperity and self-confidence of the local people. M. Rungulis has diversified the typical female characters of folktales, attributing more individualized features to them, showing the rich and proud people of Nīca, the unbending people of Bārta, and the solitary people of Rucava.

Latvian children's writer M. Rungulis' poem *How the Wind's Sisters Dyed Their Skirts* is a poetic text confirming national and regional identity, in which, using the motifs of a seaside folk legend about the emergence of differences in folk costumes, the values of intangible cultural heritage are vividly represented and an artistically convincing narrative about the status and character of three Kurzeme rural municipalities – Nīca, Bārta, and Rucava – is created.

Key words: *Kurzeme, contemporary Latvian children's literature, identity, regional discourse, folk costume, folk legend*

*

*Kultūra saistās ar vērtībām un to nozīmi sabiedrības dzīvē. Tāpēc svarīgs ir jautājums, kā un kāpēc cilvēki veido izpratni par labu un ļaunu un kā veidojas viņu vērtību sistēma.*¹ Latvijas kultūrvēsturiskā mantojuma fenomenā, kas, atspoguļoti literāros tekstos, aktualizē to nozīmi mūsdienu sabiedrībā, vienlaikus demonstrējot pretēju procesu: konkrētu vērtību svarīguma apliecinājums reprezentē dažādus identitātes aspektus², tostarp nacionālo un reģionālo patību.

Teorētiskajos atzinumos kā galvenās reģionālās literatūras pazīmes tiek minētas šādas izpausmes: kāda konkrēta un atpazīstama reģiona tēlojums ar izteiktu vietējās ģeogrāfijas, topogrāfijas vai ainavas izjūtu fiksējumiem, reģiona iedzīvotāju dzīvesveida, sociālo attiecību, paražu, personības īpašību, valodas (dialekta, izloksnes) vai citu kultūras aspektu atspoguļojumu³, bet varoņu raksturu atveidojumā dominē tipiskums, nereti pat stereotipiskums. Šo un citu reģionālās literatūras identifikatoru vidū izceļamas novada tradicionālās kultūras vērtības un to atveidojums. Šādā aspektā reģionālo studiju intereses pārklājas ar kultūras identitātes izpētes jautājumiem, kuru uzmanības fokusā ir vairāki iepriekš minētie fenomeni: valoda, tradīcijas, rituāli, vērtību sistēma, reliģiskas un filozofiskas idejas, dzīvesveids u. c.⁴

Pētījuma mērķis ir reģionālās literatūras studiju kontekstā raksturot nemateriālā kultūras mantojuma vērtību reprezentāciju mūsdienu latviešu bērnu rakstnieka Māra Runguļa poēmā *Kā Vēja māsas brunčus krāsoja*, hermeneitiskās interpretācijas skatījumā atklājot, kā autors, izmantojot jūrmalas teikas motīvus par tautastērpu atšķirību rašanos, veido naratīvu par Kurzemes trim novadiem – Nīcu, Bārtu un Rucavu.

Nemateriālais kultūras mantojums tiek izprasts kā *kultūrvēsturiskā mantojuma daļa, kas atspoguļo Latvijas kultūras tradīcijas un ir no paaudzes paaudzē pārmantotas, apkārtējās vides noteiktas, mijiedarbībā ar vēsturi, dabu un radošo darbību izstrādājušās zināšanas, prasmes, vērtības un rīcības modeļi, tai skaitā mutvārdu tradīcijas un izpausmes, spēles mākslas, paražas, rituāli, svētki, zināšanas par dabu un Visumu, tradicionālās amatniecības prasmes, kā arī ar iepriekš minēto saistītie instrumenti, priekšmeti, artefakti un kultūrtelpas*⁵. Zināšanas, tradīcijas un prakses ir katras tautas kultūras mantojuma nozīmīgas daļas, kas svarīgas ne tikai nacionālās, bet arī reģionālās identitātes kontekstā. Šādiem tradīcijas un prakses apliecinājumiem pieder tādi nozīmīgi nemateriālās kultūras fenomeni kā mutvārdu folklorā un tautastērps.⁶ Jānorāda, ka kultūras mantojuma vērtībām ir vienlīdz nacionāls un reģionāls raksturs, tās kā reģionālās un nacionālās identitātes⁷ reprezentētājas pastāv savstarpējā dinamikā, ko nosaka nacionālās un reģionālās identitātes raksturlielumu interference.⁸ Kultūrvēsturisko vērtību sasaisti ar dažādiem identitātes aspektiem sociālo zinātņu kontekstā raksturojusi pētniece Anna

Stepčenko:

Nacionālā un reģionālā identitāte sasaistās ar indivīda un sociālas grupas telpisko identifikāciju. Valsti un reģionu kā telpiski ierobežotu teritoriju raksturo daudzas dažādas konkrētas pazīmes: reljefa, ainavas un klimata īpatnības, lokālo apstākļu determinētā varas vai pārvaldības forma, saimnieciskā darbība kā izdzīvošanas un labklājības līmeņa determinants, kultūras īpatnības (valoda, tradīcijas, rituāli), mentalitātes īpatnības.⁹

Latviešu folklorā – nemateriālā kultūras mantojuma nozīmīgā daļa – žanru un satura daudzveidībā uzkrājusi senču dzīves pieredzi, lai to nodotu nākamajām paaudzēm. Viens no savdabīgākajiem vēstītājas folkloras žanriem ir teikas, kuru raksturojumā tiek nosauktas vairākas izpausmes: 1) *piesaiste konkrētai vietai*, 2) *vēsturisku personu un notikumu minējums*, 3) *nacionāls raksturs, ticamības nokrāsa jeb patiesuma ilūzija*, 4) *patiesības un iztēles savijums*, 5) *izziņas iedaba*, 6) *senā īstenība jeb kādreizējā realitāte*.¹⁰ Daļa no minētajām raksturiežīmēm sasaucas ar reģionālo diskursu, tas nozīmē, ka līdzās patiesības ilūzijai, senatnes tēlojumam un centieniem izskaidrot kādas parādības cēloņsakarības tēlainā izklāstā liela daļa teiku ietver lokālus elementus¹¹, tā iekļaujoties reģionālajā diskursā.

Arī tautastērps (*18.–19. gs. lauku iedzīvotāju (zemnieku) godu un darba apģērbs*)¹² kā Latvijas nemateriālā kultūras mantojuma daļa tiek uzskatīts par vienu no Latvijas nacionālās identitātes simboliem, jo reprezentē personas piederību nācijai, taču vienlaikus norāda uz saistību ar konkrētu apvidu¹³, tātad vērtējams arī kā reģionālās identitātes simbols. Latvijas rietumu daļas kultūrvēsturiskā novada Kurzemes tautastērpi ir pazīstami teritorijā, kuru sākotnēji apdzīvoja kurši un lībieši, tomēr plašā novada tērpi ir atšķirīgi, tāpēc tiek runāts par vairākiem tautastērpu veidiem un to nēsāšanas apvidiem – Alsungas, Austrumkurzemes, Bārtas, Dienvidkurzemes, Kuldīgas, Nīcas, Rucavas, Ventspils un Ziemeļkurzemes.¹⁴

Lai gan Nīca ir viens pagasts, tautastērps tiek minēts kā atsevišķa novada tautastērps¹⁵ un tiek uzlūkots kā viens no raksturīgākajiem latviešu nacionālajiem tautastērpiem, tāds, kurš var pārstāvēt visu Latviju. Tomēr, kā atzīst etnogrāfi, Nīcas goda tērpsam līdzinās arī krāšņie tuvējo pagastu tērpi:

*Tautastērps ir īpatnējs, no citiem novadiem atšķirīgs raksturs un kopīgas iezīmes vienīgi būtu saskatāmas ar Bārtas un Rucavas tautastērpiem, kuri tāpat ir izplatīti ļoti nelielās teritorijās, bet ir atzīmējami savas savdabības pēc.*¹⁶

1. attēls. Nīcas meitas tērps.
Foto: *Katram savu tautastērpu*.
Pieejams:
<http://www.katramsavutautasterpu.lv/tautasterpi/nicas-meitas-terps/>

2. attēls. Bārtas sievas tērps. Foto: *Katram savu tautastērpu*. Pieejams: <http://www.katramsavutautasterpu.lv/tautasterpi/bartas-sievas-terps/>

3. attēls. Rucavas sievas tērps. Foto: *Katram savu tautastērpu*. Pieejams: <http://www.katramsavutautasterpu.lv/tautasterpi/rucavas-sievas-terps/>

Šī raksta uzmanības lokā ir Lejaskurzemes trīs apdzīvoto vietu (Nīcas (1. attēls), Bārtas (2. attēls) un Rucavas (3. attēls)) tautastērpu rašanās stāsts, kādu to piedāvā folkloras teiku varianti un rakstnieka M. Runguļa poēma bērniem *Kā Vēja māsas brunčus krāsoja*¹⁷. Poēma publicēta krājumā *Vēja spēles* (1984), tās centrā ir personificēts Vēja tēls kā viens no Liepājas pilsētvides raksturlielumiem. Vējš parādīts niansēti mainīgs – bīstams un draisks, spēcīgs un bērnišķīgs, Liepājai tik svarīgs un tuvs kā brālis: *Jūras vējš – / Tas ir Liepājas brālis: / Nekad neskrien / No kāša tālu*.¹⁸ Dzejoļu krājumā Vējš tēlots kā Liepājas un visas Kurzemes saimnieks un stāstīts par tā radiem – pilsētas un apkārtnes dažādām parādībām (ezeru, jūru, kāpām, apdzīvotām vietām u. tml.). Vējš kā visas Kurzemes saimnieks rādīts arī krājuma kopējā struktūrā un noskaņā organiski iekomponētajā poēmā, kas veidota pēc teikas motīviem, stāsta par Nīcas, Bārtas un Rucavas krāšņo tautastērpu rašanos un atspoguļo priekšstatus par šo novadu ļaudīm.

M. Runguļa atmiņas liecina, ka poēmas rašanos rosinājuši gūtie iespaidi jau pamatskolas laikā: *Pamatskolas gados es darbojos vēstures pulciņā. Tā vadītājs, liekas, bija arheologs, viens no Brīvdabas muzeja dibinātājiem Pēteris Stepiņš, un vairākas nodarbības notika Liepājas muzejā. Tur tad arī pirmoreiz dzirdēju to teiku par tautastērpu krāsošanu, kuras ideja ir funkcionāli vienkārša – kā labāk*

atcerēties un atšķirt Nīcas, Bārtas un Rucavas krāšņos tērpus.¹⁹ Vēlāk fotogrāfa darba gaitās Liepājas Mākslas un vēstures muzejā (1969–1971) M. Runguļa skolas gadu iespaidus papildinājuši vērojumi ekspozīcijā: *Etnogrāfijas zāle, kur bija izstādīti šie trīs tautas tērpi, kopš manas bērnības laikiem nebija radikāli pārkārtota, un muzeja gidi vēl tad darbojās ar šo teiku.*²⁰ No šī laika dzejnieka atmiņā spilgti saglabājusies arī kāda aina ar muzeja pagalmā vēdināšanai izkārtiem tautastērpiem: *Vēl tagad, pēc tik daudziem gadiem, redzu magoņsarkanos, karmīnsarkanos, aveņkrāsa ietonētos Nīcas brunčus, tumšos Bārtas sūnu krāsas lindrakus, rakstainos Rucavas kreklus. Emocionālā ziņā tas manī palicis kā viens no pamatīgāk izlasītajiem dainu sējumiem.*²¹ Kā nozīmīgus avotus, kas izmantoti poēmas tapšanas laikā, M. Rungulis min personīgo pieredzi un papildmateriālu izpēti: *Tad, lai justos ģeogrāfijā un apvidū drošāk, tēva bibliotēkā vēl sameklēju kabatas formāta 30. gados izdotu ceļvedi pa dzimto zemi – tieši Kurzemes apceļošanas daļu, kaut gan praktiski tas varbūt nebija nepieciešams, jo muzejnieka gados šīs vietas bija izbraukātas. Turklāt mana omamma (mammās māte) bija nākusi no Nīcas ciema Otaņķiem, un daudzu vietu nosaukumus pazinu jau kopš bērnības. Visbeidzot tiku pie grafiķa Riharda Zariņa veidoto “Latvju Rakstu” 2. sējuma ar brīnišķīgajiem tautas tērpu zīmējumiem un aprakstiem.*²²

Valodnieka, etnogrāfa un folklorista Pētera Šmita (1869–1938) sastādītā izdevuma *Latviešu pasakas un teikas* 15 sējumos (1925–1937) teikas par Kurzemes brunču rašanos nav. Iespējams, ka šis motīvs ir salīdzinoši jauns²³, taču par tā popularitāti liecina četri teikas varianti²⁴: *Krāsainās ceturtdienas Nīcā; No kurienes tautastērpos ir krāsas; Teika par Lejaskurzemes tautastērpu izcelšanos; Teika par sarkano krāsu.* Divi pirmie teikas varianti ir fiksēti Kurzemes skolotājas, novadpētnieces un literātes Mirdzas Birznieces (1926) vākumā²⁵ Latviešu folkloras krātuvē, kā arī publicēti vairākos novada kultūrai veltītos izdevumos²⁶. Pirmais no minētajiem teikas variantiem iekļauts arī folkloras pētnieces Almas Ancelānes sastādītajā izcelšanās teiku izlasē²⁷. Liepājas Mākslas un vēstures muzeja fondos teika nav fiksēta²⁸, taču M. Rungulis, atceroties poēmas tapšanu, kā iedvesmas avotu norādījis vienu – 1938. gada periodikā pierakstīto: *Detaļas tai teikai, kuru es it kā biju dzirdējis n-tās reizes, tomēr daļēji bija aizmirsušas. Tāpēc devos uz Nacionālo bibliotēku atsvaidzināt atmiņu un apjuku – šai teikai bija vairāki varianti... Galu galā par mugurkaulu poēmai izvēlējos šo – funkcionāli precīzāko: “Teika par Lejaskurzemes tautastērpu izcelšanos”.*²⁹ Varianta izvēlei šajā gadījumā nav izšķirošas nozīmes, jo visi piedāvā vienu un to pašu sižetu, kas atšķirīgā izvērsumā un stāstījuma manierē iepazīstina ar Kurzemes tautastērpa krāsu izcelsmi, taču tā sniedz papildinformāciju par autora pieeju – teika ir tikai poēmas *mugurkauls*.

Salīdzinot teiku nosaukumus, redzams, kā lasītāja uzmanība virzīta uz

vēstījuma kodolu: divos formulējumos atklāts lokalizējums (vienā gadījumā Nīca, otrā – Lejaskurzeme), trijos izcelts krāsas faktors, divos – norāde par tautastērpu. Neskaidrs gan ir laika rāmējums viena varianta nosaukumā, jo teikas tekstā neparādās ceturtdienas īpašā loma, tieši pretēji – lietota folkloras ierastā formula ar laika nenoteiktības iezīmi – *vienu dienu*. Tā jau nosaukuma formulējumos vēstījuma centrā tiek izvirzīta Lejaskurzemes tautastērpa krāsu izcelsme. M. Runguļa poēmas *Kā Vēja māsas brunčus krāsoja* virsrakstā ietverts stāsta objekta reducējums no visa tērpa uz vienu tā daļu – svārkciem (poēmas tekstā gan vēstīts arī par krekla krāsu rašanos), bet sniegta papildu norāde, poētiski nosaucot galvenās varones par Vēja māsām. Svarīgs ir poēmas precizējošais apakšvirsraksts *Poēma pēc Kurzemes teikas motīviem*, kurā autors akcentē sava daiļdarba sasaisti ar folkloru.

Gan teikās, gan poēmā darbības vieta ir Kurzeme: vienā gadījumā minēts Bārtas upes krasts, citos un arī poēmā – jūrmala, pat konkretizējot līdz topogrāfiskām norādēm *Nīcas jūrmalā, Jūrmalciena kāpmalī*. Kurzemes ģeogrāfijas ieskicējums un galvenās varones – personificēti pagastu tēli Nīca, Bārta, Rucava (teikās – nīcēniece, bārteniece un rucavniece) – ļauj šo teiku un tās rosināto poēmu skatīt kā zīmīgu novada naratīvu.

Teikas kodols ir reprezentēts visīsākajā variantā *No kurienes tautastērpos ir krāsas*, ko var uzlūkot kā pamatfabulu vēstījumam par trīs pagastu sievietēm, kuru sākotnēji vienādie baltie svārci iegūst sarkanās krāsas atšķirīgu daudzumu zināmā sāncensībā, kur uzvarētāja ir tā, kura pirmā tiek pie velna krāsu podiem. Tieši šis variants atbilst teiku raksturīgajam īsajam apjomam un koncentrētā formā ietvertajam vēstījumam. Tā struktūra ir līdzvērtīga visos apskatītajos tekstos, taču izvērsums ir atšķirīgs. Pamanāma tendence, ka jaunākā laika teikās teksts ir garāks un vēstījums ir paplašināts. Tas saistāms ar runātā un rakstītā teksta attiecībām, kā to pētījumā par valodas un kultūras attiecībām norādījis Daniels Everets (*Daniel L. Everett*), aicinot salīdzināt mutvārdu folkloras tekstu ierakstus ar pierakstītajiem: *Daudzi lingvisti, antropologi un vēsturnieki ir novērojuši pārmaiņas valodās, kad orāli auriālo saziņas kanālu ir papildinājis grafiskais kanāls. [...] Tad, kad mēs mācāmies pierakstīt savus izteikumus, teikumi parasti ir garāki un sarežģītāki.*³⁰ Teksta apjomu atšķirības konstatējamas, salīdzinot, piemēram, 1938. un 1982. gadā pierakstītos teiku variantus, kā arī poēmu.

Trīs teiku variantu ievadā, kas mēdz būt ļoti īss un pat saplūst ar darbības aizsākumu, lietotas pasaku stāstījumam raksturīgas ievadformulas: *Tas bija vēl tais tālajos laikos, kad cilvēkiem visas drēbes bija bezkrāsainas, baltas, pelēcīgas vai iedzeltenas [...]; Par sarkano brunču izcelšanos Nīcā pazīstama šāda pasaciņa [...]; Tas notika senseņos laikos, tik senos, ka ne tu, ne es par to neko neatceros [...]*. Autors ievadu izvērsis poēmas visas 1. daļas *Vējš un Velns*

apjomā, kur attēlota Vēja pamošanās un saruna ar mākoņiem vasaras rītā, kura idilli iztraucē melni un kodīgi dūmi no Velna kurtās uguns jūrmalā. Dialogā ar Velnu atklājas katla saturs – sarkanā krāsa (teikā minēta divu krāsu – sarkanās un melnās – vārīšana), sātana nodoms un Vēja kā Kurzemes saimnieka valdonīgā daba. 1. daļa beidzas ar Velna un Vēja noslēgto līgumu, ka krāsa tiks Vēja māsām: *Tikai ar norunu, / Norunu vienu: / Krāsotais jānēsā / No šīs dienas, / Krāsotais jānēsā, Kamēr vien jūra / Viļņus pret krastu / Šlakstinās sūrus. / Vējš salīgst ar velnu: Saka – Līgstam! / Urdi tu ogles, / Karsē krāsu – Varbūt tā patiks / Manām māsām.*³¹

Vēstījuma galvenā daļa gan teikās, gan poēmā veidota trīsdaļīga, kur sižeta virzība saistīta ar stāstu par to, kā trīs jaunas sievietes iegūst krāsas savam tērpiem. M. Runguļa poēmā tas atklājas trīs daļās: attiecīgi 2. daļa *Nīca*, 3. – *Bārta* un 4. – *Rucava*. Katra poēmas daļa iezīmē konkrēta pagasta ainavu atsevišķu atpazīstamāko ģeogrāfisko nosaukumu veidā, ieskicējot tuvākās apkaimes raksturības. Nīcai tas ir jūras tuvums, Bārtai – mežu un purvu bagātība, Rucavai – nomaļus izvietojums Latvijas–Lietuvas pierobežā. Detaļu minējums un apraksts piešķir poēmas vēstījumam konkrētību, lielāku ticamību un sasaisti ar attiecīgo reģionu.

Nīcas tēla rakstura pamatā ir Dienvidkurzemes novada apdzīvotās vietas iezīmes: novads atrodas netālu no Liepājas, piekļaujas jūrai un izvietojies Bārtas upes kreisajā krastā. Nīcas statusu raksturo gan Vēja izvēle kā pirmo uzrunāt tieši viņu ne tikai tāpēc, ka vecākā, bet arī tāpēc, ka īpaša: *Tu, kam brunči / Balti viz, / Tu, kam pati / Gaišākā bize, / Sarkano krāsu / (Tā grāpī Velnam) / Vairāk par visām / Māsām pelni.*³² Šādu priekšstatu papildina arī dzejnieka veidotais Nīcas – pašapzinīgas sievietes tēls, kas lepni un ar prieku pārskata tuvējo apkārtni: *Sēdēja Nīca / Pie Ķupu kāpas, / Vērās, kā jūra / Uz kāpu rāpjas.*³³ Nīcas pārraugāmo radu saimi veido dažādas apvidus ainavai raksturīgas parādības: upes Tosele un Bārta, tuvējie ciemi – Pliķu ciems, Lauciņciems, Sējējciems, Sikle, Pērkone un Jūrmalciems. Zīmīgi, ka Velna uzrunā Nīca ir bagāta, tā tiek izcelts vēl viens Lejaskurzemē populārs priekšstats par šī pagasta ļaudīm.

Arī vidējās māsas Bārtas tēlu iezīmē apkaimes īpatnības: Bārtas pagasts atrodas Bārtas upes labajā krastā, vairāku desmitu kilometru attālumā no Liepājas, pagasta apkaimē ir trīs purvi, daudz mežu. Bārtu kā pašapzinīgu saimnieci raksturo viņas pārraudzībā esošo apdzīvoto vietu nosaukumi – Lukna, Kalēti, Dunika, Krūte, taču Bārtas apvidus daba un pašpārliccinātais raksturs vistiešāk atklāts dialogā ar brāli Vēju, sākotnēji atraidot tā piedāvājumu kļūt skaistākai: *Man mežos egles. / Smuka? Man priedes, / Kuru sēklas meklē / Asniem smilti / Un galotnēm gaismu. / Smuku? Man pieder / Tīrs purvs baisms. / Smuka / Man dejas, / Man dziesmas, man teikas.*³⁴ Bārtu neuztrauc salīdzināšana ar vecāko māsu, viņas atbildes brālim Vējam atklāj, ka ārišķības ir svešas, bet

Velns Bārtu uzrunā par lepno, jo tā bijusi pierunājama un kavējusies. Sarunā ar Velnu atklājas Bārtas lietišķums, noteiktība un pārliecinātība.

Rucavas nomaļais izvietojums Lietuvas pierobežā un Baltijas jūras piekrastē ir pamats viņas kā jaunākās un it kā novārtā atstātās māsas lomai, ko M. Rungulis tēlo neaicinātās un pārmetumus izkļiedzošās Rucavas skrējienā pie Velna krāsu katliem: *Nebija vēl Bārta / Ar Vēju aiz kāpām, / Atskrēja Rucava, / Kļiedza: – Ko krāpjat!*³⁵ Rucavas tēlā nojaušamā savrupība atklāta arī jaunākās māsas pārmetumos par badakāšu skopulību, bet brālim – ka slēpis Velna burvju zāles, no kā visi paliekot daiļi. Tieši jaunākās māsas Rucavas attieksmē izteikti parādīta vēlme iegūt sārto skaistumu, lai varētu ar to apdāvināt savai apkaimei piederīgos – Paurupi, Palaipi, Papi, Kalnišķus, Ģeistautus, lai būtu, ar ko lielīties Nidai, Sūnākšļa purvam, Leišmalei. Vējš cenšas atrunāt, jo katlā palicis maz krāsas, sauc māsu par aušu, bet Velns glaimīgi uzrunā par smuko. Tieši dialogos ar brāli Vēju, abām vecākajām māsām un Velnu visspilgtāk atklāts Rucavas raksturs; parādās gan kāre pēc košuma (*Jūsu brunčos / Gan purpurs, gan sārts.*³⁶), gan lielība un lepība, lai kaimiņiem skauž, bet dižošanās dziņā (*Ja es bez rotām / Un trijām sagšām, Smejas par mani / Pat klētiņu pakši.*³⁷) ietvertas norādes par rucavnieču tērpa zīmīgu detaļu – paražu nēsāt saktas un villaines vairākās kārtās.³⁸ Rucava ir ietiepīga un prasīga, izsmej iegūto brunču krāsas niecīgumu: *Gar brunčiem tik svītra... / Smukāks ir katrs / Parastais tītars!*³⁹ Tieši Rucavas izaicinošā uzvedība ir rādīta kā cēlonis rucavnieču krekla piedurkņu rotājumiem: *Ķēra Velns Rucavu / Ar pirkstiem, kas krāsā... / Tagad vēl Vēja / Jaunākai māsi / Sarkani raksti / Uz delma – pie pleca...*⁴⁰

Poēmas nobeigums veidots līdzīgi brīnumpasakai – ar apkopujošu ieskatu varoņu turpmākajās gaitās un apstiprinājumu Velna nolīgumam vienmēr nēsāt iegūto krāsu: *Jā, tagad vēl raksti, / Kaut teika šī veca. / Bet sarkana mala / Lindrakiem Bārtai, / Bet Nīcai krāsā / Visa brunču kārtā. / Vien Rucavai, aušai, / Gar brunčiem tik svītra – / Varbūt no brišanas purvā / Vēl mitra.*⁴¹

Trīs novadnieču tēlos poēmā dzejnieks pilnībā atteicies no sieviešu ziņkārības kā galvenā darbības rosinātāja, taču bagātinājis katru tēlu ar individuāla rakstura nokrāsu, kas izriet no apdzīvotās vietas topogrāfiskajām pazīmēm un sasaucas ar laika gaitā atpazīstamajiem priekšstatiem par katra novada iedzīvotāju tipiskākajām īpašībām: Nica ir izredzēta un pašapzinīga, Bārta ir rādīta atturīgi lepna, bet Rucava – savrupa un ietiepīga. Interesanti, ka tikai jaunākās māsas raksturojumā paturēts teikā tēlotais sāncensības un skaudības motīvs.

Poēmas māsu atklāsmē uzmanība vēršama arī Velnam. Viņa raksturojums nav izvērsts, uztverams atbilstoši latviešu tradicionālās kultūras priekšstatiem un mītiskajai interpretācijai⁴², kur viena no dievībām ir Velns⁴³, t. i., poēmā atpazīstams velns, kurš gan pieder htoniskai pasaulei⁴⁴ (par to liecina viņa darbošanās upes vai jūras tuvumā⁴⁵), gan piedalās kosmogoniskajā un

antropogoniskajā procesā.⁴⁶ Velna tēla veidojumā nav saskatāmas kādas reģionālas iezīmes, tomēr tieši viņa piedāvājums kļūst par Kurzemieku raksturu izpausmju katalizatoru. Šādā aspektā nozīmīgs ir poēmas Velna kā htoniskās pasaules reprezentētāja nolīgums – solījums dot košu krāsu tērpiem, pretī prasot mūžīgu tā nēsāšanu –, kura radītājā rezonansē atspoguļojas Karla Gustava Junga (*Carl Gustav Jung*) jēdziena *htonisks* skaidrojumi: *Skaidrība, kāre, jutekliskums, maldi un visi zināmie nevēlamie ieradumi ir negatīvi* [...].⁴⁷

Būtiska loma poēmā atvēlēta Lejaskurzemes tautisko svārku sērtā – īpaša – toņa tēlojumam. Sarkanās krāsas skaidrojums var būt daudzveidīgs un pretrunīgs, to saista ar dzīvību un nāvi, mīlestību un naidu, kaislībām; interesanti, ka viduslaiku Eiropā sarkanās krāsas apģērbs norādīja uz augstu sabiedrisko stāvokli. Poēmā sarkanā krāsa atklājas kā iekāres objekts un vēlāk arī kā statusa apliecinājums. Poēmas sākumā, kad krāsu Velna katlā ierauga Vējš, tā tiek tikai nosaukta, bet vēlāk, kad Vējš aicina māsu Nīcu izmantot Velna piedāvājumu, raksturo sarkanās krāsas īpašo dabu – tādu, kas ļautu izcelties. Detalizēti cildinošs, formā tuvs reklāmas tekstam ir sarkanās krāsas apraksts: *Ja nu vien māgonēs / Sērtāk virmo / Ja nu pļavā / Āboliņš pirmais, // Ja nu vēl jaukāka / Saulrieta krāsa* [...].⁴⁸ Vizuāli tveramos salīdzinājumos ar dabas parādībām balstīto krāsas aprakstu papildina emocionālās iedarbības hiperbolizēts vērtējums: *Ak, krāsu – tā jauka / Kā saulriets lejas – / Kas redzējis reiz / Trīs nedēļas smejas*.⁴⁹ Tieši jauniegūtās sarkanās krāsas daudzums brunčos kļūst par simbolisku zīmi bagātībai un no tās izrietošai pašapziņai, bet tērpa krāšņums – simbolisks reģionālās un nacionālās identitātes apzināšanās un apliecināšanas veids.

Poēma ir uzrakstīta dzīvi, asprātīgi un tēlaini, taču autors nav atveidojis Lejaskurzemes izloknes savdabību, ļaujot tekstu brīvi uztvert ikvienam latviešu lasītājam. Poēma saskaņā ar žanra īpatnībām rakstīta saistītā valodā un apvieno episko sižetu ar lirisko vēstījumu. Dzejnieks četrriindu vārsmojumā lietojis daktila pantmēru, kura pamatvienība ir trīs zilbīga pēda ar pirmo uzsvērtu/garu un divām neuzsvērtām/īsām zilbēm (–UU). Daktilam piemītošais krītošais ritms, neraugoties uz tam piedēvēto iespējamo skumju semantikas oreolu⁵⁰, poēmā rada iespaidu par notikumu raito plūdumu, ko pastiprina caurviju atkārtojumi ķēdes, dubultoījuma, refrēna (īpaši vairākas reizes atkārtotais Velna nolīgums) u. c. formās.

M. Runguļa poēmas analīze reģionālo studiju kontekstā ļauj secināt, ka autors ir respektējis Kurzemes teikas sižetu un tēlu attiecības, latviešu folkloras tradicionālā Velna tēla veidolu. Dzejnieka radītā novitāte ir Vēja tēls, kas reprezentē vienu no populārākajām Kurzemes reģiona pazīmēm, un personificēti pagastu tēli Nīca, Bārta un Rucava, kuru lokālais raksturs atklāts Lejaskurzemes ainavas zīmīgu detaļu un ģeogrāfisku vietu poētiskos piesaukumos. Folkloras

teikas tipiskie sieviešu tēli bagātināti ar individualizētām iezīmēm, tēlojot bagātos un lepnos nīceniekus, nepiekāpīgos bārteniekus un savrupos rucavniekus.

Latviešu bērnu rakstnieka M. Runguļa poēma *Kā Vēja māsas brunčus krāsoja* ir vitāls nacionālo un reģionālo identitāti apliecinošs poētisks teksts, kurā, izmantojot jūrmalas teikas motīvus par tautastērpu atšķirību rašanos, spilgti reprezentētas nemateriālā kultūras mantojuma vērtības un veidots mākslinieciski pārliecinošs naratīvs par Kurzemes trīs novadu – Nīcas, Bārtas un Rucavas – raksturu un statusu. Sarkanās krāsas daudzums brunčos ir interpretējams kā bagātības, statusa pārkuma un no tā izrietošās pašapziņas simbols, bet tērpu krāšņums – kā reģionālās un nacionālās identitātes apzināšanās veids.

Pētījums veikts Eiropas Sociālā fonda projektā “Daugavpils Universitātes stratēģiskās specializācijas jomu akadēmiskā personāla profesionālās kompetences stiprināšana 3. kārtā” (Nr. 8.2.2.0/20/I/003).

Atsauces un piezīmes:

- ¹ Everets, Daniels. *Valoda – kultūras instruments*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2022, 244. lpp.
- ² Lasmane, Skaidrīte. Nacionālās saesības apzināšanās un vēlmes. *Nacionālās identitātes komunikācija Latvijas kultūras telpā*. Sast. J. Šķilters, S. Lasmane. Rīga: LU SPPI, 2011 (2010), 18. lpp.
- ³ Regional Novel. *Definition, Characteristics, Elements, Examples in Literature*.
Pieejams: <https://www.eng-literature.com/2021/07/regional-novel-definition-elements-examples.html> (sk. 23.01.2023.)
- ⁴ Stepčenko, Anna. Nacionālās, reģionālās identitātes un telpas strukturācijas interference. *Ad locum: vieta, identitāte un rīcībaspēja*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 41.–64. lpp.
- ⁵ Nemateriālā kultūras mantojuma likums. *Latvijas Vēstnesis*, 204, 20.10.2016.
Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/285526-nemateriala-kulturas-mantojuma-likums> (sk. 25.01.2023.)
- ⁶ Turpat.
- ⁷ *Nacionālā identitāte (angļu national identity, vācu nationale Identität, franču identité nationale, krievu национальная идентичность) viens no personības sociālās identitātes veidiem, kas raksturo personības stabilās saites ar nāciju, ar mūsdienu nacionālo vai daudz nacionālo valsti. Nacionālo identitāti kā cilvēka piederības vienai nācijai apzināšanās veidu raksturo distancēšanās no citām nācijām. Tāpēc nacionālajā identitātē, tāpat kā citos sociālās kolektīvās identitātes veidos, ir opozīcija “mēs” – “viņi”. Sk.: Volkovs, Vladislavs. Nacionālā identitāte. Nacionālā enciklopēdija.*

- Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/129778-nacion%C4%81%C4%81-identit%C4%81te> (sk. 25.01.2023.)
- ⁸ Stepčenko, Anna. Nacionālās, reģionālās identitātes un telpas strukturācijas interference. *Ad locum: vieta, identitāte un rīcībaspēja*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 41.–64. lpp.
- ⁹ Turpat.
- ¹⁰ Reinsone, Sanita. *Apmaldīšanās poētika teikās, stāstos un sarunās*. Rīga: LU LFMI, 2017, 60. lpp.
- ¹¹ Ancelāne, Alma. Ievadam. *Latviešu tautas teikas. Vēsturiskās teikas. Izlase*. Rīga: Zinātne, 1989, 5.–19. lpp.
- ¹² *Plašākā nozīmē ar tautas tērpu saprotam daudzu paaudžu laikā veidojušos reģionālo vēsturi, tautas identitātes apziņu un vērtības, ko vienmēr ir ietekmējuši dabas apstākļi (dabiskā vide), tehniskās iespējas (kapacitāte), sociālais stāvoklis un mākslinieciskās ietekmes, šaurākā nozīmē – 19. gs. otrajā pusē Latvijas kultūrvēsturiskajos novados valkāto zemnieku apģērbu*. Sk.: Jansone, Aija. *Latviešu tautas tērps. Nacionālā enciklopēdija*. 2022. gada 19. decembrī.
- Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/157900-latvie%C5%A1u-tautas-t%C4%93rps> (sk. 23.01.2023.)
- ¹³ *Latviešu tautastērpi. II Kurzeme*. Sast. Z. Bremze, V. Rozenberga, I. Ziņģīte. Rīga: Jāņa sēta, 1997.
- ¹⁴ *Dienvidkurzeme. Tautastērpi*.
- Pieejams: <http://www.katramsavutautasterpu.lv/tautasterpi/?pn=kurzeme&sn=dienvidkurzeme> (sk. 24.01.2023.)
- ¹⁵ Nīcas tautastērps ir viens no spilgtākajiem un populārākajiem UNESCO Nemateriālā kultūras mantojuma sarakstā iekļautās Nīcas kultūrtelpas raksturlielumiem. Jagmina, Lelde. Nīcas kultūrtelpa. *Nemateriālais kultūras mantojums*.
- Pieejams: <https://nematerialakultura.lv/Elementi/nicas-kulturtelpa/> (sk. 28.12.2022.)
- ¹⁶ *Nīcas tautastērpi*. Pieejams: <http://valoda.ailab.lv/kultura/kultura/lktaut14.htm> (sk. 24.01.2023.)
- ¹⁷ Rungulis, Māris. Kā Vēja māsas brunčus krāsoja. *Vēja spēles*. Rīga: Liesma, 1984, 26.–45. lpp.
- ¹⁸ Turpat, 9. lpp.
- ¹⁹ Rungulis, Māris. Par Vēja māsām, kas brunčus krāsoja. *Rakstnieka M. Runguļa sarakste ar pētījuma autori Sandru Okuņevu* 2023. gada 3.–6. februārī.
- ²⁰ Turpat.
- ²¹ Līvena, Laima. Nācējs no Liepājas. *Rungulis, Māris. Turēt aiz astes laiku*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2010, 101. lpp.
- ²² Rungulis, Māris. Par Vēja māsām, kas brunčus krāsoja. *Rakstnieka M. Runguļa sarakste ar pētījuma autori Sandru Okuņevu* 2023. gada 3.–6. februārī.
- ²³ Par to liecina arī folkloristu un etnogrāfu minējumi par Nīcas brunču salīdzinoši

- neseno izcelsmi, minot 19. gadsimta otro pusi. Vīksna, Māra. Par teikas motīvu. *Sarakste e-pastā ar pētījuma autori Sandru Okuņevu* 2023. gada 1. februārī.
- ²⁴ *Teikas par Nīcas brunčiem.*
Pieejams: <https://www.nica.lv/mda/fmg/Teikas%20par%20N%20%C4%ABcas%20brun%C4%8Diem.pdf> (sk. 15.12.2022.)
- ²⁵ Mirdzas Birznieces folkloras vākums (2140). *Latviešu folkloras krātuves digitālais arhīvs.*
Pieejams: <http://garamantas.lv/lv/collection/887339/Mirdzas-Birznieces-folkloras-vakums> (sk. 23.01.2023.)
- ²⁶ Birzniece, Mirdza. *Lejaskurzemes teikas, nostāsti un spoku stāsti.* Liepāja: LiePA, 2006, 228.–229. lpp.; Sprincis, Pēteris. Teikas, nostāsti, pasakas. *Nīca laikmetu griežos.* Liepāja: LiePA, 2008, 397.–398. lpp.
- ²⁷ *Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas.* Sast. un ievada autore Alma Ancelāne. Rīga: Zinātne, 1991, 354.–355. lpp.
- ²⁸ Par iespējām arast teiku Liepājas Mākslas un vēstures muzeja fondos pētījuma autore sazinājusies ar Liepājas Mākslas un vēstures muzeja darbiniecēm Antru Brakši un Uļu Gintneri, kuras apliecināja, ka teika muzeja fondos nav fiksēta. Liepāja, 2023. gada 1.–3. februārī.
- ²⁹ Rungulis, Māris. Par Vēja māsām, kas brunčus krāsoja. *Rakstnieka M. Runguļa sarakste ar pētījuma autori Sandru Okuņevu* 2023. gada 3.–6. februārī.
- ³⁰ Everets, Daniels. *Valoda – kultūras instruments.* Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2022, 226. lpp.
- ³¹ Rungulis, Māris. *Vēja spēles.* Rīga: Liesma, 1984, 29.–30. lpp.
- ³² Turpat, 31.–32. lpp.
- ³³ Turpat, 30. lpp.
- ³⁴ Turpat, 36. lpp.
- ³⁵ Turpat, 39. lpp.
- ³⁶ Turpat, 41. lpp.
- ³⁷ Turpat, 42. lpp.
- ³⁸ Jansone, A. *Rucavnieku apģērbs cauri laikiem (19. gs. – 20. gs. sākums).* Rīga: Zinātne, 2017.
- ³⁹ Rungulis, Māris. *Vēja spēles.* Rīga: Liesma, 1984, 44. lpp.
- ⁴⁰ Turpat, 44.–45. lpp.
- ⁴¹ Turpat.
- ⁴² Kursīte, Janīna. *Latviešu dievības un gari.* Rīga: Rundas, 2020, 231. lpp.
- ⁴³ Latviešu folklorā Velns tiek uzlūkots gan kā visaptverošs ļaunums, gan kā Dieva līdzinieks, kas piedalās zemes radīšanas darbos. Sk.: Barovskis, Ingus. *Uz svētdienu nu ap mani raudās un dziedās!* Daži velna tēla aspekti *Velns zārkā* motīvā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.* 75. sēj. Nr. 2, 2021, 89. lpp.; Ambainis, Ojārs. Ievads. *Ganuzēns un velns.* Rīga: Zinātne, 1987, 14.–15. lpp. u. c.

- ⁴⁴ Jēdziens *htonisks* definēts folkloras pētnieces Janīnas Kursītes monogrāfijā *Latviešu folklorā mītu spoguļi* (1996) pievienotajā vārdnīcā: *htonisks* (gr. *chton* 'zeme') – tāds, kas attiecas uz zemes un pazemes dievībām un gariem. *Htonisko dievību un garu pārziņā bija zemes un cilvēku, zvēru auglība, ražība, kā arī viņsaule*. Sk.: Kursīte, Janīna. *Latviešu folklorā mītu spoguļi*. Rīga: Zinātne, 1996, 499. lpp.
- ⁴⁵ Saistība velnam teikās un galvenokārt pasakās ir ar udeņainām, mitrām vietām, lieliem kokiem, akmeņiem, alām un celmiem. Sk.: Ambainis, Ojārs. Ievads. *Ganuzēns un velns*. Rīga: Zinātne, 1987, 15. lpp.
- ⁴⁶ Barovskis, Ingus. *Htoniskā pasaule latviešu pasakās: laiks un telpa. Promocijas darbs*. Rīga: LU, 2015, 89. lpp.
- ⁴⁷ Jung, Carl Gustav. *Man and His Symbols*. London: Pan Books, 1978, p. 267.
- ⁴⁸ Rungulis, Māris. *Vēja spēles*. Rīga: Liesma, 1984, 34. lpp.
- ⁴⁹ Turpat, 43. lpp.
- ⁵⁰ Kursīte, Janīna. *Latviešu dzejas versifikācija 20. gs. sākumā: 1900–1919*. Rīga: Zinātne, 1988, 24.–25. lpp.

Literatūra:

- Ambainis, Ojārs. Ievads. *Ganuzēns un velns*. Rīga: Zinātne, 1987.
- Ancelāne, Alma. Ievadam. *Latviešu tautas teikas. Vēsturiskās teikas. Izlase*. Rīga: Zinātne, 1989.
- Barovskis, Ingus. *Htoniskā pasaule latviešu pasakās: laiks un telpa. Promocijas darbs*. Rīga: LU, 2015.
- Barovskis, Ingus. *Uz svētdienu nu ap mani raudās un dziedās!* Daži velna tēla aspekti *Velns zārkā* motīvā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 75. sēj., Nr. 2, 2021.
- Birzniece, Mirdza. *Lejaskurzemes teikas, nostāsti un spoku stāsti*. Liepāja: LiePA, 2006. *Dienvidkurzeme. Tautastērpi*.
- Pieejams: <http://www.katramsavutautasterpu.lv/tautasterpi/?pn=kurzeme&sn=dienvidkurzeme> (sk. 24.01.2023.)
- Everets, Daniels. *Valoda – kultūras instruments*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2022.
- Jansone, Aija. Latviešu tautas tērps. *Nacionālā enciklopēdija*.
- Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/157900-latvie%C5%A1u-tauntas-t%C4%93rps> (sk. 23.01.2023.)
- Jung, Carl, Gustav. *Man and His Symbols*. London: Pan Books, 1978.
- Kursīte, Janīna. *Latviešu dievības un gari*. Rīga: Rundas, 2020.
- Kursīte, Janīna. *Latviešu dzejas versifikācija 20. gs. sākumā: 1900–1919*. Rīga: Zinātne, 1988.
- Kursīte, Janīna. *Latviešu folklorā mītu spoguļi*. Rīga: Zinātne, 1996.
- Lasmane, Skaidrīte. Nacionālās saesības apzināšanās un vēlmes. *Nacionālās identitātes komunikācija Latvijas kultūras telpā*. Sast. J. Šķilters, S. Lasmane. Rīga: LU SPPI,

2011 (2010).

Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas. Sast. un ievada autore Alma Ancelāne. Rīga: Zinātne, 1991.

Latviešu tautastērpji. II Kurzeme. Sast. Z. Bremze, V. Rozenberga, I. Ziņģīte. Rīga: Jāņa sēta, 1997.

Līvena, Laima. Nācējs no Liepājas. *Rungulis, Māris. Turēt aiz astes laiku.* Rīga: Zvaigzne ABC, 2010.

Mirdzas Birznieces folkloras vākums (2140). *Latviešu folkloras krātuves digitālais arhīvs.* Pieejams: <http://garamantas.lv/lv/collection/887339/Mirdzas-Birznieces-folkloras-vakums> (sk. 23.01.2023.)

Nemateriālā kultūras mantojuma likums. *Latvijas Vēstnesis*, 204, 20.10.2016. OP numurs: 2016/204.1 Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/285526-nemateriala-kulturas-mantojuma-likums> (sk. 25.01.2023.)

Nīcas tautastērpji. Pieejams: <http://valoda.ailab.lv/kultura/kultura/lktaut14.htm> (sk. 24.01.2023.)

Regional Novel. *Definition, Characteristics, Elements, Examples in Literature.*

Pieejams: <https://www.eng-literature.com/2021/07/regional-novel-definition-elements-examples.html> (sk. 23.01.2023.)

Reinsone, Sanita. *Apmaldīšanās poētika teikās, stāstos un sarunās.* Rīga: LU LFMI, 2017.

Rungulis, Māris. Par Vēja māsām, kas brunčus krāsoja. *Rakstnieka Māra Runguļa sarakste ar pētījuma autori Sandru Okuņevu* 2023. gada 3.–6. februārī.

Rungulis, Māris. *Vēja spēles.* Rīga: Liesma, 1984.

Sprincis, Pēteris. Teikas, nostāsti, pasakas. *Nīca laikmetu griežos.* Liepāja: LiePA, 2008.

Stepčenko, Anna. Nacionālās, reģionālās identitātes un telpas strukturācijas interference.

Ad locum: vieta, identitāte un rīcībspēja. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014.

Teikas par Nīcas brunčiem.

Pieejams: <https://www.nica.lv/mda/fmg/Teikas%20par%20N%C4%ABcas%20brun%C4%8Diem.pdf> (sk. 15.12.2022.)

Vīksna, Māra. *Sarakste e-pastā ar pētījuma autori Sandru Okuņevu* 2023. gada 1. februārī.

Volkovs, Vladislavs. Nacionālā identitāte. *Nacionālā enciklopēdija.*

Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/129778-nacion%C4%811%C4%81-identit%C4%81te> (sk. 25.01.2023.)

AUTORI / CONTRIBUTORS

Maija Burima

Dr. philol., Daugavpils Universitātes Humanitāro un sociālo zinātņu fakultātes profesore, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenā locekle *Dr. philol.*, professor of Daugavpils University Faculty of Humanities and Social Sciences, full member of the Latvian Academy of Sciences (Latvia)
e-pasts / e-mail: maija.burima@du.lv

Anda Kuduma

Dr. philol., RTU Liepājas akadēmijas HMZC asociētā profesore, pētniece
Dr. philol., associate professor, researcher of RTU Liepāja academy Centre for Humanities and Arts (Latvia)
e-pasts / e-mail: andakuduma@inbox.lv

Janīna Kursīte

Dr. habil. philol., Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes profesore, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenā locekle
Dr. habil. philol., professor of the University of Latvia Faculty of Humanities, full member of the Latvian Academy of Sciences (Latvia)
e-pasts / e-mail: janina.kursite-pakule@lu.lv

Roberts Ķipurs

Mg. hist., Rīgas Valsts 1. ģimnāzijas un Rīgas Mākslas un mediju tehnikuma vēstures skolotājs, Vēstures un sociālo zinību skolotāju biedrības valdes loceklis
Mg. hist., History teacher at Riga State 1st Gymnasium and Riga Art and Media Technical School, member of the board of the Association of History and Social Studies Teachers
e-pasts / e-mail: latvijaspieinekli@gmail.com

Sandra Meškova

Dr. philol., Daugavpils Universitātes Humanitāro un sociālo zinātņu fakultātes asociētā profesore
Dr. philol., associate professor of Daugavpils University Faculty of Humanities and Social Sciences (Latvia)
e-pasts / e-mail: sandra.meskova@du.lv

Sandra Okuneva

Mg. philol., RTU Liepājas akadēmijas HMZC lektore, pētniece

Mg. philol., lecturer, researcher of RTU Liepāja academy Centre for Humanities and Arts (Latvia)

e-pasts / e-mail: sandra.okuneva@gmail.com

Ivars Orehovs

Dr. philol., Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes asociētais profesors

Dr. philol., associate professor of the University of Latvia Faculty of Humanities (Latvia)

e-pasts / e-mail: ivars.orehovs@lu.lv

Diāna Ozola

Ph.D., Daugavpils Universitātes Humanitāro un sociālo zinātņu fakultātes docente

Ph.D., assistant professor of Daugavpils University Faculty of Humanities and Social Sciences (Latvia)

e-pasts / e-mail: diana.ozola@du.lv

Imants Frederiks Ozols

Ph.D., Rīgas Tehniskās universitātes lektors

Ph.D., lecturer of Riga Technical University (Latvia)

e-pasts / e-mail: ifrederiks@gmail.com

Rudīte Rinkeviča

Dr. philol., Daugavpils Universitātes Humanitāro un sociālo zinātņu fakultātes docente

Dr. philol., assistant professor of Daugavpils University Faculty of Humanities and Social Sciences (Latvia)

e-pasts / e-mail: rudite.rinkevica@du.lv

Inga Stepukoniene (*Inga Stepukonienė*)

Dr. philol., Viļņas Universitātes docente

Dr. philol., assistant professor of Vilnius University (Lithuania)

e-pasts / e-mail: inga.stepukoniene@knf.vu.lt

